

32.

A CSUVAS ŐSVALLÁS EMLÉKEI

CZÍMŰ NAGYOBB TANULMÁNYOM BEVEZETŐ RÉSZE

GYŰJTÖTTE ÉS FELDOLGOZTA

MÉSZÁROS GYULA

BUDAPEST

1909

Köteles példány
FRANKLIN-TÁRSULAT

PLATE 1

THE

LIBRARY OF THE

UNIVERSITY OF

TO

A CSUVAS ŐSVALLÁS EMLÉKEI

CZÍMŰ NAGYOBB TANULMÁNYOM BEVEZETŐ RÉSZE

GYŰJTÖTTE ÉS FELDOLGOZTA

MÉSZÁROS GYULA

BUDAPEST

1909

MAGY. AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRA

ELŐSZÓ.

Másfél évig tartó Volga-vidéki utazásomnak és tanulmányaimnak egyik eredményeképen bemutatom e jelen munkámat. A csuvas nyelv és nép kutatása volt a fő indítóok, a mely az 1906-iki év őszén a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság megbízásából újból kezembe adta a vándorok botját, hogy másodízben látogassam meg a Napkeletet és a mi török-tatár fajú rokonnépeinket. Résztint a csuvas nyelv magyar vonatkozású érdekei készítették ez útra, résztint meg az a körülmény indított, hogy megmentünk a nyelv- és néprajzi tudomány számára lehetőleg mindent, a mit csak meg lehet még menteni ez ősiséget és régi pogány vallását nap-nap után elhagyó nép emlékeiből. A mind előrébb és előrébb törtető művelődés és a hódító keleti kereszténység eddig is nagyon sokat elölt már a régiség emlékeiből és hagyományaiból, kár volna, ha az is veszendőbe menne, a mi még itt-amott megmaradt. E felkeresett nyomok is közelebb hoznak tán bennünket nemzetünk múltjának a megismeréséhez, s a minket oly sokban érdeklő Volga-vidék régi történetének a felkutatásához.

A csuvas ősvallás emlékei-ben ezen nép régi samán-vallásának a maradványait gyűjtöttem össze. Nem az volt a czélom evvel a munkával, hogy összehasonlításokat tegyek a többi török-tatár és finn-ugor népek mythológiája között, sem pedig az, hogy az újabb mythos-kutatások nyomán az okát, eredetét és mysteriumát keressem a néphit egyes jelenségeinek és megnyilatkozásainak. Egybe kívántam csupán gyűjteni — a mennyire lehetséges volt — a csuvas samánság minden fontosabb hagyományát, hogy ez a gyűjtésem majdan használható forrása lehessen egy későbbi összehasonlító vallás-kutatásnak, ha majd minden oldalról elegendő anyagunk lesz hozzá a rokonnépek köréből.

Helylyel-közzel felhasználtam a csuvas ősvallás régebbi kutatóinak, SZBOJEVNEK, MAGNYICKIJNAK, ZOLOTNYICKIJNAK, stb. az adatait is, főképen olyan hiedelmeknek és népszokásoknak az ismertetésénél, a melyek ma már jórészből feledésbe mentek. A csuvas szövegek közlésében a SETÄLÄ-féle átírási rendszer jeleit használtam a nagyolt átírás (gröbere Transskription) egyszerűbb módszerével. Egy hangjellel toldottam meg csupán a rendszert, a cacuminalis dentilabialis (*v*, és palatalizált *ř*) jelével, a mely hang csuvas szók közepén és végén elég gyakran előfordul. MUNKÁCSI B. ezt a hangot téves megfigyelés alapján következetesen bilabialisnak (*w*) írja.*) Szövegközléseimben a nyílt szótagban végződő szavak végén használt és hosszúnak jelzett, zárt *é* hangról kell még egyet-mást elmondanom magyarázásul. Nyílt szótag végén normális kiejtésnél ez az *é* hang megnyúlik egy kissé, s a vége felé nyíltabbá válik, úgy hogy diftongust alkot, a melyet *ě*-nek, vagy *ē*-nek írhatnánk. Egyszerűség kedvéért én ezt mindenütt hosszú *ē*-nek jelzem. A csuvas szöveg- és szóközlések előzményeinél *e* helyett egészen nyílt *ä* vagy *ε* hanggal találkozunk (MUNKÁCSI, PAASONEN, és ez utóbbi nyomán GOMBOCZ). Vannak kisebb nyelvjárások az északi csuvasban, mint a milyen pl. a *Põškert*-vidéki nyelvjárás is, a hol ez a szóvégi hang tényleg nyílt *ε*-nek hallik s a melyet ezen dialektus szövegeinél én magam is jelzek, de a többi tájnyelvben nem fordul elő. Ezt a hangot egyébként *qualitas* dolgában (zárt *e*) a csuvas nyelv alapos ismerője, AŠMARIN is,**) meg az összes csuvas nyelvű irodalmi termékek is velem egybehangzólag írják.

Abban a reményben bocsátom közre gyűjtéseim és kutatásaim ezen eredményét, hogy nem csekély anyaggal járulok a Volga-vidéki törökségről szóló ismereteink kibővítéséhez.

Budapest, 1908. október hó 9-én.

Mészáros Gyula.

*) Dr. MUNKÁCSI BERNÁT: Csuvas nyelvészeti jegyzetek. (Nyelvtud. Közl. XXI. köt.)

**) Н. И. Ашмаринъ: Матеріалы для изслѣдованія чувашскаго языка. Казань, 1898.

A CSUVAS NÉP ŐSI VALLÁSÁRÓL.

A csuvasok a középső Volga-vidék legproblematisabb népei közé tartoznak. A kazáni, szimbirszki, szamarai, szaratovi, ufai és orenburgi kormányzóságokat lakják, de legtömegesebben a kazáni kormányzóság Volgán inneni kerületeiben élnek. Ez a tulajdonképeni anyaterületük. A Volga bal partjára csak a történelmi közelmúltban, a Pugacsov-lázadások idejében kezdtek tömegesebben átvándorolni. Az utóbbi évek óta a mostoha szociális viszonyok következtében Szibériába, az Irtyis vidékére költöznek kisebb-nagyobb rajokban. Létszámuk az 1897-iki népszámlálás adatai szerint 843,755 lelket tesz ki, azóta azonban folyton gyarapodóban vannak. A nép zöme, habár legtöbb helyütt csak névlegesen is, de hivatalosan a keleti kereszténység tanait vallja. A pogányság már csak nagyon elszórva, itt-amott maradt meg érintetlenségében, s egy-egy egészen pogány csuvas falu már a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Mindazonáltal sikerült nekem az elmúlt év nyarában huzamosabban tartózkodnom egy ilyen elmaradott tősgyökeres pogány helységben, a szimbirszki kormányzóság és kerület *Ulyas* nevű falujában, a hol gyűjtéseim legértékesebb részét jegyeztem papírra. Más helyütt, ma már keresztény vidékeken szintén él még a pogány kor emléke az öreg emberek ajkain, a kik jó 40—50 évvel ezelőtt még maguk is áldoztak a régi csuvas istennek. De ha nemsokára meghalnak majd ezek az öreg emberek, velük együtt elvész az ősiségnek legtöbb emléke is. Éreztem és láttam a szükségszerűséget, hogy fáradságot nem ismervé össze kell szedegetnem mindent, a mi még él a hagyományaikban, mert egy-két évtizedet vetek csak néki, elhalnak a régi isten öreg áldozói, feledésbe mennek a bűbajos tudomány legtöbb titkos igéi, s a későbbi kutatónak már

csak homályos nyomokként tűnnek a szemébe a csuvas nyelv egyes mythikus és legendás háttérű szavai és kifejezései. Mindjobban halványuló emlékei a letűnt samán-világnak.

Ösi vallásukat a csuvasok «az öregek szokása»-nak (*vattī-zēn jēlī*) nevezik. A ma is pogány csuvast «igazi csuvas»-nak (*tšēn-tšēvas*), vagy «kereszteetlen»-nek (*tānē kəhēn*, szószerint: vallásba be nem ment) hívják a «megkeresztelt»-tel (*tānē kəhə* = vallásba bement) szemben. A csuvasok megkeresztelése még Rettenetes Iván idejében elkezdődött ugyan, de jobbára csak az északi területeken, és az is szórványosan. A délebbi vidékek tovább megőrizték a pogányságukat. Ötven-hatvan évvel ezelőtt ismét fellobbant az orosz kormány térítési kedve, kormánybiztosok és papok járták be sorjában a pogány falvakat, és a lakosságot erőszakkal megkeresztelték. Sok helyütt — a hagyományaik szerint — fegyverrel állott ellen a csuvasság, másutt meg elbujkáltak az erdőkben és a pinczékben, hogy megmeneküljenek a keresztvíz elől. Ezekből a szorongatott időkből való az a régi panaszos ének, melyet *Uļas*-ban jegyeztem le e térítések korából:

*ulā sisnā pūsšerās,
tūsñē kərēgēñē xūbžās.
šī tērāstē šīhērān,
mejma šaza xūbžās.
vīres tūrē tēbža pīrān šījē,
āzattē-āzanñē tāññē šuxatmā.
'réjmet patšanā,
pīrē āzattē-āzanñē
təñabē űsrat . . .*

Tarka disznót öltek,
A szügyét a szoba főhelyére tették.
Azt mondták, hogy «egyel» és nem ettem,
A nyakamra kést tettek.
Reánk tört az orosz bíró,
Hogy a nagyapánk és nagyanyánk hitét eltörölje.
Hála a császárnak,
Nagyapánk-nagyanyánk minket
(Régi) hitében nevel . . .

Mert úgy beszélnek az öregek, hogy követet küldtek a csár-hoz, és arra kérték, hogy szüntesse be a hittérítők erőszakoskodásait. És a csár állítólag meg is kegyelmezett nekik, úgy maradt meg *Ulys* is mai napiglan pogány falunak.

Ez erőszakos térítések korából származik a csuvasok gúnyneve: *Vaszilij Ivanics*, a hogy az oroszok csúfolják őket. A hagyomány azt mondja, úgy ragadt rájuk, hogy a többek közt egy faluban a mikor keresztelték, éppen Vaszilij szentnek a napja volt. A keresztelő papot Ivánnak hívták, s így valahány férfi csak volt a faluban, valamennyit Vaszilij Ivanicsra (Iván fia Vaszilij) keresztelték. Innen aztán gúnynévül átragadt minden csuvasra, — így beszél a mende-monda.

Ha nyomról-nyomra követve jól szemügyre vesszük a csuvas nép ősi vallását, lényegében, főképen pedig az istenségről alkotott fogalmában egészen eltérőnek találjuk pl. az altáji törökség tiszta samán-vallásától. A jó és rossz szellemek kultusza elhalványult, a samánnak, a papnak a szerepe pedig egészen kiveszett belőle. Mindezekkel szemben pedig egy igen fontos jelenség domborodik ki a csuvasok mai hitvilágában, az istenségről, vagy jobban mondva, az egy istenről alkotott tisztult fogalom, a mely illetén kifejlődésében semmi esetre sem samanisztikus bélyeg. Orosz kutatók, SZBOJEV, MAGNYICKIJ megfelelő nyelv- és tárgyismeret híján nem ismerték fel ugyan a csuvas hitvilág ezen annyira jellemzetes sajátosságát, a priori abból indultak ki, hogy mivel pogánysággal, «fekete hit»-tel (черная вера) van dolguk, minden szellemi lénynek és képzeletbeli alaknak istenségnek (божество) kell lenni, ez alá az elnevezés alá sorozva minden érthetetlen vagy elhomályosult jelentésű szót az áldozati imádságokból, istenségnek nevezve egyes betegségek neveit is — minden tudományos rendszer és nyelvismeret nélkül. Az istenről szóló fejezetben részletesebben beszélek a csuvas egy istenről.

Régi samán vallásuknak ilyen monotheisticus külsejű hitté való kifejlődését semmi esetre sem tarthatjuk a véletlen dolognak, vagy a fejlődés természetes következtetésének. A csuvas mythosban egyébiránt is nagy számmal található mohammedán vallási műszó és mohammedán sajátosság arra a következtetésre késztet bennünket, hogy erősebb iszlám-hatást keressünk a

csuvas nép hitvilágában. A kérdésnek ilyenforma felfogása nem egészen új a csuvasokról szóló tudományos irodalomban. AŠMARIN a *Bolgárok és csuvasok* (Болгары и Чуваши) cz. tanulmányában már észreveszi az iszlám kultúrhatását a csuvas mythosban, felemlít egy csomó mohammedán arab és perzsa származású szót a vallási terminológiából, de lényegében nem foglalkozik avval a kérdéssel, hogy ha igaz az, hogy hatott az iszlám a csuvasok régi samán-vallására, mennyiben járult hozzá, hogy azt olyanná alakítsa át, mint a milyen az a mai köztudatban. Ezeket az iszlám-nyomokat arra használja fel — egyéb bizonyítékokkal együtt — hogy a mai csuvasokban a nyomaveszett Volga-bolgárok utódait keresse, a kikről azt írja IBN-FOZLAN, hogy 922-ben Kr. u. hivatalosan áttértek az iszlámra, letelepülve városokban laktak és a kereskedésen kívül földműveléssel foglalkoztak. A régi bolgár sírköfeliratokból előkerülő bolgár szókat, főképen számneveket is a csuvas nyelvből véli megfejteni. Egy szóval a csuvas hitvilágban szembetűnő iszlám-nyomokat az egykor mohammedán Volga-bolgárok nevével való kapcsolattal magyarázza. Ezt a nézetet vallotta e kérdésben VÁMBÉRY Á. (A török faj) és MUNKÁCSI B. is (A magyar fémnevek őstörténeti vallomásai — Ethnographia, 1894).

Miben nyilatkozik hát náluk az iszlám kultúrhatása? Egyike a leglényegesebbeknek az isten egységeről szóló hit, a mely mindenesetre hosszabb ideig tartó erős mohammedán befolyásról tesz tanúságot. Bálványokat nem ismernek, a jó és rossz szellemek régi kultusza megcsappant, és ma már csak másodrangú szerepre jutott az egy isten (*pər ture*) tisztelete mellett. Az arab és perzsa nyelvből kölcsönözték a következő vallási terminológiát: *türe tàlā* = nagy isten (arab تعالى). *àdam ture* (arab آدم).*) *pírəštē* = angyal (perzsa فرشته). *pīxambar* = a farkasok gazdája (perzsa پیغمبر). *χərban* = a juhok védőszelleme (arab قربان). *šujtan* = gonosz szellem, ördög (arab شیطان). *kirəhēt* = gonosz szellem, démon (arab کرامت). *əsəjəltə* = a halál szelleme (arab عزائیل). Az istennek bemutatott ál-

*) Н. И. Ашмаринъ: Болгары и Чуваши. 119. 1.

dozatok végzési módjában, és az áldozati imádkozásban szintén igen sok elemet megtalálunk a mohammedán imádkozás szigorúan körülírt feltételeiből. Az áldozat bemutatása előtt megfürdenek és fehér inget húznak. A rituális mosakodás, az *abdest* emléke. Az áldozat bemutatója és az előimádkozó — néhány kisebb esetet nem számítva — a férfi. Az előimádkozó felöltözködve, télibundában, hóna alatt süveggel áll fel az imádkozáshoz. A leborulás módja szakasztott olyan, mint a mohammedán imádkozás *rekjat*-ja. Imádkozás közben kelet felé fordulnak, mint a hogy a mohammedánok a *kibla* felé. Az áldozati állat nyakát *paszhallē* (arab بسم الله = isten nevében) szóval vágják el. A pogány csuvasok ma is a pénteknapot ünneplik, mint heti ünnepet. Temetkezési szokásaikban is sok az iszlám-jelleg. A halottat gyorsan elföldelik, lehetőleg még ugyanaz nap, a melyiken meghalt. Lábával viszik ki a temető felé, mint a mohammedánok, a mely szokásnak az a vallási magyarázata, hogy az elhunyt megnyugszik az isten akaratában, és szívesen megy örök pihenőhelyére. A gyászolást és a halál miatt való bánkódást a csuvasok is tilalmas dolognak tartják, a temetésen való résztvevők e szókkal búcsúznak a gyászháztól: — Bánatod tiltott legyen! (*χujzū χaram pūlber!*) Megvan a csuvas nyelvben az utolsó ítéletet jelentő arab szó *χejamat* (arab قبامت), a mely arra enged következtetni, hogy ha ma nem is értik már ennek a szónak az igazi jelentését, régebben hittek a feltámadásban, a mikor még élénkebb köztudatban voltak náluk az iszlám tanai. A szivárvány, «az isteni nagyság hídja», *azamat kəbèrī* (arab عظمت) ugyanazt a szerepet viszi a csuvas néphitben, mint az iszlám felfogásban a *Sirāt*-hídja.

A pogány csuvas nomenclaturában igen sok mohammedán arab és perzsa személynév van ma is használatban. Mint például: *aχmat* (احمد), *aptullā* (عبد الله), *allī* (علي), *éptī* (عبدی), *iskéndér* (اسکندر), *izmājle* (اسمائل), *jākkep* (يعقوب), *χalit* (خالد), *χəhił* (حمید), *ménūn* (perzsa بنده), *šerip* (شریف), *saduk* (صادق). Asszonynevek: *azižē* (عزیزه), *elvinē* (عالمه), *kəlinē* (کلیمه), *kəlbūstan* (perzsa کل بوستان), *šerixčē* (شریغه), *šəxérəžén* (perzsa شكر جان), *səbičē* (ثابته), *sarixčā* (ظریفه) stb.

Rége a pogány csuvasoknál moszlimános köszöntési formák voltak használatban: *salamalík*, *salamaník*, *salamaníkkem*, *ajík salam*, *alíkkem salam*, *alíkkem salamaníkkem* (سلام عليك, سلام عليكم). Ma is ezekkel a szókkal köszönt be még a vőfély a leány apja házához, miközben a jobb lábával háromszor térdet hajt a szoba főhelye felé fordulva.

A mohammedán vallásos terminológiából megemlítjük többek közt még a következő arab jövevényszókat: *ájep* = bűn (عيب), *sarap* = erény, érdem (ثواب), *çalal* = megengedett, szabad rituális értelemben (حلال), *čaram* = tiltott (حرام), *'razmat* = köszönet (رحمت), *péřégét*, *perke* = áldás (برکت), *mazar* = temető (مزار), *tübek* = koporsó (تابوت), *pasmallē*, *sahālē* = az isten nevében

(بسم الله), *āmīn* (آمين). A feleséget, a csuvas asszonyt *ārem*-nak hívják, megkülömböztetésül a másfajta, orosz, cseremisiz stb. asszonytól, a ki csak *majrā*. Ebben az *ārem* szóban úgy látszik az arab *حرم* rejlik,* és egykori mohammedán házasságkötésre enged következtetni. Annál is inkább, mivel még az el-takarás (تستر) szokását is megtaláljuk a pogány csuvas lakodalomban, a hol a menyasszony a lakodalom egész tartama alatt a vőlegényével ellentétes sarokban a menyasszonytakaró (*pář-čēňdžók*) alatt ül, és siránkozó menyasszonyi dalokat énekel. Egyéb mohammedán befolyás mellett megtaláljuk még náluk a pálinkaivástól való tartózkodás némi legendás nyomait, és a fatalizmusban, az isteni végzetben való feltétlen vak hitet.

Nagyjából ezek azok a bizonyítékok, a melyek egy hajdani erős iszlám-hatásról tesznek tanúbizonyságot. Rövid szavakba foglalva a csuvasok pogány vallásának a kutatása azt igazolja, hogy a nép legnagyobb részének valamikor mohammedánnak kellett lennie, de későbbi kedvezőtlen politikai alakulások következtében megszűnt az összeköttetés köztük és a moszlim világ között, s a nép lelkében még meg nem gyökeresedett iszlám összefolyt a még szintén egészen feledésbe nem ment régebbi sámán-vallásukkal. Ebből a két elemből alakult aztán ki a po-

*) Az oszmán-török is *hare*m-nek hívja a feleségét, ha illetelmesen szól: *hare*mim = a feleségem.

gány csuvasok mai hitvilága, a melyen imitt-amott még orosz keresztény hatás is érzik.

Mindezen tudományos eredmények pedig újabb adalékokat szolgáltatnak a bolgár-csuvas elmélet szélesebb körű kutatásához és magyarázatához.

* * *

A szövegek közt előforduló csuvas helynevek:

<i>Tajabā</i>	Szimbirszki korm. buinszki kerület			
<i>K'iv'-T'sāge</i>	"	"	"	"
<i>Ulxaš</i>	"	"	és kerület	
<i>S'an'-Ulxaš</i>	"	"	"	
<i>V'is'-pürt</i>	Kazáni korm. civilyszki kerület			
<i>S'an'-elBūs</i>	"	"	"	"
<i>VomBū-kassī</i>	"	"	cseboksári-i	"
<i>K'iv'-žort-kassī</i>	"	"	"	"
<i>Vađžal-kassī</i>	"	"	"	"
<i>S'ülhū-kassī</i>	"	"	"	"
<i>Pīzek Kara-đžorā</i>	"	"	"	"
<i>T'sānder</i>	"	"	kozmogyemjanszki kerület	
<i>Pōškert</i>	"	"	"	"

Északi csuvas = *virjal*, déli csuvas = *anatri*.

A címekben használt csuvas szók rendszerint az irodalmi nyelvvé lett déli csuvasból valók.

ISTEN ÉS A JÓ SZELLEMEK.

Isten.

A déli csuvasok az istent *türe*-nak, az északiak *töre*-nak hívják. Mindezideig az idevágó orosz szakirodalom a legnagyobb tévedésben volt a csuvas isten-fogalom dolgában. Mint afajta pogányságot, «fekete hit»-et, feruházták töménytelen számú istennel, ezek sorába vették minden válogatás nélkül a jó és rossz szellemeket, egyéb képzelmi alakokat, sőt hiányos nyelv- és tárgyismeretükkel még egyes betegségek homályos elnevezéseit is az istenek sorába iktatták. Megkülömböztettek aztán egy főistent a *türe*-t, és egy egész sereg alsóbb rangú istent.

A csuvas egy isten fogalmának a létrejöveteléről fentebb szólottunk, ott, a hol a mohammedanizmus hatásáról volt szó, ezúttal azonban ismételten és részletesebben szólunk róla, hogy a pogány csuvasok mindenfelé, hiedelmeik és áldozataik egész rendszerével csakis *egy istenről* tesznek tanúságot, s a mennyiben hisznek ezen felül jó és rossz szellemekben, mint a régi samanvadás maradványaiban, ezeket sohasem nevezik *isten* (*türe*) névvel, hanem mindegyiket külön-külön a maga nevével jelölik meg, és sohasem részesítik őket az egy istent megillető tiszteletben. Ők maguk is *pər türe*-nak, «egy isten»-nek hívják az istent. De ezenfelül még több mellézneve is van, a melyek közül ide iktatom a lényegesebbeket:

šülbi türe = magasbéli isten, mennyei isten

mön töre = nagy isten

tšon šoradagan töre = lelket teremtő isten

üvel-şər šoradagan töre = fiút-leányt teremtő isten

türe-böle šoradagan töre = gabonát teremtő isten

vüley-tšərleş šoradagan töre = jószágot teremtő isten

'*anē turrī* = tehén istene

sort šoradagan tōre = házat (családot) teremő isten

sort kápēn tōre = házat őrző isten

mol šoradagan tōre = vagyont teremő isten

zort šoradagan tōre = méhet teremő isten

tuj torrī = lakodalom istene

tšēdžēk šoradagan tōre = virágot teremő isten

tšōčēš torrī = fecske istene

tegran torrī = harkály istene

vēldārēn kājek torrī = csalán-madár (?) istene

šēplšēk torrī = fülemüle istene

Az isten ezen mellékneveinek jó részét MACNYICKIJ-ból vettem át, mivel ma már a legtöbbje ezen alakjában nem használatos többé. Ő ugyan mindegyiket külön istenségnak véli, de hát ez nem sokat változtat a dolgon.★)

Láthatni bennük, hogy minő tulajdonságokkal ruházza fel a nép képzelete ezt az egy istent. Nagynak gondolják, a ki fenn lakik a magasságban. Ő teremtette a lelket, és ő teremtette az embert, fiúnak és leánynak teremtette. Ő növeszti a gabonát a mezőn, és ő neveli, szaporítja a jószágot. Házat, családot alkot, és vigyáz is rája. Ő ad mindenféle vagyont és gazdagságot, a méheket is ő teremti, és a lakodalomnak, a vígságnak is ő az istene. A mezőn virágokat fakaszt, az eresz alatt ő viseli gondját a fecskének, a mely külömben is kedves madara néki, és ő a gondozója a rejtélyes, babonás harkálynak, a csalánbokrok alatt csipegő apró madárkáknak épen úgy, mint az édes nyelvű fülemülének.

Az egész világot is ő teremtette, és ha majd vége lesz mindennek, új népet és új világot fog ismét alkotni:

kū tēnőžē patsēn, tūre ūreχ tārēlā χāleχ, ūreχ tēnőžē šuradat
= Ha ez a világ elmúlik, isten más fajta népet, más világot teremt (*Ulχaš*).

★) Megemlíti még a Материалы 63. lapján *χorsandaran tōre*-t is, a melyet ő *ниспосылающій силу, крѣпость*-nak (erőt, erősséget lebecsátó) fordít. *χors*, *χōrže*, *χūrže* azonban tudvalevőleg csak *acžēl*-at jelent, és így helyesebben «acžēlat lebecsátó isten»-nek lehetne fordítani. Mindenesetre kétes értékű adat.

Ha közelebbről akarjuk látni, hogy mi minden jót tulajdonít a nép az istennek, leghelyesebb ha megszólaltatjuk a csuvaság ilyen vonatkozású közmondásait, ezek mindenestre régi hagyományok, meg aztán — ipsissima verba — a népnek saját tanúságtételei:*)

töre leplē šinzañā tĩtsā terat, āššē atššĩzeñē tōreḡaḡak tĩtsā terat = Az isten a mint az embereket tartja, az apja a gyermekeit isten képen tartja.

viššā šüreḡenē tōre terandarat = Az éhezve járó isten tartja jól.

tōre parñē teranmāḡ, a ēbēñ parñē tudanmāḡ = A mit az isten ad, az jóllakásra való, de a mit az ember ad, kóstolóra való.

tōre kalat jolaškĩ p̄rtšĩnedē šinā pāmā = Isten azt mondja, hogy az utolsó szemet is az embernek (kell) adni.

tōre parmazāsen, kāšker šimes = Ha az isten nem ad, a farkas nem eszik.

tōreḡer pošñā nimdē tũmā polmas = Isten nélkül semmit sem lehet tenni.

tōreḡer āḡek sollĩ ōrḡdā kašmā polmast = Isten nélkül az ajtószárfán keresztül sem lehet menni.

tōre 'āšḡenē joradat = Isten a dolgozót szereti.

tōrā pordā p̄reškelek, ḡoḡ oksūre, ḡoḡ košḡere = Az istennek valamennyi egyforma, akár a sántája, akár a vakja.

uḡmazadā tūre šuradat, jal-zēřēñḡ saladat = Az ostobát is isten teremti, faluszerte szétszéleszti.

šĩndan vōdanmazassen, tōreḡan ḡoramazassen parḡadar kor-man = A ki az embertől nem szégyenlette magát, az istentől nem félt, az üdvöt nem látott.

tōren kōñg nomaj = Az isten napja sok.

tōre korattā tšas kalamas = Isten látja, de mindjárt nem mondja meg.

A mint hogy ő a kútforrása a földön mindenféle jónak, és minden adománynak, ő az egyedüli tudója is az ember és az egész világ sorsának. A végzetszerűség egyébiránt is igen nagy helyet foglal el a csuvas ember életében és világfelfogásá-

*) Külömböző vidékeken gyűjtött eddig még kiadatlan népköltési gyűjtéseimből.

ban, és ennek az elkerülhetetlen, örökérvényű végzetnek az isten az egyedüli ismerője és kiosztogatója. *türe śirñi*-nak, «isten írásá»-nak nevezik. Mert úgy képzelik, hogy az isten minden ember homlokára ráírja a sorsát, a koponya homlokcsontjára magára, czikornyás forradás- meg varrásszerű jelekkel, a melyeket senki más nem tud elolvasni, csak maga az isten. De nem is látható az emberi szem előtt, mert eltakarja a homlok bőre. — Milyen sok naiv költészet, és mennyi mysticus igazság van benne! De ezen a homlokra írott titkos íráson kívül is megjelel az isten minden embert, mindenkinek a testére tesz valami jelet, egy-egy anyajelet, és ez az «isten jegye» (*tör-pallı*), a melynek szintén megvan a maga végzetszerű jelentősége, mert ha valaki a derekán felül viseli ezt az anyajelet, az szerencsés lesz az életben, de a kinek a derekán alul van, az nem lesz szerencsés.

Nem is zúgolódnak ez ellen az isten rendelése ellen, mert elkerülhetetlen, hát bele kell nyugodni:

türe śirñi śirlāṅṅu kūreṇṇe = Az isten írása epernek látszott. (Közm.)

A költészetük, a népdalaik is telve vannak ilyen vonatkozásokkal:

*çürā laḷazēññ śilōi keṭrā,
kam śitlēññ çürā pūrzenbā ?
ēḅir īre kurnibē kurmassiñē
kam ijtne. žē śūldā tūreṇan ?*

A fekete lovak sörénye göndör,
Ki fonta be fekete selyemmel?
Hogy mi jót látunk-e vagy nem látunk-e,
Ki kérdezte meg a magasbéli istentől.

A férjhez menő csuvas leány is belenyugszik békés megadással az isten rendelésébe. Mindegyikért eljön egyszer «az isten rendelte, írta ember» (*töre pürñi, śirñi śin*), aztán, olyan már ez a sors útja, elmennek hozzája, pedig tán a szivük nem is oda húzza. Így dalolnak róla a csuvas leányok:

*lārdeṁ çūreṇ tōp śinē,
çūreṇ śirlī piḷitśśēñ.*

*lārdem attē kīlāndžē
tūrē šīrnē tuxīššēn.
tūr šīrnīndžēn īrtīhē šuk,
ššun sāvīnē kajmā šuk.*

Ültem a nyírfa tövébe,
Míg a csattanó eper megérett.
Ültem apa házában,
Míg az isten megírta (ember) el nem jött.
Az isten írását nem lehet elkerülni,
A kit a lélek szeret, ahoz nem lehet elmenni.

Vagy pedig:

*ššmēššēn ūlā šūr jārlek,
ššrīnē ūgā sāverne.
an jār sāvīnē pīrāžžān,
ššrne pulzan pīrēber,
ššrman pulzan pīmēber.*

Szimbirszkben vett fehér kendő,
A széle aranyos pántlikával beszegve.
Ne sírj kedves mi miattunk,
Ha meg van írva, (férjhez) megyünk,
Ha nincs megírva, nem megyünk (férjhez).

A pogány áldozatok egész rendszerükben is, meg egyes imádságaikban is fényes tanújelét adják a csuvasok monotheisticus felfogásának. Tavasszal, mielőtt még csak a földhöz hozzányúlának is, kérő áldozatot mutatnak be néki. És egyedül csak néki. A jószágnak a legelőre való kiterelése előtt, a gabona érési idejében ismét egyedül csak őtőle kérnek áldást a jószágra is meg a gabonára is. Ősszel pedig, a mikor haza takarodnak a mezőről, elcsepelik az első gabonát, és a mikor a hó elől a jószág beszorul az akolba, cserénybe, ismét csak *tūrē*-nak mutatnak be hálaadó áldozatokat a gabonatermésért, meg a jószág szerencsés gyarapodásáért. Mindezen imádságokban soha egy szóval sem emlékeznek meg valami más istenről is, kérni is csak tőle kérnek, meg a kapott áldásért is csak neki adnak

hálát. Igaz ugyan, hogy vannak az egy istennek bemutatott áldozatokon kívül egyéb kisebb áldozataik is, a melyekben a házi szellemhez (*jár-t-surt*) vagy a *kiréhét*-ekhez, gonosz szellemekhez könyörögnek, csakhogy mindezeket koránt sem szabad azonosítanunk a *türe* áldozataival. Kisebb engesztelő áldozatok ezek csupán, a melyek által iparkodnak jó viszonyban élni a gonosz szellemekkel, mert máskülömben az ártalmukra törnének, és betegségekkel, szenvedésekkel sanyargatnák őket.

Jellemző az áldozatok során, hogy az istennek rendszerint *fehér* színű áldozati állatot szoktak bemutatni. Hajdanában, a mezei áldozat alkalmával fehér kanczalovat, egyébkor pedig fehér kost a véres áldozatokban. A fehér színt egyébiránt is az isten legkedvesebb színének tartják, szól róla még a népdal is:

žuren-daš žurā juradat,
kūlān-dēš kūnē juradat,
pīrān tševāš jēlībē
türe šurrā juradat.

A rokon a feketét szereti,
 A házbéli nép a menyét szereti,
 A mi csuvas szokásunkkal
 Isten a fehéret szereti.

Áldozatok, ünnepek alkalmával fehér inget húznak, a pogány déli csuvasok fehér nemezkalapot viselnek, sőt régente — a mint az öregek beszélnek — a felsőruhájuk legnagyobb része is fehér volt. De az utóbbi időkben nemcsak hogy elpártolnak már a csuvasok a *türe*-től, a nagyapák istenétől, hanem még a fehér ruhát is elhagyják, és fekete meg ilyen-amolyan színű ruhákat kezdenek hordani orosz minta szerint, a miért aztán *türe* meg is haragudott rájuk az utóbbi években, és mindenféle csapást küld rájuk, rossz termést, éhínséget, betegséget...

Az isten örökös küzdelemben áll a leghatalmasabb gonosz szellemmel a *šujtan*-nal. Megvan a csuvas nép hitvilágában is a dualizmus nyoma, a jó és a rossz, a világosság és a sötétség egymás ellen folytatott örök harcának a hite. A *šujtan* folytonosan gúnyolja az istent, és a fenekét veri csúfolásból az egek felé. Isten a villámmal üldözi őt, hogy agyonverje, de igen

sokszor gyengének bizonyul ellene, mert furfangos a *šujtan*, ki-játssza az istent. Más-más alakba öltözik át olyankor, a mikor meghallja, hogy «szól a nagyapó» odafenn (*āslāwī āvedat*) — mint a hogy a csuvasok a mennydörgést nevezik — és elkerüli a villámcsapásokat.

Hallottam egy mythost *V'is-pürt*-ben arról, hogy milyen gyenge sokszor az isten a *šujtan* nal szemben:

... Egy viharos napon puskával járt egy paraszt a patak partján. Odafönn mennydörgött az ég, a patak partján pedig a *šujtan* a farát verte az ég felé, és így csúfolta vele az istent. A mint a paraszt meglátta, rákapta a puskáját és rálőtt. A *šujtan* felfordult a lövéstől. Elhallgatott erre a mennydörgés, az isten leszállott az égből a paraszt elé, és így szólt neki:

— Te erősebb voltál énnálam is. Én már hét esztendeje kergetem ezt a *šujtan*-t, de idáig még egyszer sem tudtam elfogni...!

A mennydörgés, a villámlás és a mennykőcsapás magától az istentől jön. Ha szól, a szava mennydörgéssé válik, ezt jelenti a dörgés csuvas elnevezése is: *āslāwī āvedat* = a nagyapó szól. A mennykőcsapásra azt mondják: *āzā šabat*. Ennek pedig az a jelentése, hogy «a nagyapó üt».*) Ütni pedig azért szokott, hogy a földet megtisztítsa mindenféle gonosztól, mert máskülömben ezek mindent elpusztítanak itt, még gabona sem teremne, melyből az ember megélhessen.

Istent a magasbéli lakóhelyében nem egyedül képzelik, hanem laknak a közvetlen közelében egyéb jó szellemek is, a kik szolgálnak neki. Ilyenek:

tōre ōmāndžē šūrēcēn = isten előtt járó

mōn tōre ōmāndžē teragan = nagy isten előtt álló

mōn tōre āleknē ožagan = nagy isten ajtaját kinyitó

mōn tōre āleknē xobagan = nagy isten ajtaját betévő

Mindezeket a déli csuvasok közös néven *pīrēštī*-nek, *pīrēštī*-nek nevezik. (V. ö. perzsa *ferište* [فرشته] = angyal.)

A vándormadarak, a mikor ősszel elszállanak a mezőről meg az erdőről, szintén az istenhez mennek a menyországba,

*) V. ö. kozm. *āzī* = nagyapó.

és ott húzzák ki a tél hidegjét. Ezek között a vándormadarak között az isten a fecskét szereti legjobban, azért a míg a többi madár csak távolabb jár-kél az istentől, ő odamegy a közvetlen közelébe, és az *isten asztala alatt* rakja meg a fészket.

Eredeti felfogás a csuvas nép hitvilágában, hogy a mint a legtöbb jó és gonosz szellemnek, az istennek magának is apát és anyát tulajdonítanak. *tör-āšša* = az isten apja, és *tör-āmeš* = az isten anyja. A nevükön kívül egyebet nem igen tudnak róluk, egyikük sem vesz részt a világ igazgatásában, és az istenség teendőiben, — valószínűleg csak analogia, vagy újabb keresztény hatás útján keletkeztek. A régi származású áldozati imádságokban sehol semmi nyomuk sincsen, mindenütt csak az istenhez magához könyörögnek. A rontás ellen való alkalmi áldozatban előfordul ugyan az isten anyja, csak hogy ez az imádság maga úgysem egyéb, mint a javós ráolvasó igéje, a melyet az áldozat elvégezte után ugyanazokkal a szókkal pálinkára és vízre is ráolvasnak orvoslásképen. Ezeknek a ráolvasó igéknek egy részében gyakrabban szerepel az isten anyja, de mindig csak az istennel magával együtt. Pl. a többek között a sárgaság (*sār-džir*) ellen való igékben:

... Az isten nevében ámen *isten*

Egészséget kérünk.

Az isten nevében *isten anyja*,

Én is meghallgatom,

Én is jót cselekszem,

Te is mentsd meg...

De ezek az isten anyjához könyörgő ráolvasó igék is újabb keletkezésűek, meglátszik rajtuk erősen az orosz kereszténység hatása, olyannyira, hogy az isten anyja, az orosz Boldogasszony mellé be-becsúszott már imitt-amott az *anjál*, az angyal is (or. ангелъ), s már őhozzá is könyörögnek. A javósok régebbi keletkezésű igéiben, azaz hogy több régiséget megőrzött ráolvasásaiban még nincsen meg az isten anyja, csak maga az isten.

Magnyickij az északi csuvas területről említ néhány égben lakó jó szellemet, mely az isten anyja környezetében él. Ilyen:

tör-āmešnē ōmānāžē teracan = Az isten anyja előtt álló

tör-āmešnē ālēknē ožagan = Az isten anyja ajtaját kinyitó

tör-āmeššē āleknē *χobagan* = Az isten anyja ajtaját betévő.

Mindezen isten előtt és isten anyja előtt járó jó szelleme-
ken kívül fenn lakik még az égben a *pūlāššē* és a *kēbē* is, a kik-
nek az ismertetését a dolgok során a következő lapokon közöljük.

A keresztény hitre áttért csuvasok az orosz istent is *tūre*-
nak, *tōre*-nak nevezik, és az ősi pogány vallás tradícióit és
mythosait most ő rá ruházzák. A csuvasok népies monotheisticus
hite természetesen nem sok különbséget lát ebben az új isten-
ben. Sőt ellenkezőleg annyira mereven egyistenimádók a pogány
csuvasok, hogy sok helyütt megütköznek az oroszok szentjein
és bálványimádásig menő képtiszteletén, és nem igen tudnak
eligazodni még a keresztény csuvasok sem a szentek tisztelete
és az isten imádása közt. Többször hallottam gúnyolás közben
a csuvasok ajkáról, hogy ebben meg ebben az orosz templomban
«harmincz-negyven isten lakik». Mindmegannyi külön-külön egy-
egy szentnek a képe volt.

χórbān.

Igen érdekes neve az isten apjának (*tör-āššē*), vagy mint
a hogy az északi csuvasok mondják némely helyütt, az «őreg
isten»-nek (*vat tōre*). A mohammedanizmus hatási korába kell
visszamennünk, hogy világosságot vethessünk ennek a szónak
az etymológiájára, és megérthessük ezen elnevezés keletkezési
módját. Arabul az áldozatot, az áldozati állatot *kurban*-nak (قربان)
nevezik. Azokban az időkben, a mikor az iszlám kultúra vallási
téren is hatott a csuvasokra, megtanulták a többi vallási műszó
között ezt is, és bizonyára ennek nevezték az isten számára
bemutatni szokott áldozati állatot, mint a mi a szónak igazi
értelme. Később aztán, a mikor a viszony megszakadt a csuvaság
és a mohammedán kultúra között, homályosulni kezdett a szó
értelme, sok helyütt teljesen el is feledték — mint a hogy a
déli csuvasok már nem is ismerik — sok helyütt azonban az
áldozati állatról átruházták az isten apjára, mint a kinek vidé-
kenkint szintén mutattak be *fehér kos*-áldozatot. Az elnevezések
ilyetén keletkezése nem ritka a népszellem termékei között.
Majd találkozni fogunk még hasonló jelenséggel egyéb helyütt
is a csuvas nép hiedelmei között.

Aránylag nem nagy területen volt elterjedve *χῶρban*-nak, az isten apjának a tisztelete, s ha mutattak is be néki fehér kos-áldozatot régen az orosz Péter és Pál napja körül, mindez egyáltalában nem hatott zavarólag a csuvasok monotheisticus felfogására, csupán csak a néplélek gazdag analogiás termelő erejéről tesz tanúságot.

Az északi csuvas nyelvterületen *Vombū-kassī* vidékén hallottam róla, de áldozatának bemutatási módjáról már maguk az öregek sem tudnak.

ṗūl'ə́šə.

Az istenhez legközelebb álló jó szellem. Az északi csuvasok *ṗūl'ə́šī*-nek nevezik, és azt tartják róla, hogy anyja is van, a *ṗūl'ə́šī aməš*. A név maga *ṗūl'ə́šə* annyit jelent, mint «elosztó».*) Ezen elnevezés fejezi ki a hozzá fűződő hitet is. Úgy képzelik ugyanis, hogy ő közvetíti az istennel az emberek imádságait, és ha megharagszik valakire, megakadályozhatja, hogy eljusson a könyörgése az isten elébe. Hogy megnyerjék a maguk számára és hogy jó viszonyban legyenek vele, *Ulaş* vidékén esztendőnkint kisebb áldozatot mutatnak be néki kásából és apró lepényekből (*jusman*) az áldozati hónapban, de mindig az istennek bemutatott legelső áldozat (*türe tšüčə*) után. Az áldozatot a gazda az általános szokások szerint a folyosón mutatja be, a ház udvar felé néző pitvarán, miközben néhány szóval így imádkozik:

ṗūl'ə́šə sənā peḑəbā jusmanbā kəl teṗāḑep, širlax!

ṗūl'ə́šə hozzád kásával és apró lepénnyel imádkozom, irgalmazz!

A pitvarról aztán beviszik a kását meg a lepényeket a házba és megeszik.

Egyéb áldozat alkalmával is meg szoktak róla emlékezni, így az őszi, illetőleg téli *sör-áldozat*ban is említik a nevét egy-nehány jó szellem társaságában:

... *ṗūl'ə́šī* irgalmazz,

ṗūl'ə́šī anyja irgalmazz ...

*) *ṗūl* = elosztani. Ebből *ṗūl'ə́* = osztat, rész. V. ö. *kəbə-ṗūl'ə́* = egy ingnek való (vászon). A-*šə* képző valamivel való foglalkozást jelent.

A rontás ellen bemutatott alkalmi áldozatban is könyörögni hozzát az isten és az isten anyja mellett:

... *pūlāśā*

A gonoszat-rosszat ne bocsásd (rám),
A háznépkel, gyermekekkel, házzal őrizz.

.....

Három fajta jószágért
Gonosztól-rossztól őrizz,
Étel evéskor,
Az udvarban való járáskor,
Lábbal való lépéskor
A gonoszat-rosszat hárítsd el.

.....

Hét fajta gabonáért
Gonosztól-rossztól őrizz ... stb.

Fohászzkodásokkor és felkiáltásokkor az isten nevével együtt szokták említeni a *pūlāśā* nevét is, s az ilyen összetételekben rendszeren egy rövidebb *pūlāś* alak használatos:

tūre-pūlāś an pray! = isten-*pūlāśā* ne hagyj el!

tāy turrā-pūlāśē! = köszönet istennek-*pūlāśā*-nek!

aś tūreśem-pūlāśām! = jaj istenkém-*pūlāśā*-m! (megijedéskor).

A népdalokban is előfordul néha így az isten nevével együtt:

kūlzē tūxrem ulbūden śerχñē,
tšēbārle ikkēn jāmžegen pakkizēm,
χīrās pulagan śinzēm śul parat.
vāde śinzēnē řizēbē χurzāsēn,
tūreba-pūlāś malaśñē kun parat.

Befogtam az uraság jó futó lovát,
Tarkák a kocsis ívellő fái,*)
A szembe találkozó emberek kitérnek.
Ha az öreg embereknek tiszteletet adunk,
Isten és *pūlāśā* a jövőben hosszú életet ad («napot ad»).

*) Ívalakra hajtott fa a ló feje felett, mely elöl a két rudat összetartja, s a melyre a csengőt akasztják.

De mindamellett hogy együtt emlegetik a neveiket, nagyon találóan fejezi ki egy közmondás azt a különbséget, a mely kettőjük között van:

turrā āzennī pūlāṣē pulmas.

Az isten emlegetése a *pūlāṣa*-t nem illeti.

(*Ulṣā.*)

kēbē.

A *pīrāstī*-knek, a csuvas néphit angyalainak a feje. Az ég és a föld között lakik, és ilyenképen közvetítő az isten és az emberek között. Ha valami jót küld az isten az emberekre, azt mindig a *kēbē* teljesíti a földön. Az ember imádkozását és könyörgését is ő viszi az égbe az isten elé, azért gyakran oda-teszik az áldozati imádság végéhez:

... Mitőlünk *kēbē*-hez,

kēbē-től istenhez jusson.

Az északi csuvasok sok helyütt úgy hiszik, hogy anyja is van néki: a *kēbāmēš*. (*Ulṣā.*)

(V. ö. cseremisiz *kaba* = ég; *kaba-kugo-jumo* = a végzet nagy istene [великий богъ судьбы]).

pīrāstī.

Vagy *pīrEštī*. Sokan vannak, ezek a csuvas néphit angyalai. Az égben az isten előtt járnak, azért «az isten előtt járó»-nak (*tōr omāndžē šūrēčēn*) is nevezik. A földön is minden embernek megvan a maga *pīrāstī*-je, a ki minden lépését követi, és sehol sem marad el tőle. Csak a korcsmába nem megy be az ember után, hanem künn várakozik rá az ajtó előtt. Azért sosem szabad a korcsmából más ajtón kijönni, mint a melyiken bement az ember, mert akkor a *pīrāstī* elveszíti. Sírva keresi ilyenkor a maga emberét mindaddig, a míg csak meg nem találja. Ámbár mindig az ember nyomában van, soha senki sem láthatja szemmel. Fejedelmük a *kēbē*. (*Ulṣā.*)

A keresztény északi csuvasok ugyanezt az angyalt orosz szóval *ānžel*-nak hívják. Szerintük az embert, a halála után

való negyven napon keresztül ez az «isten angyala» (*törren ānzel'a*) vezeti a földön, és megmutogatja néki egész életében elkövetett összes jó és rossz cselekedeteit. Ezen negyven nap letelte után veszi csak el a lélek jutalmát vagy büntetését.

(V. ö. perzsa *ferište* [فرشته] = angyal)

žər'lə šir.

Szószerint annyit jelent, mint «vörös part». Valami égben lakó jó szellemnek képzelik, de hozzá fűződő hiedelmek és mythosok híján teljesen az ismeretlenség homályában marad. Minden valószínűség szerint ez is a régi samán-világ hagyatékai közül való. Nevét mindössze csak egy alkalommal említik az áldozatok során, a sör-áldozatban:

... «Vörös part» irgalmaz.

«Vörös part anyja» irgalmaz...

A déli csuvasok között nem hallottam, csak északon van elterjedve, a hol úgy képzelik, hogy anyja is van néki: a *žər'lə šir āmeš* (vörös part anyja). (*Vombū-kassī*.)

žərt'-surt.

A ház őrző szelleme. A kemence tetején lakik és innen vigyáz az egész házra és a családi életre. Főképen a házi asszonnyal képzelik szorosabb viszonyban állónak, s épen ezért az évente neki járó áldozatot is, a *žərt'-surt* kását (*žərt'-surt pettī*) nem a gazda mutatja be, mint a hogy a többi áldozatnál szokás, hanem mindig a felesége.

Ő is láthatatlan, mint a többi jó szellem, hanem a mikor éjelenként meg-megpattan a ház valamelyik gerendája, arról azt hiszik, hogy a házi szellem ropogtatja, és elégedetlenkedik. Ilyenkor meg kell engesztelni valamivel, mert máskülömben betegséget okoz akár önékik, akár a jószágaiknak. Főznek másnap mindjárt egy tál kását, és felteszik a kemence tetejére egy-pár órára, hogy egyék belőle. Azután leemelik onnét és megeszik ők maguk. Ezzel megengesztelték. A számára bemutatott rendes évi áldozat is abból áll, hogy kását tesznek ki

neki, és meghívják melléje, hogy egyék. Általában véve egészen a családhoz tartozónak tartják, s ha új menyecske jön a házhoz, azt is mindjárt tudatják vele, sőt kását is áldoznak néki vele együtt a jóindulata megnyeréseért ezekkel a szókkal:

Menyecskét («új embert») vettem,
Házam tellett,
žert-surt kását állítom,
Irgalmazz, irgalmazz, irgalmazz.

Az évi gyászünnepek idején pedig, *gyertya-napkor* és az *őszi sör* alkalmával, a mikor a családból elhunyt összes halottak tiszteletére egy-egy gyertyácskát gyújtanak az ajtó melletti jobb oldalon, a halottak helyén, a házi szellemről sem feledkeznek meg, az ő számára is odaragasztanak egy gyertyát az ajtó melletti bal oldalra, arra az oldalra, a melyiken a kemencze áll, az ő lakóhelye.

Ha pedig a gazda haza jön valahonnan más házatól, lakomáról, mulatságból, a mint az ajtón belép legelőször, akár van a házban valaki, akár nincsen, a sapkáját levéve, mindenek előtt is a házi szellemet üdvözli e szókkal:

žert-surt tāv sija!
žert-surt üdvözöllek («a köszönet lakomája»)!

És csak azután fordul a háznéphez:

àpžam-bepžam tāv sija!
Gyermekeim üdvözöllek!

S ha idegen jön a házhoz, az is legelső sorban a ház őrző szellemét köszönti, és csak azután fordul a gazda felé. Ez a köszönési mód azomban csakis a pogányok közt maradt még fenn. (*Tajabā, Ulxaš.*)

Az északi csuvasok közt is így volt ez régente, csak hogy a mikor a gazda feleségestől jött haza valahonnan a vendégségből, a szoba ajtaján belépve mindig a felesége üdvözölte elsőben a házi szellemet:

žert-sort tāv sija!
žert-sort köszönet a lakomáért!

(Úgy látszik, hogy ez az üdvözlési mód eredetibb, mint a déli csuvas, ennek legalább is világosabb a jelentése, mint az előbbenié.)

A mikor valami rokon jött látogatóba a házhoz, és aján-dékul valami ennivalót, lepényeket, mit-azt hozott magával, — mint a hogy az a gyászünnepek alkalmával is szokás — a mikor ketté törte a lepényeket, a legelső darabkát mindig feldobta a kemencze tetejére a házi szellem számára, ezen szókkal:

ʃərʈ-sort širlax!

ʃərʈ-sort irgalmazz!

Északon még az a néphit is el van terjedve róla, hogy nagyon szeret az istállóban tartózkodni, a hol gondozza, eteti a gazda lovait. De csak azokat szereti, a melyeknek a szőre-színe kedve szerint való. A melyiknek a színe nem tetszik néki, azt nem eteti, s az ilyen ló rendesen elsoványodik, és a jászolába piszkít. A kedvelt lovait avval is kitünteti, hogy befonogatja néki a sörényét. Semmiért sem merné a csuvas széjjel bontani az ilyen összecsomózott lósörényt, még csak piszkos kézzel sem nyúl hozzá, hogy meg ne haragítsa a házi szellemet. Azt tartják róla, hogy ha piszkos kézzel nyúlnának hozzá, abban a pillanat-ban önmagától széjjel oldódnék.

A déli csuvasok nem említik a házi szellemnek ezt a ló-gondozó tulajdonságát, önáluk külön van egy ilyen fajta szellem: az «istálló gazdája» (*viðē ʃùžl̥*) a melyről majd később szólunk. (*Vombū-kassl̥*).

(V. ö. cseremis *surt-ört* = házi szellem.)

kiʌ ʃùžl̥.

«A ház gazdája». Csak *Tajabā*-ban hallottam róla, ez is a házat őrzi. A míg a *ʃərʈ-surt* láthatatlan, addig «a ház gazdája»-t gyakrabban lehet látni öreg ember alakjában öreg asszony feleségével együtt. Mindig így párosan képzelik őket. Rendszerint a pinczében tartózkodnak, és vigyáznak a sörös hordókra, hogy valaki más el ne lopja a sört belőlük. Gondot viselnek a ház egyéb vagyonára, pénzére is, ha valami idegen ember tolvajlási szándékból merne hozzányúlni, azt megvernék. A háznépet azon-

ban sohasem bántják, s ők is tiszteletben tartják e két öreget, de semmiféle áldozatukról sem tudnak. (*TajaBā.*)

p̄χamBar.

A farkasok gazdája. A farkasok az ő kutyái, s egyedül csak az ő szavára hallgatnak. S ezért a csuvas ember, vagy a pásztor, ha farkast lát az úton, vagy a nyáj körül ólálkodni, őhöz fohászkodik, hogy mentse meg tőle. Így szólnak ilyenkor:

p̄χamBar, jittenā tšar!

p̄χamBar csitítsd a kutyádat! (*Ulχaş.*)

Az északi csuvasok *p̄χamBar*-nak nevezik, és őt is olyan égi lakónak képzelik, mint *p̄lőšī*-t. A sör-áldozat alkalmával őhöz is könyörögnek az áldozati imádságban:

... Hej *p̄χamBar* irgalmazz,

Kutyáidat csitítsd,

A jószágokat ne pusztíttassad ... (*Vombū-kassī.*)

(V. ö. perzsa *pejgamber* [پیغمبر] = próféta, maga Muhammed. A cseremiszből *piambar* = próféta, szent(?) — Szilasi M.: Cseremiszi szótár.)

χīDem.

A juhok védőszelleme. Ő neveli, ő gondolja őket, de a mint a hozzája intézett könyörgésből kitetszik, meg is szokta ölteni néha a kis bárányokat, ha valami miatt nem tetszenek neki. A beteg bárányról azt mondják, hogy «megfogta a *χīDem*» (*χīDem tītne*). Ha aztán megdöglött az ilyen bárányka, úgy a mint volt, egészen megpörkölték egy kicsit és beledobták számára a patakba ezekkel a szókkal:

χīDem šīrlax,

vīlēxsēnē, sōrexsēnē tšībēr osra, an vōlēr,

sànā pīpāk parādep.

χīDem irgalmazz,

A jószágokat, juhokat szépen neveld, ne öld meg,

Neked bárányt adok.

Ha ilyenképen megengesztelték, akkor a betegség nem terjedt tovább a juhok között. Tisztelete csak az északi csuvasok közt volt elterjedve régen, de a mai nemzedék ma már ott is elfelejtette. (*Pizək Kara-ǰorā.*)

MAGNYICKIJ is megemlékezik róla *šin χīdem* (Ember-*χīdem*) név alatt, s az eredetéről azt mondja, hogy az északi csuvas néphit szerint az olyan meghalt emberekből lesz *χīdem*, a kiknek életükben semmijük sem volt, s a kiket haláluk után sem gyászol senki. Ha menyasszony hal meg, mielőtt még férjhez mehetett volna, abból is *χīdem* válik. Ő idézi elő a barmok elhullását. Engesztelésül a juhok és tehenek lábaiból és fejéből áldoztak néki.★)

jéréj.

Az északi csuvasban *jéréj*, a civilyszki kerületben (déli) *jerej*. Vidékenként igen különbözök a hozzá fűződő hiedelmek, talán még legtöbbet tudnak róla északon. Itt azt tartják felőle, hogy valamikor régente vén leány volt, és gyógyítással, kuruzslással foglalkozott. Olyan nagy hírre vergődött életében a tudományával, hogy a halála után tisztelni kezdték és kelés, daganat meg szemfájás ellen hozzá könyörögtek. Testileg sohasem látható, hanem megjelenik néha álom közben, és ilyenkor mindig vén leány képében látszik. Általában jó szellemnek hiszik, mert meggyógyítja őket a bajaikból, csak akkor árt, ha megbántják valamivel.

Készítenek a néki adandó áldozatok számára egy kis szilfakéreg-skatulyát, és felteszik a nyári konyha, vagy a sörfőző konyha valamelyik sarkában magasabb helyre, és hogy szem ne láthassa, deszkából kis kerítést vonnak elébe. Azért teszik fel magasra, hogy véletlenségből is hozzá ne érhesse kézzel, mert akkor kiütés, kelevény támad a testükön. Ha pedig meglátja valaki, annak megfájdul tőle a szeme. A szilfakéreg-skatulya alá a sarokba egy nyirákseprűt támasztanak a nyelvél lefelé, úgy hogy a seprű vesszői felfelé álljanak, mert ezekre aggatják a *jéréj* számára való apró ólompenzecskeket (*noyrat*).

★) Материалы 119—120. I.

Ha aztán a családbeliek közül valakinek bármi módon is kiütések, kelevények támadnak a testén, vagy a szeme fájdul meg, áldozatot mutatnak be a *jərəʒ*-nek, hogy megszabaduljanak a betegségükből. A *jərəʒ* majd meggyógyítja. Főznek a számára búzaliszt pempőt (*ñūhər*), meg ugyancsak búzalisztból egy kis gombóczot (*jərā*) gyúrnak, s a gombócz közepébe beledugnak egy darabka faszenet, és így a mint van, megszárogatják a kemenczelyukban. Cseppentenek még a számára egy kis gömbölyű ólomcseppet, ez a *noʒrat*, vagy «ólompénz» (*teʒlan oksā*), ez is hozzá tartozik az áldozathoz. Mikor mindez készen van, az asztalt odateszik a szoba közepére, az áldozati tárgyakat az asztalra, s a beteg maga odaáll az asztal elé, arczczal az ajtó felé fordulva, és imádkozik. A felállás és minden az áldozások általános törvényei szerint történik: az áldozó maga bundát húz, a sapkáját a bal hóna alá szorítja, a szoba ajtaját pedig kinyitják egy kicsit. Ha kis gyermek a beteg, helyette az anyja áldozik, ő mondja az imádságot is, de a fiát odaállítja maga mellé, és ha tud már beszélni a kis gyermek, öneki is utána kell mondania az imádság szavait:

*jərəʒ-agaj širlax, ʒaman tū.
 ʔp sənā ñūhər parādep,
 jərādā parādep,
 oksādā šagādep, širlax.*

jərəʒ-néne irgalmazz, egészségessé tégy.
 Én neked pempőt adok,
 Gombóczot is adok.
 Pénzt is akasztok, irgalmazz.

Az utolsó *širlax* szónál az imádkozó két tenyerével végigsimítja az arcját és fejet hajt. A búzaliszt pempőt azután megesszik ők maguk, nemcsak a beteg, hanem az egész háznép eszik belőle. A gombóczot beleteszik a *jərəʒ* számára a szilfaskatulyába, az ólompénzecskét pedig egy szál fonálra fűzve felakasztják a skatulya alá nyelével lefelé támasztott söprű egyik ágára. Ezen áldozatért aztán a *jərəʒ* meggyógyítja őket. (*Vombū-kassī*.)

A déli csuvas *Tajabā*-ban magát ezt a szilfaskatulyát hívták *jərəʒ*-nek, az eredetéről azonban semmit sem tudtak.

Egy marékra való tölgyfalevelet hintettek bele, a széleire pedig ólompénzecskéket (*nuxrat*) akasztottak fel fonálon, és a szoba valamely magasabb helyére, gerendájára tették, hogy gyerek-féle könnyen hozzá ne férhessen, mert ha véletlenségből meglökték, vagy leverték a helyéről, akkor a *jéřéř* kelevényeket támasztott rajtuk. Egyébiránt pedig itt is az volt a rendeltetése, mint északon, különböző betegségek esetén hozzája folyamodtak, hogy gyógyítsa meg őket, és áldozatul egy-egy újabb ólompénzecskét akasztottak rája. Minden háznak megvolt az ilyen maga *jéřéř*-je, de ezeken kívül volt a falukban nagyobb, híresebb *jéřéř* is a hídfőknél, meg a kertekben, a hová eljártak a különféle betegségben sínylődő emberek, és áldozatokat, pempőt, kását mutattak be neki, hogy könyörüljön rajtuk, és gyógyítsa meg őket. Nagyon félték ezektől a nyilvános *jéřéř*-ektől, hogy «megfogja» őket (*jéřéř típat*), ha valamiképen megsértik, és óva intették a gyermekeiket, hogy ne merjenek játszani még csak a közelében sem. A mikor a leány férjhez ment a házból, magával vitte hazulról ezt a szilfaskatulyát is és felállította az új otthonában. Az apja házánál újat készítettek helyette.

A pogány területen *Ułxašban*, és a vidékén egy külön kis darab legelőrészt neveznek *jéřéř*-nek, öröla elnevezték tehát magát a lakóhelyét, mint a milyen lakóhelye van a gonosz szellemeknek, a *kirémét*-eknek is. Itt is azt tartják róla, hogy meggyógyítja a hozzája folyamodókat, de a mennyire segít akkor, ha áldozattal közelednek feléje, ép úgy árt azoknak, a kik a lakóhelyét valamiképen beszennyezik, vagy csak erősen dobognak is rajta a lábukkal. Azt mondják, hogy ilyenkor «a *jéřéř* megzavarja» őket (*jéřéř apteradat*). A javós tanácsára pempőt, apró lepényt meg ólompénzecskét készítenek neki, és kimennek hozzá a maga helyéhez, hogy engesztelő áldozatot mutassanak be. A pempőből meg a lepényből ledobnak egy keveset a földjére és így szólnak:

širlax jéřéř,
ššúklédáp, širlax.

Irgalmazz *jéřéř*,
Áldozatot mutatok be, irgalmazz.

A többi pempőt és lepényt megeszi maga az áldozó, az ólompénzececskét pedig egy rajta keresztül-fűzött fonálnál fogva felakasztja ott a földjén valamelyik kőróra.

Ezen a betegség esetén bemutatott alkalmi áldozaton kívül van neki rendes áldozata is a lúd-áldozattal (*χur tšūʕə*) egybekötve, a melyet külön írunk le az áldozatok tárgyalásánál.

(Néhány szólásmód is van róla. Ha nagyon könyörög, rimánkodik valaki valamiért, arra azt mondják, hogy «úgy [az emberhez] ragadt, mint a *jəřəʕ*» [*jəřəʕbək šībēšne*] A mindenkivel czivakodó, bőrébe nem férő emberre pedig azt mondják, hogy «*jəřəʕ*-megszállta» [*jəřəʕlénna*]).

GONOSZ SZELLEMEK.

šujtan.

A gonosz szellemeket általános néven «gonosz»-nak (*uzal, ozal*) nevezik, de azért külön-külön megvan mindegyiknek a maga neve is. Ezek között nem kevésbé rettegett a *šujtan* vagy északi csuvas *šajtan*, az iszlám és a keresztény vallások ördöge, sátánja. Vidékenkint ennek a személyéhez is különböző hiedelmek és mythosok fűződnek. *Šujtan* nagyon sok van.

A déli csuvasok meztelen testű, hosszú hajú rémnek képzelik, a ki úton-útfélen mindenféle gonoszságot művel az emberekkel. Azon mesterkedik, hogy megölje őket, vagy legalább is súlyos betegségeket okozzon nekik. Jobbára a tavak fenekén tartózkodik, és a zsákmányait is oda ragadja magával. Szeret még a vízi malmokban is tanyázni, és itt is folyton azon töri a fejét, hogy kit hogyan fúlaszthatna a vízbe, hogyan szerezhetne áldozatot magának. Ott járkál a keresztútakon, és ő jár a forgószelemben is, hegedülni szokott benne, de a kivel szembe találkozik, azt megrontja. Ez utóbbitól igen fél a csuvas ember, és mindig istenhez fohászkodik segítségért, valahányszor csak forgószelet lát. Nagyon szeret eljárogatni a fürdőkbe, a miért némely helyütt «fürdőbéli»-nek (*muñbžärz*) is nevezik. A mikor a ház népe már megfürdött, akkor ő szokott utánuk a fürdőben lubiczkolni, csapkolódni. Ezért sohasem mernek egyedül fürödni, mindig többen szoktak együtt, külön a férfiak és külön az asszonyok, mert ha a *šujtan* ott valakit egyedül talál, annak kitépi a beleit és úgy öli meg. Egy embertől nem fél, de ha többet lát, akkor elszalad.

Az istenről szóló fejezetben említettük már, hogy ravaszságával kifog néha magán az istenen is, de ezzel szemben egész

sereg csuvas mesével találkozunk, a melyeknek az a tárgya, hogy egy-egy szolgálégény hogyan csúfolja meg és hogyan ad neki a *šujtan* még kincset, pénzt is, csakhogy megszabaduljon tőle.

A többi rossz között a pálinka is az ő találmánya, érdekes mythosát hátrább közöljük a kisebb hiedelmek között.

Az áldozati imádságok hosszú során mindenütt végighúzódik a tőle való rettegés, istentől csaknem minden könyörgés alkalmával azt is kéri, hogy távoztassa el a közeliükből a «gonosz»-t, a mely alatt leginkább a *šujtan*-t értik. Érdekesen fejezi ki ezt a könyörgést az esti imádságuk is:

... Ne bocsásd (ránk) isten a gonoszt,
A gonosznak lábát békózd meg,
Kézét kösd meg, ámen.

Hogy milyen fufangokkal szokta az embereket rászedni és megölni, kitűnik a következő hagyományból is, a melyet *Víš-pürt*-ben jegyeztem le:

... Egy éjjel egy asszony a kamrában aludt. Álma közben odamegy hozzá egy ember, felrázza és így szól hozzá:

— Gyere csak hamar, lopják a tatárok a ludaidat!

Az asszony felkel, és mennek együtt mindaketten. Az ember a patak felé vezeti. Csak mennek ám egyenest mindaketten a víznek. Már csaknem beleléptek a vízbe, a mikor az asszony ijedteben elkiáltja magát:

— Jaj, isten irgalmazz!

Erre az ember eltűnt mellőle. A *šujtan* maga volt, és belefúlasztotta volna a vízbe, ha az istent nem említi az asszony...

Gonoszságaiért és az emberek élete ellen elkövetett cselekedeteiért az isten őt a mennykövel kergeti a földön, hogy agyonverje. Hogy megmeneküljön, mindenféle más alakba változik át, mert azt hiszi, hogy akkor nem ismer rá az isten. Néha síró kis gyerek képét ölti magára, a mikor meghallja, hogy dörög az ég, «szól a nagyapó» odafenn, és könyörög az útban haladó kocsisoknak, hogy vegyék fel maguk mellé a kocsijukra. A világért sem szabad megkönyörölni rajta, mert beleütne a kocsiba a villám.

Egyébíránt pedig arról is szólnak, hogy csúfolni szokta

olyankor az istent, a mikor dörög, és a farát veri az ég felé az isten szavainak, mivelhogy a dörgés az ő beszédje.

Az északi csuvasok (*Vombü-kassü*) árnyékszerű rémnek képzelik a *šojtan*-t. Egy öreg ember nekem a következőket beszélte egyszer róla:

... Hajnal tájon egyszer részeg fővel jöttem haza kocsin a szomszéd faluból. A falunk mellett patak folyik, hídon kellett volna rajta keresztül jönni. A víz szélén meglátom a *šojtan*-t, olyan volt, mint az árnyék. Nekihúgom a ló fejét a gyeplővel a hídnak, ő meg a kantárszárnál fogva bele akarja vezetni a vízbe. Alig-alig tudtam átvergődni a hídon. A ló is megijedt, és száguldva szaladt egészen hazáig...

Tófenéki lakóhelyéről és egyéb viselt dolgairól egy másik mythost is hallottam *T'sänder*-ban, a kozmogymjánszki kerületben:

... Egy asszony a kis leányával együtt hazafelé jött egyszer a mezőről. Útközben a patak mellé értek, s az asszony le ment a hid alá a dolgát végezni. A kis leánya fenn maradt a patakparton és elkezdett sírdogálni. Az anyja megharagudott rá, és dühösen visszakiáltott hozzá:

— Vigyen el a *šojtan* téged!

És a *šojtan* ott is termett abban a pillanatban, és elvitte a kis leányt magával a lakóhelyére, a tó fenekére. Egy sulykoló falapoczkát hagyott helyette a patak partján. Az asszony feljön a hid alól, keresi a leányát, nincsen. Helyében egy falapoczka hever a földön. Felveszi, jobban megnézi, hát gyermek formája van. Haza viszi magával, és neveli, neveli, de csak semmi sem lessz belőle. Megmarad mindig egyformán annak a falapoczkának.

A *šojtan* a kis leányt huszonkét évig neveli a tó fenekén, szépre, nagyra növeszti.

Ebben az időközben egy ember jár faluról-falura, feleséget keres magának, de csak sehol sem tud magához való leányt találni. Útközben elmegy emellett a hid mellett, és meglátja a *šojtan*-t, a mint ott ül a patak partján. Beszédbe elegyednek egymással, megkérdi az embertől, hogy mi járatban jár. Elmondja, hogy leányt keres feleségnek, de sehol sem talál magához valót.

— Van nékem egy szép leányom, ha megtetszik, odaadom — szól a *šojtan*.

Az ember rááll és elindul a leánynézőbe. Lemennek a tő fenekére, a *šojtan* megmutatja neki a leányt, az ember megszereti, meg is tartják azon a helyen mindjárt a lakodalmát. A *šojtan* elmondja aztán az embernek a leány történetét, és meghagyja néki, hogy menjen el majd a leány szüleihez, apjához- anyjához, és nevezze őket apósomnak-anyósomnak.

Az ember úgy is tesz, megkeresi őket és apósomnak-anyósomnak nevezi. Ezek csak csodálkozva néznek egymásra és szabadkoznak, hogy önekik nincsen vejük, mivelhogy leányuk sincsen, a kit férjhez adhatnának. De ez nem tágit, sőt azt is megigéri, hogy majd a leányukat, az ő feleségét is elhozza, csak főzzenek sört, meg készítsenek lakomát arra a napra.

El is jöttek mindaketten. A vő meglátta a falapoczkát, és megkérdezte, mi az. Az asszony azt mondta, gyermek. Ez gyermek? Fogta és földhöz vágta. Abban a pillanatban közönséges falapoczka lett, nem volt többé semmi emberi forma sem rajta...

A bűbajosokról azt hiszi a nép, hogy a *šojtan*-nal cimborálnak, és tőle nyernek hatalmat az emberek megrontására és a rontások gyógyítására. Mielőtt még a bűbajos hozzákezdené a tudománya tanulásához, legelső sorban is megtagadja az istent, és vele lép összeköttetésbe. Leveszi a szentképet a helyéről, kiviszi a gabnaszáritó csűrbe (*āren*), ott a tűzhelyre dobja, háromszor rátapos a lábával, és háromszor így szól (az istenhez):

Én téged elfelejtettelek,
Te is felejts el engem!

Ezáltal aztán a *šojtan* cimboraságra lép vele, és bármit kíván is tőle az emberek megrontására, teljesíti a kívánságát. (Bővebben l. a Bűbájosság és Kuruzslás fejezeteiben.)

Az újév éjszakai babonák között is találkozunk avval a hiedelemmel, hogy a *šojtan* a gabnaszáritó csűr tűzhelyén is szeret tartózkodni. Ide mennek ki hozzá a leányok újév éjszakáján, és megtudják tőle, hogy gazdag vagy szegény ember lesz-e a vőlegényük. (L. hátrább.)

A föld gyomrában lévő rejtett kincsről is azt hiszi a nép sok helyütt, hogy a *šojtan* őrizete alatt áll, a ki nem igen szokta áldozat nélkül kiengedni a keze közül ezt a kincset. Rendesen emberéletet kíván érte. A régi csuvasok közt az volt a szokás,

hogy a pénzüket a földbe ásták el valamely biztosabb helyen, az őrizetét pedig a *šojtan*-ra bízta, a ki hűségesen gondot viselt rája, és eljlesztett onnan mindenkit, a ki lopási szándék-ból közeledett a pénzhez.

Egyébíránt semmi kultusza sincsen, áldozatot soha sem mutatnak be neki, csupán csak rettegnek tőle, és az istenhez folyamodnak az ártalmait ellen.

A róla szóló egyéb hiedelmeket és mythosokat terjedelmesebben a kincsásás, forgószél, villám, keresztút és pálinka körüli néphit tárgyalásánál ismertetjük. (V. ö. arab *šejtān* [شیطان] = ördög, sátán).

Kirémét.

A néphit legtöbbet emlegetett gonosz szelleme. Hívják még *kirēla*-nek, *kirēllī*-nek is, általában ezt is «gonosz»-nak (*uzal*, *ozal* vagy *zajar*) nevezik, de ha könyörögnék hozzá, vagy úgy akarják emlegetni, hogy meg ne haragudjon rájuk, akkor «jó»-nak (*ire*) szólítják. Az után a hely után is szokták még nevezni, a melyet lakóhelyül tulajdonítanak neki, így aztán kimeríthetetlen a nomenclaturájuk, mert minden falunak megvan a maga egész sereg *kirémét*-je a határban, és mindegyiket külön-külön a maga dombja vagy patakja neve után is ismerik.

Kiléteéről és lényegéről általánosságban az a hit van elterjedve, hogy a *kirémét* nem egyéb, mint a földben lakozó gonosz szellem, a mely, akár van rá oka, akár nincsen, mindenféle betegséget okoz az embereknek és jószágaiknak, hogy ezáltal áldozatot csikarjon ki tőlük. Mert ha egyszer megengesztelik valamivel, akkor elhagyja az embert, és a betegség elmúlik róla. Némely helyütt összetévesztik a *šujtan*-nal, sőt vele teljesen azonosnak is tartják, ámbár ez ritkább, és alapjában téves fel fogás, mert a mint a keletkezéséhez fűződő legendákból látni fogjuk, a néphit egészen más úton magyarázza a *kirémét*-ek létrejövetelét. Mivel minden falunak volt, és a legtöbb vidéken ma is van, öt-tíz *kirémét*-je is, nagyon természetes, hogy óriási mennyiségű mythos kerengett a keletkezésökről még régebben, a mikor a kultuszuk virágjában volt, csak hogy ezek közül itt-ott maradt már meg egy-egy töredékes hagyomány a régiségből, de ez is elég ahhoz, hogy kerek fogalmat alkothassunk magunknak

a *kirémét*-ekről szóló néphit kialakulásáról. Magnyickij egy-nehány igen érdekes mythost közöl még a régiségből, mielőtt a magam gyűjtésére térnek át, ismertetek belőlük egy-nehányat:*)

... Egy erős fergeteg alkalmával egy csuvas asszony egyedül volt csak otthon. A mint kitekint az ablakon a felhőre, látja, hogy egy ember megy a felhő előtt. Hirtelen ott terem az asszony mellett, és arra kéri, hogy rejtse el a pad alá, s ha valaki kérdezősködnék felőle, senkinek se szóljon róla. Az asszony ráállott és elrejtette az embert, aztán ismét odaült az ablak mellé. Csakhamar egy másik ember lépett be hozzá, és azt kérdezte tőle, hogy nem látott-e a felhő előtt egy embert. Az asszony azt felelte, hogy nem látott, egyszersmind azt is megkérdezte, hogy kit keres, és kicsoda ő maga.

— Én az isten vagyok, és a *kirémét*-et keresem! — szólott a jövevény.

Az asszony erre még jobban elkezdte erősítgetni, hogy ő bizony senkit sem látott. Az isten elhitte néki és tovább ment. A *kirémét* erre kibújt a pad alól és így szólt az asszonyhoz:

— Te megmentetted az életemet, hát most adjál ennem!

— Mit adjak?

— Vajas kását!

Az asszony megfőzte neki a kását, a *kirémét* megette, és odafeküdt ismét a pad alá aludni. Másnap kacsát kért az asszonytól, hogy főzzön neki. De az rá sem hallgatott. Erre a *kirémét* megharagudott rá, neki ment és félholtra verte, azután pedig elbújt. Közben haza jött az asszony ura a munkából, kikérdezte, hogy mi történt vele, de aztán hamarjában megint csak elment a dolgára. Előjött ezután a *kirémét*, és így szólt az asszonyhoz:

— Jobb lesz, főzzed meg a kacsát és meggyógyulsz, különben meghalsz.

Úgy ahogy felkelt az asszony az ágyból, levágta a kacsát és megfőzte néki. A mikor megette, hová-hová sem, elment a háztól. Az asszony pedig elkezdett jobban lenni, meggyógyulni. Újra eljött hozzá a *kirémét*, és megevett egy ludat, azután egy birkát, majd egy ökröt, majd pedig egy lovat. A mikor legutoljára elment az asszonytól, azt mondta néki, hogyha még egyszer

*) Материалы: 2—7. 1.

akármikor megbetegednék, főzzön neki kását. Ha ettől nem lenne jobban, akkor kacsát, ha ettől sem gyógyulna meg, akkor ludat, majd pedig birkát, ökröt és lovat. Ő pedig legyen a segédje és gyógyítsa az embereket, hogyha megbetegeszenek. Meghagyta néki, hogy a magas hegyeken, a patakokban és az erdőkben lakik . . . (MASZLOVOJ).

Más két mythost is közöl még MAGNYICKIJ ZEMLYANYICKIJ nyomán*) a jádrinszki kerületből (kazáni korm.) *Usztya* nevű faluból:

. . . A *Kirémét*, az egy szökött úr. Az istennek volt az előjárója (начальникъ), hanem megtagadta néki az engedelmességet és megszökött tőle. Az isten három évig kerestette, míg végre megtalálták. Itélőszék elé állították, és a bírák azt határozták fölötte, hogy mindörökre a börtönbe kell csukni. Az isten ezt az ítéletet szigorúnak találta, és így szólt a bírákhoz:

— Halljátok csak, fiaim, hadd legyen az ő lakóhelye minden patak és erdő, és éljen abból, a mit adnak néki, akár pénzt adnak, akár bárányt!

A mint elítélték, úgy is lett. Letelepedett a pataokban és elkezdett ártani az embereknek. Az emberek pénzt és állatokat hordtak neki. Ötöle származtak aztán az összes *Kirémét*-ek. Megházasodott és a gyermekei rengeteg módon elszaporodtak. Innen van, hogy most olyan sok a *Kirémét*, és ezen szökött úr minden unokájának megvan a maga patakja vagy erdeje, a csuvasok pedig, hogy megengeszteljék őket, áldozatot adnak nekik . . .

A másik mythos így szól:

. . . Volt egy parasztnak három fia, a legidősebbik köztük szeretett volna megházasodni, és egyre azon kérte az apját, hogy házasítsa őt meg. Az apja okos ember volt, és úgy gondolta, hogy előbb nem házasítja meg a fiát, a míg csak meg nem kérdi az istentől. És el is ment az istenhez. Csakhogy az nem engedte meg néki, hogy megházasítsa előbb, mint a következő évben. Az apa elmondta a fiának az isten határozatát, csakhogy az nem hitte el az öregnek, és visszaküldte még egyszer. Az isten megint csak ugyanazt válaszolta. A fiú még harmadszor

*) Легенды Чувашъ о Киремети. Изв. по Казан. Епарх. 1869. No. 5.

is elküldte az apját. Az isten ekkor már megharagudott és így szólt az öregnek:

— No hát ha minden áron meg akar a fiad házasodni, ott van a menyasszonya a patakban!

És az ördögök el is vitték ennek az öregnek a fiát a patakba. Ettől az időtől fogva emberi szem nem látta őt többet. Lett ugyan most már felesége, de nem volt néki semmi enni-valója sem. Elment hát maga az istenhez, és kérte, hogy adjon neki valami ennivalót. Az isten az állatoknak a vérét jelelte ki a számára, a melyeket levágnak. Sokáig ebből élt, hanem egyszer egy paraszt, a mint levágta a tehenet, a vérét beleöntötte egy edénybe és megette ő maga. Megharagudott ezen az öreg ember fia, és elment az istenhez panaszkodni, hogy elveszik az eledelét.

— Hát minek adod oda az embereknek? — szólt az isten.

— Szívesen nem adnám én, de ha erőszakkal elveszik tőlem.

— Ugy legyen hát akkor, hogy odaadom neked az állatok lelkét és életét is, és a ki nem ád áldozatot, annak tehetsz olyanféle rosszat, a milyet csak akarsz.

Innen származott a *kirémét*, gyermekei lettek néki, és a csuvasok, hogy megengeszteljék őket, áldozatokat adnak nékik...

A kozmogymjánszki kerületben *Pōškert*-ban a következő mythost hallottam egy helyi *kirémét* keletkezéséről:*)

... Élt régen *Pōškert*-től két-három versztnyire egy *Makar* nevű ember, a ki valami módon nagy földbirtokra szeretett volna szert tenni. Úgy cselekedett tehát, hogy egy nagy földterület négy sarkába egy-egy vermet ásott, mindegyikbe beleállította egyik fiát, és felülről vékonyan betakarta földdel. Megtanította előbb a fiait, hogy ha azt kérdik felülről, hogy kié ez a föld, azt mondják, hogy a Makaré.

Elkezdett aztán csizvakodni a néppel, hogy ez meg ez a föld az övé, adják oda neki. Természetesen senki sem hallgatott rája. Így szólt aztán nékik:

— Menjetek el a földnek a négy sarkára, és kérdezzétek meg, hogy kié ez a föld!

*) Már Magnyickij is leírja: Материалы 4. 1.

Az emberek elmentek mind a négy sarokhoz, és igazán ám hang jött elő a földből, a mely azt vallotta, hogy ez a föld a Makaré. A birtokot átengedte neki a nép, de a négy fia meghalt a veremben. Elkezdtek aztán eljárogatni az emberek erre a négy helyre, hogy áldozatot mutassanak be a *kirémét*-nek, vagy mint a hogy *Pőškert* vidékén nevezik, *keremet*-nek. Ezt a földet pedig mai napiglan is «Makar földje»-nek (*Makar šəra*) hívják . . .

Az átkozódásaikban is többször emlegetik: *Makar aŋaj pošnā!* (Makar bátya a fejdre!), *Makar šeldər pošnā!* (Makar söpörje meg a fejedet!)

Vombū-kassē-ban részben keresztény hatás alatt úgy hiszik, hogy a *kirémét* régenté angyal (*ānǰel*) volt, és az isten előtt járt. De nem fogadott szót néki, és ezért az isten ledobta őt az égből. Az emberek megijedtek tőle, hogy ez még az istennel is kiköt, önékik is mindenféle nyavalyákat és bajokat fog okozni, félelmükben elkezdtek tehát áldozatokat adni néki.

Ugyancsak itt azt is hallottam a *kirémét*-ek eredetéről, hogy azok hajdanában gazdag földbirtokosok, uraságok (*olbut*) voltak, a kik életükben minden úton-módon sanyargatták a szegényebb, gyengébb föld népét. Haláluk után az erdőbe temették őket, mert így volt a szokás legtöbb helyütt, az északi csuvasoknál. Hanem még a haláluk után is félt tőlük a nép, hogy a lelkük visszajár a sírból és betegséget, kárt okoz nékik. Eljártak tehát a sírjaikhoz és mindenféle áldozatokkal iparkodtak őket távol tartani maguktól. Ezekből a sírokból lettek aztán a *kirémét*-ek áldozóhelyei. Hogyha álom közben jelenik meg valakinek a *kirémét*, akkor is ilyen uraság képében látszik, *fehér* ruhában, három lovas trojkán, a lovai is *fehérek*. Meg szokta parancsolni kinek-kinek így álom közben, hogy milyen áldozatot mutasson be néki.

Néhutt (*T'sänder*) azt hiszik, hogy a *kirémét*-ek bűbájosokból, a *šoŋtan*-nal czimboráló emberekből lesznek haláluk után. A bűbájos életében is csak folyton árt, ront, halála után sem nyughatik a lelke, hanem betegségeket okoz, megfogja és megrontja azokat, a kik a sírját megsértik, a kik még csak hangosan is beszélnek a sírjánál. Ezeknek is erre a helyre hordják az áldozatot, a hol eltemették őket.

Eredeti mythost hallottam a *Jersū* nevű csuvas falu (csebokszári-i kerület) *kirēmēt*-jének az eredetéről, a mely szintén érdekes módon világítja meg ezeknek az áldozóhelyeknek a keletkezését. Régente a *Jersū* körüli erdőben megöltek a rablók egy szentképkereskedő orosz, a pénzét ellopták, a holttestét és a szentképeit pedig ott hagyták a föld színén. A mint híre szaladt a vidéken a rablásnak, elkezdtek a javósok emlegetni a betegek előtt, a kik hozzájuk folyamodtak a meggyógyításukért:

— Hej téged a «*Jersū* áldozata fogott meg». (*Jersū tšūca tīne*) Ott nagyon sok az isten (*töre*), csak úgy hever a földön szana-széjjel, bizonyára az fogott meg!

És áldozatokat kezdtek bemutatni a gyilkosság helyén a javósok tanácsai után, pénzt, viaszgyertyácskákat, kalácsot hordtak a *Jersū* erdejébe.

Ha sorra nézzük ezeket a mythosokat, mindegyikben azt a jelenséget látjuk, hogy a *kirēmēt* kultusza alatt olyan helyeknek, patakoknak, domboknak, síroknak tiszteletét érti a nép, a melyekhez valamilyen csodás esemény, rejtelmesség, titokzatosság és épen ezért félelem fűződik. És ugyanezt magyarázza a *kirēmēt* szónak eredeti értelme, etymológiája is, mert az arab *kerāmet* (كرامة) szóból származva, a kölcsönző arab nyelvben ennek a szónak *csoda*, szentek által művelt *csodatett* a jelentése.

A cseremiszeknél is megtaláljuk az efajta gonosz szellemeknek a kultuszát, egészen olyanforma alakban, mint a csuvasoknál és önáluk is *keremet*-nek (oroszos átírással *kepemet*) nevezik őket.*)

A déli csuvasok az általam megjárt pogány területen már semmiféle hagyományt sem tudnak a *kirēmēt*-ek keletkezése módjáról, tiszteletben tartják csupán azokat a helyeket, a melyeket már a régi öregek a számukra szenteltek. Mindenütt megvan a «*kirēmēt* gyöpje» (*kirēmēt šerēma*) rendesen valamely dombos hely a legelő egyik részében, és a «*kirēmēt* patakja» (*kirēmēt širmā*), a hol áldozni szoktak. A dombját bekerítették régente sövénygyel, hogy a jószág rá ne tapodhasson, és be ne piszkíthassa. Ezt a földet aztán se nem kaszálták, se fel nem szántották, hogy ezáltal is magukra ne haragítsák a *kirēmēt*-et. Még csak

* Гаврииль Яковлевъ, Религіозные обряды Черемисъ. 77. 1.

hangosan beszélni sem mertek ezen a helyen, mert még ezért is megharagszik. A patakjában ha besüpped a kocsikerék az iszapba átkelés közben, s a kocsis ezért káromkodik a lovaira, e miatt is megfogja őt a *kirémét*, és valami betegséget küld rája.

Az északi csuvasoknál is megvolt a *kirémét*-eknek a maguk patakja, de ezenfelül az erdőben is voltak egyes fáik, a melyekben tartózkodtak. Főképen a nyírfaerdőkben szerettek lakni. Ezért «erdőbéli»-nek (*vermandē*) is nevezték őket. Ezeknek az erdőbéli áldozóhelyeknek falunkint megvolt a maga öre, a «*kirémét* pásztora» (*kirémét köpüzü*), a kit időről-időre a falu választott, és a kinek az volt a tiszte, hogy vigyázzon ezekre a helyekre, sepergesse, tisztán tartsa őket, és gondja legyen arra is, hogy a *kirémét* fáit senki ki ne vágja, még csak meg se sértse, mert az ilyen cselekedet az egész falura végzetessé válhatott volna.

Nekem az a nézetem a *kirémét*-ek származásáról, hogy egyenesen a halottak kultuszából fejlődött ki. Láthatjuk egyéb-iránt a hagyományokból is, hogy azoknak az embereknek a sírja, a kiktől még életükben is rettegtek, a népet sanyargató uraság, a bűbájós sírhalma áldozóhellyé fejlődött ki az idők haladtával, az uraság és a bűbájós szelleme pedig *kirémét*-té lett a nép képzeletében. Az északi csuvas területen a temető régente az erdőben volt, a minek egyébként az a természetes magyarázata, hogy ezt a vidéket, a kazáni kormányzóság északi részeit, csupa őserdő borította, és a falvak közelében csak szántóföld meg erdőrengeteg volt. A szántóföldbe nem temettek, tehát csakis az erdőbe temethettek. És mivel a temetőik itt voltak, a *kirémét*-ek kultusza is az erdőben fejlődött ki, és itt vannak még ma is a legtöbb áldozóhelyeik, ámbár ma már gyérebb az erdő, és az a szokás sincs meg, hogy ide temessenek. A pusztá déli csuvas területeken dombjai vannak a *kirémét*-eknek, a régi sírdombokra és a kurgánokra emlékeztetnek. A mint majd a halottakhoz fűződő hiedelmekből látni fogjuk, az «idején kívül» hazajáró lélek rontásai és a *kirémét* okozta betegségek között semmi különbség sincsen. A haza járó lélek ép olyan gonosz, és ép úgy áldozatot vár az emberektől, akárcsak a *kirémét*. Mindakettőt egyformán nagyon könnyen fel lehet háborítani az ember ellen, és a haragos fél akár a halottat, akár a *kirémét*-et küldje a haragosa ártalmára, az a módjában is meg

a hozzája fűződő hiedelmekben is teljesen egyforma. — A néphit az életükben gonosz emberekből haláluk után gonosz szellemeket, *kirémét*-eket alkotott.

Minden falunak megvannak a maga *kirémét*-jei. Hol több van, hol kevesebb. Mindegyiket annak a helynek, legelőrésznek, pataknak a nevével ruházzák fel, a mely helyen az áldozóhelye van. Legtöbbször csak ezen a néven emlegetik őket, mert ezért nem haragusznak meg.*) A határban lévő *kirémét*-eket rang szerint különböztetik meg egymástól, a leghatalmasabbat közöttük «fő-jó»-nak (*āslīre*) nevezik.

Ulaş-ban rangfokozat szerint a következő öt *kirémét*-nek volt áldozóhelye:

āslīre = fő-jó,

āslīnūdzēn kəzənū = a főbiknél kisebb,

īg-āslīnūdzēn kəzənū = a két főbiknél kisebb,

ēiz-āslīnūdzēn kəzənū = a három főbiknél kisebb,

tši-kəzənū = a legkisebb.

A «fő-jó»-t az északi csuvasok megszólításokkor *soltan*-nak, *mön soltan*-nak (nagy *soltan*) is nevezik.**) Általában mindegyiket, ugyancsak megszólítás alkalmával «uraság»-nak (*olbut*) is hívják.

A betegségek jó részét a néphit a *kirémét*-eknek tulajdonítja. Ha valami módon megsérti vagy megháborítja valaki a tartózkodó helyüket, ezért betegség alakjában állanak rajta bosszút. De a legtöbbször nem is kell, hogy megbántsák, megfogják őket az embert a nélkül is. Nagyon könnyen fel is lehet őket bűjtani valaki ellen. A haragos elmegy egyik *kirémét*-nek a fájához, megdöngeti a fa derekát az öklével, és így szól:

olbut (šāv šinnā) tīt!

Uraság, fogd meg (ezt és ezt az embert)!

*) Néhány ilyen helynévből átrugadt *kirémét*-név *Vombū-kassī*-ből: *šünēr ođar* (*šünēr*-méhes), *arman-kasle var* (malomfalúi völgy), *kīp-žort* (régí ház), *vatštsalav* (?), *žören kardī* (nyírfacserény), *tšolgaš* (?), *onūdzē-bōš* (?), *jetšmēr* (?), *kőkšēm-bōš* (korsó-fő), *vīreslā-var* (oroszvölgy).

**) V. ö. arab *sultan* (سلطان) = uralkodó, császár. A civílyszki kerületben (Утеево) *sultan* alakot is hallottam, de ott a *šujtan*-ra értik.

A *kirémét*-nek több sem kell, szívesen árt ő akárkinek is, rázúdul az emberre, és valami betegséget támaszt rajta. Ha pedig azt akarja az ellenfél, hogy meghaljon a másik, akkor ismét elmegy a *kirémét* fájához, levág róla egy kis ágacskát és így szól:

*olbut, (šāv ivānen) tšónnē tatsā kaj,
tšüklēmēdē jōrnē an tōpter!*

Uraság, tépd ki (ennek az Ivánnak) a lelkét,
Ne találja meg a nyomot az áldozáshoz sem!

Ettől aztán megöli a *kirémét* az embert, a ki ellen fel-lázították. Az ilyen eljárást úgy nevezik, hogy a haragos «be-panaszol valakit a *kirémét*-nek» (*kirémēdē solat* — [*Vombū-kassī*] vagy *sulat, sūlem tevat* [*Ulyāš*]).

A *kirémét*-nek tulajdonított betegségek esetén aztán, mint minden egyéb bajnál, a javóshoz folyamodnak, a ki meg tudja mondani, hogy melyik *kirémét* ártott a betegnek, és hogy meggyógyuljon, mit kell néki áldozatul hoznia. Kását, cipőt, lepényeket, pénzt, viaszgyertyát, tésztafigurácskákat szoktak a számára adni, ámbár súlyosabb betegségeknel nem sajnálják tőle a kacsákat, ludakat sem, csakhogy meggyógyuljanak. Magnyickij szavai szerint a *Jérsū*-i *kirémét* patakjába csukákat szoktak bele dobálni áldozatul, s ha egészben nem juthattak hozzá, legalább egy-egy csukafejet szereztek a számára, s azt adták néki. Ilyenféle szokásból magyarázható meg egy régi csuvas szó, melyet Zolotnyickij közöl, a *χōrban* (хырбан), s melyet durda-halnak (Cyprius brama, or. лѣмъ) fordít.*) Folyók partján lakó csuvasok az én értesüléseim szerint is áldoztak régebben halat a *kirémét*-eknek, de ma már elhagyták. (V. ö. arab *kurbān* (قربان) = áldozat).

Mindezen alkalmi, csupán betegség esetén adott áldozatokon kívül van a «fő-jó»-nak rendes áldozata is, a melyet minden második, harmadik évben meg szoktak tartani a többi őszi áldozat során. Ludat ölnek a tiszteletére, és áldoznak a dombjánál meg a patakjánál, hogy állandóan jó viszonyt tartsanak vele. (Részletesebben l. az áldozatok között a lúd áldozatot

*) Корневой чувашско-русский словарь. 99. l.

(*χur-tšūčə*), és a *kirémét*-eknek bemutatott kisebb alkalmi áldozatokat).

kélē.

Valami gonosz szellem, legtöbbször a *kirémét*-tel azonosítják. A szó maga igen ritka használatú, leginkább a kuruzslásokban fordul elő. Van egy fajta betegség, a «*kélē* rontása» (*kélē šavgeha*), a némaság, a melyről azt hiszik, hogy olyan képen keletkezik, ha az ember azon a helyen esik el véletlenségből a földön, a hol ő jár. Emiatt megharagszik és megnémitja az embert.

A déli csuvasok *Ulyaš*-ban a *kirémébē* *sulat* (bepanaszolja a *kirémét*-nek) helyett a *kellē* *sulat* (bepanaszolja a *kélē*-nek) alakot is ugyanazon értelemben használják. Jele annak, hogy ma már azonosnak vélik a *kirémét*-tel.

ijjē.

Vagy *éjjē*. Az északi csuvasban *ijjā*. Kis gyermekeket megrontó gonosz szellem. Szemmel soha sem látható, de folyton ott jár a kis gyermekek bölesője körül, és ha lehet akárhogyan is megrontja őket. Főképen akkor árt nekik, hogyha akár a házban, akár a mezőn magukra hagyják őket. Az általa okozott betegségek között legveszedelmesebb a nyavalyatörés (epilepsia), melyet «*éjjē* beleütközött»-nek (*éjjē verenne*) nevezik. Régente ezt úgy gyógyították, hogy sütöttek az *éjjē* számára tizenkét árpalepényt (*icētdža*) és főztek ugyanannyi tojást. A nyavalyatörés kis gyermek fejét megkerítették a lepényekkel is meg a tojásokkal is, azután kivitték mindezeket a mező olyan helyére, a melyet ember lába nem tapos, és sorjában letették valamennyit a földre. Hosszában egymás mellé mind a tizenkét lepényt, és egyenkint a tetejükre a tizenkét tojást. Ez az *éjjē*-nek való áldozat, hogy megengeszteljük vele. (Bizonyára elmondandó ígék is jártak e gyógyítási móddal, csak hogy régiségüknél fogva már nem sikerült megtudnom).

Ha a kis gyermek születésétől fogva mindig csak betegeskedik, arra azt mondják, hogy «születési helyen ütközött belé az *éjjē*» (*ādža tūne virendā éjjē verenne*) (*Tajabā*).

Ha a bölcsőbéli gyermek sokat sír, sokat betegeskedik, azt mondják rá, hogy «az *ijjē* ragadt hozzá» (*ijjē sūlēne*). A gonosz szellem megengeszteléseül és a kis gyermek meggyógyítására öt vagy hét kis gombóczkát, «*ijjē* gombóczá»-t (*ijjē sēmāŋə*) gyúrnak, és azon nyersen kidobják az ablakon az ucczára és így szólnak:

ijjē an sūlēx, kaŋar!

ijjē ne ragadj hozzá, bocsáss meg!

Ezeket az apró gombóczkákat csakis régi lisztből szabad gyúrni, vagyis olyan lisztből, a melynek a gabonájából mutattak már be áldozatot az istennek. Az új gabona lisztjét áldozat bemutatása előtt nem szabad ilyesmire használni. A kinek nincsen hozzávalója, az kér a szomszédból.

Ha pedig nevetgél a kis gyermek álma közben, arról is azt hiszik, hogy «az *ijjē* ragadt hozzá», és különböző furcsa dolgokkal nevettetik. Hogy elűzzék a kis gyermek mellől, «megveretik az *ijjē*-t» a javóssal (*ijjē šaptaraššə*). A kis gyermeket meztelenül a szoba közepére fektetik, alája egy-két darab rongyot tesznek, köréje len-szőst szórnak szét a padlóra és ezt meggyújtják. A javós egyfajta tüskös kórót (*tānle pīzēn*) fog a kezébe, háromszor megkerüli vele a kis gyermeket, miközben a kóróval az égő szőst csapkodja. Csapkodás közben így ijesztgeti a gonoszt:

Hej az anyját kergetem,

Hej az apját kergetem,

Hej a gyermekét kergetem,

Hej a gonoszt kergetem.

Igéje is van, ez «*ijjē* igéje» (*ijjē tšəlyi*), melyet a javós vízre olvas rá, és megitatja a kis gyermekkel. (L. a kuruzslások között.) (*Šəñ-ulxəš*).

Az északi csuvasok *Vombū-kassī*-ban a szélütöttet «*ijjā* haraptá»-nak (*ijjā tšəmlāne*) hívják. Ők is úgy vélik, hogy leginkább kis gyermekekben tesz kárt, és hogy meggyógyítsák az általa okozott betegségből, megfüstölik egyfajta növényvel, melyet «*ijjā*-fü»-nek (*ijjā-körek*) neveznek.

Pōškert-ban úgy látszik, az a hiedelem is el volt terjedve

régebben, hogy az *ijè* kicseréli a kis gyermekeket. Erre vall legalább az a kifejezésük, hogy ha a kis gyermek folyton sír a bölcsőjében, és merően bámul felfelé, az ilyen kis gyermekre azt mondják, hogy kicserélte az *ijè* (*ijè òlestärne*).

A mindenkivel czivakodó, perlekedő embert szidalomképen «*éjjè-s*»-nek (*éjjèlè*) vagy «*éjjè*-sedett jószág»-nak (*éjjèlènnè jabalà*) nevezik (*Tajabà*).

A *kazáni-tatárság* hiedelmei és babonás alakjai között is szerepel az *ijè* vagy *ejè*, mint a háznak, az istállónak és a pénznek a védőszelleme.

èsrèjlè.

Vagy *èsrèlè*, *isrèlè*. A halál szelleme. Hívják még a «temető főnöke»-nek, «temető fejé»-nek is (*mazar püšlejè*, *mazar püžè*, *šerā-pōš*).

A déli csuvasok ijesztő arcú, nagyon sovány emberalakban képzelik, a ki a haldoklónak kiveszi a lelkét és elviszi magával a temetőbe. Ő maga is a temetőben lakik, az a föld az ő földje, s a mikor a sírásók valami sirt kezdenek ásni, őtöle kérnek helyet a temetőben a halott számára. Egy kis darabka kenyeret és sajtot dobnek le neki a földre a sír leendő helyére, és így szólnak:

Temető főnöke adjál földet!

És csak ezután kezdik el ásni a földet.

Tajabà-ban mesélte nekem egy öreg ember, hogy ő egyszer látta az *èsrèjlè*-t:

. . . A szomszédom — így beszélt az öreg — nagyon nehéz beteg volt, közel járt már a halálához. Egy éjjel, a mint az ágyban feküdtem, ébren voltam, nem tudtam elaludni, látom ám, hogy hozzám lép egy borzalmas képű, nagyon sovány ember, csak a csont meg a bőr volt rajta. Az *èsrèjlè* volt. A mikor láttam, hogy közeledik hozzám, elrugtam magamtól, a mire megszéklamlott:

— Eltévesztettem az utat, nem ide kellett volna jönnöm, hanem a szomszédba!

Meg is halt a szomszédom nemsokára . . .

Az északi csuvasok (*Vombū-kassī*) «ember-ölő»-nek (*šinnā*

puzagan) is nevezik. Akkorának képzelik, mint egy kazal, a testét hosszú szőr fedi, kidülledt nagy szemei vannak, nagy késsel lép a haldokló mellé és elvágja vele a nyakát. (Az idom-talan nagy késre tréfából azt mondják, hogy az «*észrēla* kése» [*észrēla šōššī*].) Az *észrēla* abból az emberből lesz, a kit valamely új temetőbe legelőször eltemetnek. Ha jó volt ez az ember életében, akkor ritkábban hálnak az emberek abból a faluból, de ha rossz volt, akkor sok lesz a halottjuk.

Az *észrēla* a temetőben meg szokta kérdeni minden egyes új halottól, hogy van-e még más is a faluban, a ki közel jár a halálhoz. Hanem hogy a halott semmiről se adhasson néki felvilágosítást, régebben az volt a szokás az északi csuvasoknál, hogy apró selyemdarabkákkal tömték be otthon a száját, orrlyukait, füleit, és a szemeire is két kis darab selymet terítettek. Ezek után aztán a következő párbeszéd fejlődött ki az *észrēla* és a halott között a temetőben:

észrēla: Van-e más a ki jön?

A halott: Nem láttam, a szemet betömték!

észrēla: Nem hallottad?

A halott: Nem hallottam, a fület bedugták!

észrēla: A szaga nem ment (az orrodba)?

A halott: Az orrot is bedugták!

észrēla: Miért nem kérdezted?

A halott: Az ajkat is betömték!

Erre aztán nem kérdezi többet a halottat.

Az álmofejtések között, a ki álmában papot lát, az meglátja az *észrēla*-t (*talaktē pūbā kurzan, észrēla kūrēnnī pulat*), vagyis meghal nemsokára. (*Tajabā.*)

Szitkozódás közben gyakran mondják a csuvasok egymásnak: «Hej (te) *észrēla*!» (*éj észrēla*), vagy «*észrēla* kölyke!» (*észrēl-šūrī*).

(V. ö. arab *'ezra'il* (عزرائيل) = a halál angyala).

v ű B e r.

Vagy *veBer*. Az északi csuvasban *vōBer*, *lōBer* *lōBör*, *veBer*. Éjjel járó gonosz szellem, a mely álm közben megnyomja az embert. (*veBer pūsne* = megnyomta a *veBer*; *vūBer šībēšne* =

hozzáragadt a *vüBer*.) Férfiakat leány képében, asszonyokat férfi alakjában szokott megnyomni. Nem közelit mindenkihez, csak ahhoz jár, a kihez odaszokott egyszer. Ha nyomás közben kiáltani tud az ember, felugrik valamelyik hozzátartozója és szintén elkiáltja magát:

pəsməllē, kū šinnā mān pūlē . . ?

Az isten nevében, mi történt evvel az emberrel . . . ?

Ettől megijed és eltűnik. Egyébíránt nem lehet megfogni kézzel. Az is szokás még, hogy ha fölébrednek, egy marék hamút dobznak ki utánna az utcára, és így szólnak:

vüBer ūreḡ an kīl, vütlē kəl sabādep !

vüBer többé ne gyere, tüzes hamut szórok! (*Ulyaš*.)

A keresztény északi csuvasok azt tartják, hogy a kit meg szokott nyomni, az este lefekvés előtt kösse a homlokára azt a kis keresztet, a melyet a nyakában visel. Vagy pedig vegye a szájába éjszakára, ettől nem mer hozzányulni. Azt is jónak tartják, hogyha az ilyen ember lefekvés előtt megszagolja a lábujjai között levő izzadtságot. (*T'sänder*.)

De nemcsak hogy megnyomja az embereket éjszakánként, hanem nyomás közben meg is ronthatja őket, és súlyos betegséget okozhat nekik, a melyet «*vüBer*-os rossz»-nak (*vüBerle xajar*) neveznek. Nemcsak az embernek árthat, hanem még a kis borjúba is «beleakad» az anyja mellett való fekvő helyében. A javós mindakettő ellen ráolvasó igékkel segít.

Az északi csuvas mesékben többször találkozunk a boszorkányos öregasszony alakjával, a melyet «*lőBör*-os vénasszony»-nak (*lőBörle kārđžek*) hívnak. *Pőskert* vidékén a bűbájost is «*vever* öregje»-nek (*vever vattī*) nevezik, ámbár a néphit ma már közte és ezen megnyomó gonosz szellem közt semmi össze-függést sem tud.

Hold- és napfogyatkozáskor a holdat és napot is a «*vüBer* eszi», s a mi elsötétedik rajta, azt már egészen befalta. Hogy teljesen meg ne egye, tüzes fahasábokat dobálnak feléje, kiabálnak és ijesztgetik. (L. *A nap*-nál.)

A *kazáni tatárok* a lidérczfényt hívják *üBer*-nak. Temetőkön, útakon fellobogó tűz alakjában látszik. Öngyilkosokból, meg-

fagyott, vagy az útban elhalt emberekből lesz, rá-ráül éjszakánként az úton haladó kocsira, s olyan nehéz, hogy a ló megizzad belé, alig bírja húzni. Eleinte imádkozik a tatár a Kóránból, hogy eltávozzék mellőle, de ha az imádság nem használ, elkezd káromkodni, s ettől aztán eltűnik. A kolerát is az *űber* okozza, házról-házra jár, és megnyalja az alvó emberek lábatalpát, a mitől reggelre valamennyien meghalnak.

a s t a k.

Vagy *azdak*, *azdāge*. Hirtelen elvillanó fényesség alakjában látszik néha éjszakánként a levegőben. Eljár az asszonyokhoz és velök bujálkodik egész éjjel. Az asszonynak rendesen az ura képében látszik, de csak elülről, mert a háta «olyan mint a juh bele». Erről ismerni rá. A mely asszonyhoz egyszer oda-szokott, lejár ahhoz minden éjszakán, és addig paráználkodik vele, a míg csak meg nem hal. Hogy elriaszszak a háztól, puskával kell rálőni, a mikor meglátszik a levegőn keresztül való repülteben, ettől megijed és nem mer többé odamenni. De úgy is el lehet őt szoktatni az asszonytól, hogy este az ura magára veszi a felesége ruháját, és lefekszik a helyére. A mikor éjjel leszáll hozzá az *astak*, nekimegy az ember és jól elveri korbáccsal, ettől sem mer többé odamenni. (*Ulʒaš.*)

A déli és északi csuvasok több helyütt ugyanezt «tüzes kígyó»-nak (*vārē šalēn, vōtlē šūlēn*) nevezik, és hatalmas szárnyas kígyó alakjában képzelik, a mint el-elrepül a levegőben, csak úgy sziporkázik az ég, a merre elszáll. Néha többen is eljönnek a falukba, letelepesznek a házak tetejére és ott játszadoznak egymással. Ha valamely asszony nagyon sokat bánkodik az elhalt férje után, annak megjelenik éjszakánként az elhunyt alakjában, és vele hál. A kéményen keresztül szokott leszállni hozzá. Addig bujálkodik vele, a míg csak az asszonyt egészen «elszárítja». Ha férfi bánkodik az elhalt felesége után, ahhoz meg a felesége képében jár le éjjelente, és ép úgy bánik vele. (*Tajabā.*)

(V. ö. perzsa *ežderhā* vagy *eždehā* (ازدرا, ازدحا) = sárkány-kígyó).

v ű p k e n.

Vagy *űpken*. A szakadékot meg az örvényt is így hívják (*vub-* = elnyelni). De ez a neve egy régi gonosz szellemnek is, a melynek néhány veszedelmes betegséget tulajdonítanak. Így a déli csuvasok az őrültséget és az elmebajt is az általa okozott nyavalyának tartják. Akár a széllel, akár a földön vagy a vízben «ütközzék belé» az emberbe, megrontja az elméjét. Egyébként láthatatlan. A javós a «*vűpken* igéjé»-t (*vűpken tšölži*) olvassára a betegre ezen rontás ellen. (L. a kuruzslások közt.)

Az északi csuvasok Magnyickij közlése szerint régebben kutya alakjában képzeltek, és az embereket és állatokat pusztító járványos betegségek okozóját hitték benne. A megengesztelésére három fekete bárányt áldoztak néki, az egyiket «*vőpken* istené»-nek (*vőpken torri*), a másikat «*vopken* atyjá»-nak (*vőpken āššə*), a harmadikat «*vőpken* anyjá»-nak (*vőpken āmeš*).*) De ma már az áldozatáról semmit sem tudnak.

*) Материалы 134. 1.

KISEBB KÉPZELMI ALAKOK.

ú i d ē ž ű ž ě.

Az «istáló gazdája». Az istállóban lakik és a néki tetsző lovakat gondozza. Az északi csuvasok, a mint már említettük is előbb, a házi szellemnek, *žort-sort*-nak tulajdonították ezt a sajátságot. A déli csuvasok azonban külön képzelmi alaknak hiszik. Az «istáló gazdája» a színéről szeret meg valamilyen lovat, és ezt főképen gondozza, eteti az istállóban, és befonogatja a sörényét. Az ilyen ló aztán nagyon szeret az istállóban lenni. Összecsomózott sörényét nem merik felbontani, mert félnek, hogy megharagszik érte az «istáló gazdája».

A melyik lónak a színe nem tetszik néki, azt verni szokta, úgy hogy mindig verejtékes, izzadt a ló tőle. Nem is lesz belőle semmi sem, akármennyit is adjanak neki enni, mind jobban és jobban elsoványodik. A gazda megvigyázza aztán, hogy milyen színű ló tetszik legjobban az «istáló gazdájá»-nak, és mindig olyant tart, ha azt akarja, hogy szerencséje legyen a jószágához. Szemmel sohasem látható. (*TajaBā.*)

A *kazáni-tatárok* ugyanezt a képzelmi alakot *āpzar ijesse*-nek (istáló ura) hívják, és a csuvasokéhoz hasonló hiedelmeket fűznek hozzá.

v ű ž n ě.

Ez is egy istállóban lakó képzelmi alak. Etetni, gondozni szokta ez is a jószágot, nemcsak a lovakat, mint az «istáló gazdája», hanem a szarvasmarhákat is. Hányszor megesik, hogy az egyik gazdának sok a takarmánya, hordja is folyton a lova, ökre jászolába, a jószága mégis sovány marad. A másik gazdának meg alig van valamicske takarmánya, a jószága mégis kövér

az istállóban. Ez onnét van, hogy a *vũžnĩ* megszerette ez utóbbi gazdának a jóságát, és elhordja hozzá a takarmányt mindenün-nét, a hol csak szert tehet rá. Más ember jósága elől elmar-kolja a szénát, nyalábba köti, és csak úgy hömpölyög a levegő-ben, úgy viszi a maguk istálójába. Máskülönben ez is láthatat-lan. (*Tajabā.*)

kũjgereš.

Kincseshordó képzelmi alak. Azt tartják, hogyha a kakas hét évet megél, a hetedik évben tojást tojik. Ha ezt a tojást az ember a hóna alá köti és itt kikölti, ebből lesz a *kũjgereš*. Ma már nem tudják, hogy milyen alakja van, emberi vagy állati formája van-e, de beszél, annyit tudnak róla. Mindig dolgot kér a gazdájától, és bármi lehetségeset kívánnak is tőle, mindent megtesz. Kincset, pénzt összehord a házhoz. Folyton foglalkoztatni kell, mert tétlenül egy pillanatig sincsen, s a gazdájának sem hagy békét, ha nem ad néki munkát. Hanem ha már kifogytak minden kívánnivalóból, és megszeretnének tőle szabadulni, azt parancsolják néki, hogy a lábszárra való fekete bocksorrongyból (*tũlā*) csináljon fehéret. Ezt már nem tudja megtenni. Annnyira elszégyenli aztán e miatt magát, hogy ott hagyja a gazdáját, és más urat keres magának. Csakhogy mindazt a sok kincset és vagyont, a mit összehordott az előbbi helyen, elhordja ez utóbbi házhoz.

Hasonlóképen mondják a nagyon szorgalmas emberre, hogy «úgy dolgozik, mint a *kũjgereš*» (*kũjgerešpēk 'ašlēt*) (*Tajabā*).

A *kazāni* tatároknak is van egy hasonló kincseshordó kép-zelmi alakjuk, a *bišōra*, emberi formája van, s a gazdája parancs-zavára minden lehető munkát elvégez. Csak homokból nem tud kötelet fonni, sem szitában vizet hozni. Ha megúnják a háznál, rendesen ezt kívánják tőle, hogy megszabaduljanak a zaklatásaitól, mert ez is folyton munkát kér az urától.

ũBəDē.

Az északi csuvasban *ũBəDē*. Nagy ember formájú szőrös testű rém, az erdőben lakik, ezért az «erdő apja»-nak (*verman āššə*) is nevezik. Mindenféle nyelven tud beszélni, «még oroszul

is», s az embereket nevükről ismeri. De dadogva és gyermekesen beszél. Az erdőben odamegy az ember mellé és elkezd csiklandozni, közben kiszedi a fogait a kezével és megeszi. De ha balta, vagy valamilyen szűrő-vágó szerszám van az ember kezében, akkor nem mer hozzá közel menni, attól nagyon fél. Hasonlóképen retteg a kutyától is, azért alkonyat után sosem szabad az erdön vagy a mezőn kutya nélkül járni. Ha éjszákanként tüzet raknak a favágók az erdőben, ő is odamegy melléjük és melegszik a paráznál. Csak akkor nem mer közel menni, ha a zelnice fája (*šmárl*) pattog a tűzön, mert ennek a szerte-széjjel ugráló sziporkái megpörkölik a szőrét. Régente nagyon sokan voltak az erdőkben.

Az északi csuvasok a majmot is *őbədē*-nek nevezik.

Hallottam róla *Tajabā*-ban egy-két mulatságos mythost is:

... Egyszer régen fát hasogatott egy ember az erdő közepén egy tisztáson. Vele volt a kutyája is. Kijött egyszer csak a tisztás szélére egy *űbədē*, és odakiáltott hozzá messziről:*)

— Hej Iván, odamenjek-e?

— Gyere ide — kiáltott vissza neki az ember, és eldugta a kutyáját.

— Kazán-szem van-e? (*[χuran-kūs pur-ī]*) — azt akarta ugyanis mondani, hogy «fekete szem — t. i. kutya — van-e?» (*[χūrā-kūs pur-ī?]*)

— Nincsen! — válaszolt az ember.

Az *űbədē* odament hozzája, de a mikor melléje ért, az ember eleresztette a kutyáját, ez nekiugrott az *űbədē*-nek, és tépni kezdte a hátulját.

— Nem jövök ide, nem jövök ide . . ! jajgatta az *űbədē*, és elszaladt az erdőbe . . .

Egy másik mythos keletkezését a kazáni kormányzóság tyetyusi kerületének *juk-jel'* (or. Ърково) nevű falujához kötik:

... A pásztorok és a lovászygyerekek itt naponta az erdő mellett legeltettek. Az *űbədē* ki-kijárt az erdőből, ráült mindig egy-ugyanazon kiválasztott lóra, és egész nap azt nyargalta. A lovat már egészen tönkre tette. Mit tegyenek ellene, a ló

*) A messziről kiabáló emberre is azt mondják, hogy «úgy kiabál, mint az *űbədē*» (*űbədēbék keškerat*).

hátát jó erősen bekenték egy nap szurokkal. Megint csak felült rá az *ūbedē*, de mivelhogy szőrös a teste, odaragadt hozzá. A ló visszaszaladt a faluba, hátán az *ūbedē*. Leszállt volna róla, de nem birt. Gyerekes hangján így siránkozott a lovon:

ālūtī xepsan kūtī xepmas,
kūtī xepsan, ālūtī xepmas.

Ha a kezecském elvál, a fenekecském nem vál el,
Ha a fenekecském elvál, a kezecském nem vál el.

Tartotta persze a szurok. Az emberek kifutottak az utcára botokkal, dorongokkal, és jól elverték. Sirva szaladt vissza az erdőbe. Többet aztán sohasem ült fel a lovaikra . . .

A *kazáni-tatárok* ezt az erdőben járó képzelmi alakot *šurēlo*-nek, vagy *órman-ánase*-nak (erdő anyja) hívják. Kiálló homlokú, beesett szemű, és borzas hajú embernek képzelik, a ki odaszegődik az erdőben járó ember mellé, felszólítja, hogy játszanak csiklandósdit, s az embert csiklandozás közben megöli. Ez utóbbi csuvas mythost a tatárok között is hallottam róla.

ār-šurrī.

Az északi csuvasban *ār-zorrī*, vagy *ar-zorī*. (Szó szerint annyit jelent, mint «férfi-fele».) A déli csuvasok azt hiszik róla, hogy az *ūbedē* felesége, és ő is az erdőben tartózkodik, a miért «erdő anyjára»-nak (*verman āmeš*) is hívják. Szőrös testű meztelen asszony képében látszik, csupán csak a szeméremteste csupasza. Nagy lelógó emlői vannak, járás közben a vállaira veti őket. Az erdőben járó ember elé megy, vigyorog rája, a szeméremtestét mutogatja és csalogatja magához. Csakhogy ki merne hozzá közel menni? Nagyon fél ez is a kutyától és a zelnice (*šerhatl*) fájának a pattogásától, azért ha ez ég az erdőn tartózkodó emberek rakta tűzön, sosem mer hozzájuk közel menni.

A szeméremtelen asszonyt is *ār-šurrī*-nak hívják szidalomképen. (*Tajabā.*)

Az északi csuvasoknak (*Vombū-kassī*) egészen más a hiedelmük róla. Úgy képzelik, hogy az *ār-zorrī* öngyilkos emberből lesz. A *šojtan* belebúvik az ilyen ember testébe, és az hordozza

öt erdőkön, rengetegen keresztül, és rémíti vele a többi embereket. *T'sānder*-ban is azt tartják róla, hogy az útban megölt vagy az öngyilkos emberek lelkét az isten nem fogadja magához. azért ezek jajgatva, kiabálva járnak itt a földön és másokat rémítenek. A leányok szülte megfojtott kis gyermekekből is ilyen *ar-žorī* lesz. Azaz hogy csak régente volt, ma már seholsem látni őket, mert az isten a villámmal valamennyit agyonsújtotta hogy senkit se ijesztgethessenek.

Leginkább az erdőben kísértik az embert. Birka, nyúl, fellobogó tűz, gabnakazal . . . minden lehető és lehetetlen alakban látszik, de nem szabad hozzá szólni, mert abban a pillanatban eltűnik a látomás, és helyette elkezdi zúgni, susogni az erdő, minden felől recsegés-ropogás, rémes hang hallatszik, a melyet nem bír el az ember. A ló is csak csavargatja a fejét, a mikor meghallja, semmiképen sem lehet megtartani többé, elszalad rémületében.

Néha ember vagy asszony képében jelenik meg, ilyenkor közel megy az erdönjáróhoz, és elkezd csiklandozni. Ha orosz imádságot kezd az ember ilyenkor mondani, jajgatva szalad el tőle az erdőbe:

šonādep, ōj-ōj īratā, an šondar!

Égek, jaj-jaj fáj, ne égess!

Egyedül csak a keresztény imádsággal lehet elkergetni.

ūlep.

Az északi csuvasban *ōlep*. Az óriás. Hatalmas emberek voltak, de ma már mind kihaltak, egy sem maradt közülök. A mifajta embereink közül húszan sem bírtak volna egygyel. Mindegyik lépésükre öt versztet léptek, a legmagasabb erdő is csak a czombjukig ért, csak úgy suhogott, ropogott, a mikor benne jártak. Hat lóval szántó parasztokat lovastul ekéstül felvett az óriás, a zsebébe dugta és hazavitte az anyjának:

— Nézd anyám svábbogarakat hoztam, ilyenek szántják a földet!

Lépése közben a bocskoráról lehulló földből, sárból egész nagy dombok keletkeztek. Az északi meg a déli nyelvterületen

nagyon sok helyütt mutogatnak a csuvasok ilyen dombokat, a melyeknek a néphit ezt az eredetet tulajdonítja. Az ilyen dombot «óriás földje»-nek (*ülep tepri*) nevezik.

Sok helyütt őskori ásatag állatoknak a csontjai kerülnek a föld színére, ezekről is azt tartja a néphit, hogy hajdan ez óriások csontjai voltak. «Óriás csontja»-nak (*ülep šemmī*) hívják.

A *kazáni tatárok* az óriást *ālep*-nak nevezik, és a csuvasokéhoz hasonló hiedelmeket hisznek róla.

šun āt le šin.

«Szárnyas ember». A déli csuvasok közt hallottam *Ułxaš*-ban, hogy a néphit szerint voltak régente olyan emberek, a kiknek szárnyuk volt. Nem mutatták ugyan senkinek sem, mert a mely pillanatban meglátta valaki a szárnyukat, azon nyomban meghaltak. A szimbirszki kormányzóságban *Vīs-pürt*-ben, *Ułxaš*-tól valami húsz versztnyire is élt a hagyomány szerint egy ilyen szárnyas ember. Már a kilenczedik felesége volt néki, de még egyikkel sem ment együtt a fürdőbe, hogy meg ne lássák a szárnyát. A kilenczedik felesége azonban nagyon kíváncsi volt rá, hogy miért megy az ura mindig egyedül a fürdőbe, megleste egyszer a fürdő oldalán lévő lyukon. A mint az ura levetkőzött, meglátta a szárnyait. Az ember abban a pillanatban meghalt. Máskülönben az isten tudja, hogy meddig elélt volna még.

prāz ne ā dž ā.

«Elvetett gyermek». Ha az újszülöttet az anyja megfojtja és elássa valahol a földben, a néphit azt tartja az ilyen idétlen gyermekekről, hogy éjszakánként gyakran meghallik a sírásuk, nyöszörgésük azon a helyen, a hol elásták őket. Ugyanazt a nyöszörgő hangot adják, a melyen megfojtásuk alkalmával sírtak. Az ilyen helyet nem tartja tisztának a csuvas ember, azt mondja róla, hogy ott a gonosz szellem, a *šoitan* lakik.

Mint a hogy fentebb említettük már, azt is hiszik róluk, hogy az ilyen idétlen gyermekekből *ar-žorī* lesz, és rémíti az embereket az erdőben. (*T'sānver*.)

Gyermekijesztők.

A csuvas anya, hogy elcsitítsa a síró gyermekét, farkassal, (*kāšker*, *tokmak*), bagolylyal (*tūmanā*), kutyával (*mōmō* gyermeknyelven kutyát jelent — *Pōškert*), *mišer*-tatárral (*mižér*), meg oroszszal (*vīres*) ijesztgeti. Azt mondja néki: «Ne sírj, mert jön a farkas . . .» (*an jer, kāšker kilét . . .*) Nagyon féltek régente a falukban lézengő, medvetánczoltató, vagy kereskedéssel foglalkozó oroszoktól is, a kis gyermekek mindenhova elbujkáltak előlük. Szidta egyszer egy öreg ember előtttem *Tajabā*-ban a mai gyermekeket:

— Milyen illetlenek ezek a mostani gyerekek, ezek már nem is félnek. A mikor még én kicsiny voltam, ha egy oroszot láttunk a faluban, úgy elbújtunk a ház alatt, meg a rözsében, hogy alig győzték bennünket kicsalogatni onnét . . .

Mert a félelmet olybá veszi a csuvas ember, mint valami dicséretes tulajdonságot. Valóságos ékesszólással tudja elbeszélni sokszor, hogy ő hogyan félt ekkor meg ekkor, hogyan vert a szíve, és hogyan reszkettek a térdei . . . Igazi mintaképe a csuvas ember a gyávaságnak.

A fentebb említett gyermekijesztőkön kívül van még egy másik ilyen gyermekrémm is, a melylyel fenyegetni szokták őket: a *mugā* vagy északi csuvas *mokkā* (*mugā kilét*, *mokkā kilét* = jön a *mugā*, jön a *mokkā*). Az értelme már elhomályosodott, egyebet nem tudnak róla. Alakra nézve úgy látszik összefügg a magyar *Móká*-val.

A *kazáni tatárok* is ismerik ezt a gyermekijesztőt *mōkaj* név alatt.

ELEMEK, ÉGITESTEK, TERMÉSZETI TÜNEMÉNYEK.

A föld (*śār*).

A csuvas nép egész ősvallásában, világfelfogásában és babonás hiedelmeiben nagy helyet foglal el a föld, akár mint a mezők talaja, a gabnatermő föld, akár mint a világ, az egész emberiségnek az anyja. A földben terem meg a gabona, és mindenféle növény, a mely az ember táplálására szolgál, rajta legel a gulya, a ménes, a birkanyáj, egyszóval belőle fakad az élet összes forrása. Hozzá köti őket, mint a gyermeket az anyja emlőjéhez, megélhetésüknek csaknem egyedüli eszköze a földművelés, mert a csuvas nép épen avval válott ki már a legrégibb időktől fogva a török-tatár fajú népek közül, hogy szántogatta és munkálta a földet. S a népnek ezen meggyökeresedett, a többi fajrokonaikhoz hasonlítva szinte jellemzetes foglalkozása lett a világfelfogásuk központja, az időszámításuknak, hónapjaiknak a kimérője, istennek bemutatott áldozataiknak a meghatározója, és kiindulópontja egy egész külön mythicus babonakörnek.

Hogy mennyire az anyjának képzeli a csuvas ember a földet, és hogyan látja közte és a föld között a gyermek és az emlő közti viszonyt, kitűnik abból a szólás-mondásukból is, a mikor azt mondják, hogy «minket a föld kebele táplál» (*pürē śār kekgerē terandarat*). S a mikor jár az ember a földön, a föld kebelén jár. Szól róla az ének is:

*ēbir kajeber uttarzā,
śār kekgerñē taptatsā,
kalažaganžēm tēk kalaštśār,
śūrēbār pürñē šartlatsā.*

Elmegyünk mi léptetve,
A föld kebelét taposva,
 A kik beszélnek, csak hadd beszéljenek,
 Járunk az ujjainkat csattogtatva. (*Tajabā.*)

A földről és a rajta lakó emberekről alkotott világnézetükben ősidőkből származó samán-elemek foszlányait találjuk. A samánok utódainak, a bűbájosoknak a ráolvasó igéiből és a nép egyéb hagyományaiból le lehet még szűrni egyet-mást, a mi a csuvasok ősi világfelfogásának egy-egy mozaikszeme volt, de a maga egészében már elveszett a köztudatból, mert kipusztult az éltető eleme is, a samánkodás. A keleti törökség közt ma is ismert *régiós világnézet* volt meg hajdan a csuvasoknál is, de mielőtt a széttöredezett maradványait egymás mellé raknánk, kell hogy elmondjunk előbb egy-nehány szó ismertetést a keleti törökség samanisztikus világfelfogásáról, a melynek a segítségével aztán mindjárt érthetőbb lesz ez a kezünk között lévő kevés, homályos csuvas emlék is. Radlov a következőképen ismerteti ezt a keleti török samán világnézetet:*)

„... A világ a samanizmus hívőinek felfogása szerint egy bizonyos mennyiségű régióból (Schicht) áll, a melyeknek az eredeti elhelyezkedése felett az emberek nem igen törik a fejüket. A régiós felfogást bizonyára a hegyi régióból vették, a melyet a hegyi lakók mintegy a saját szemeik előtt látnak egymásra halmozódni, hogyha valamely jelentékeny magasságból nézik. A régiókat egy bizonyos valami választja el egymástól, mert a samánnak a szellemidézésnél mindig valami erőlködésre van szüksége, hogy egyik régióból a másikba jusson, és ezt az erőlködést folyton recsegő zaj kíséri.

Tizenhét felső régió képezi az eget, a fény birodalmát, és hét vagy kilencz régió alkotja az alvilágot, a sötétség országát. Az ég régiói és az alvilág régiói között van a földfelület, az emberi nem lakóhelye, úgy hogy a föld felülete összes lakóival együtt mind a két birodalom befolyása alatt áll.

Az összes jó szellemek, nemtők és istenségek, a melyek a

*) Dr. Wilhelm Radloff: Das Schamanenthum und sein Kultus. 3. l.

gyenge emberiséget teremtik, védelmezik és fentartják, a fényes felső régiókban laknak, mivel a fényesség a barátja az összes embereknek, fentartója a természetben megnyilatkozó minden életnek. A sötétség alsó régióiban szörnyetegek, gonosz szellemek és istenségek leskelődnek, a melyek az emberek ártalmára és megsemmisítésére törnek, és minden küzdelem ellenére végre is leragadják az örök sötétségbe . . . »

Mindezek után áttérve a csuvas samanisztikus világnézet töredékeire, gyakran találkozunk a kuruzslók és javósok ráolvasó igéiben *hetvenhét világgal* (*šitnēlpē šīwā tēnōžē*), *hetvenhét világ széléről jövő pej táltos lóval*, *hetvenhét világ közepén lévő hetvenhét tengerrel* . . . , a melyek mindmegannyi régiói lehetnek a régi világfelfogásnak. A földfeletti és földalatti régiókra való felosztásnak is megvannak a nyomai a csuvas hagyományok közt. Említettük már az isten és a jó szellemek tárgyalásánál, hogy *kēbē*, a csuvas néphit angyalainak a legfőbbje az ég és a föld között lakik, és az emberek imádsága legelső sorban is őhozzá jut el, s ő csak azután közvetíti az istennel. De ma már nem tudni, hogy az isten lakta legmagasabb régió és a föld között hányadik régióban volt a *kēbē* lakása. Az istent «magasbéli isten»-nek (*šūlōi tūrē*) is nevezik, a mely elnevezés bizonyára arra vonatkozik, hogy ő lakott mindenek felett a legmagasabban, a legfelső régióban. A megszemélyesített égi testeknek is megvolt külön-külön a maguk régiója, a rontás ellen közölt 2. ráolvasó ige így szól pl. a napról és a holdról:

Hetvenhét világon
A hold és a nap együtt,
Arany asztallal,
Arany tányérral-kanállal
Isznak, esznek . . .

Ha valakiről azt akarja mondani a csuvas ember, hogy nagyon messze van, azt mondja róla, hogy «a hold és a nap között» van (*ūjezpā žačēlān žuššīnōžē*). Valamelyik földfeletti régió volt ez is, alant a hold, és felette a nap birodalma. Eredeti, naiv módon fejezi ki ezt egy sördal:

*pīrān tēvanžēm pīt ajakrā,
ūjezpā žačēlān žuššīnōžē,*

*salam jarzā, salam šitnēs.
salam jarzā, salam šitnēzēn,
iksū kēdār irʾī sylembā.*

A mi rokonaink nagyon messze (vannak),
A hold és a nap között,
Üdvözetet küldve az üdvözet nem ér el.
Ha üdvözetet küldve az üdvözet nem ér el,
Fogja el a csuklás reggeli harmattal. (*Tajabā.*)

A földfeletti legelső régió bizonyára az volt, a mely a föld és a felhők között van. Az egyik általam gyűjtött déli csuvas mesében szó van róla, hogy a mese hőse versenyre kél a *šujtan*-gyerekekkel. Egy rengeteg súlyos vasdorongot kell felhajítani a levegőbe. A hős megfogja az egyik végét és azt mondja a *šujtan*-gyereknek, hogy ő ezt most úgy feldobja, hogy odaszorul «a föld és a felhő közé» (*šārēē pālāt zuššī*). Bizonyára ez volt a legelső régiónak a határa, a hová ha elér a vasdorong, ott megakad és nem esik többé vissza a földre. A hagyományok arról is szólnak, hogy ennek a legelső régiónak a határa nem lehetett valami magasan a földtől. Régente a felhők a néphit szerint olyan magasra voltak csak a földtől, mint a szélmalomok teteje. Hanem a mikor aztán rosszakká lettek az emberek, a felhők megharagudtak rájuk és bögve felemelkedtek magasra, s azóta fent járnak.

A földalatti régiókról már határozottabb adataink vannak. Néhány régi eredetű szitkolózási formából az tűnik ki, hogy a föld alatt hét régiót különböztettek meg a csuvasok is, mint a keleti törökök. Gyakran mondják egymásnak káromkodásból, ha megharagusznak: «hét föld fenekére menj!» (*šitš šār tēpnē kaj!*) «hét kötőfék hosszát menj!» (*šitš ʾarēn tēšē kaj!*), vagy pedig «hét föld velejébe menj!» *šitš šār minnē* (v. *minnīnē*) *kaj!**) Nem is képzelték mélyebben a hetedik régiót hét kötőfék hosszánál, ez volt némely vidék hite szerint a megholtak lelkeinek a tartózkodóhelye.

*) Az északi csuvasban *minnē* = agyvelő (*Tšänder*). МАГНИЦКИЙ a Матеріалы 190. lapján *šitš šār minnē*-nek írja, és szintén «hét föld velejé»-nek (мозгъ семи земель) fordítja.

Radlov említett munkája (6. lapján) az egyes földfeletti régiók elsorolása közben leírja, hogy a harmadik régióban egyéb jó szellemeken kívül egy tó is van, a «Tej-fehér-tó» (*süt-ak-köl*), a mely forrása minden életnek. Egy csuvas mythosban is szó esik erről a tóról «Tejes tó» (*sətlə kül*) név alatt, a mely valami mesébéli, nagyon messze lévő helyen van, s a hagyomány szerint itt élnek manapság a legutolsó kazáni tatár khán unokái, és visszakíváncsoznak innen mai napiglan is elvesztett székvárosukba. Közlöm itt a mythost a maga teljességében, úgy, a mint azt a civilyszki kerületből, *şəñ-əl'būs*-ból hallottam:

. . . A mikor az orosz seregek már elfoglalták Kazánt, a tatár *patşā* arra kérte az orosz *patşā*-t, hogy engedje még meg néki az utolsó kívánságát. Ezt meg is kapta. A tatár *patşā* felment erre a mecsetbe, felvitte magával a kobozát, s a mecset erkélyéről dalt kezdett játszani. Siralmas, szomorú nótába kezdett a *patşā*, átjárta a koboz szava az összes seregek lelkét, tatárok és orosz katonák egyaránt térdre borultak, és úgy sirtak a nóta hallatára. Új dalba kezdett a *patşā*, vidámabb dalba, és az összes seregek tánczra kerekedtek. Harmadszor is új nótába kezdett, és ismét térdreborulva sirt, zokogott mindenki, a ki csak hallotta a dalt. Ezután pedig a mecset falához vágta a *patşā* a kobozt és összezúzta. Ő maga ott nyomban hattyúvá változott, és elrepült a mecset tetejéről messze dél felé a «Tejes tó» (*sətlə kül*) partjára. Az unokái még most is itt élnek örökös vágyakozásban, hogy visszajönnek ők még egyszer Kazánba, a khánság városába, és elkergetik majd onnan az orosz *patşā*-t . . .*)

Valószínűleg egy Kazán-vár ostromáról szóló régi, elfeledett epikus költeménynek, a «Kazánt megvívó dal»-nak (*χozan tortsā ilnə jorri*) volt ez a befejező része, a legutolsó költőies akkordja ennek az elveszett hőskölteménynek. Minket itt az érdekel benne a legjobban, hogy legalább a nevét őrizte meg a számunkra a «Tejes tó»-nak, a melyről a csuvaság keleti török testvérei is tudnak, de náluk még ma is azt a szerepet játsza, a melyet minden valószínűség szerint a csuvas «Tejes tó» is betöltött

*) 1. Mészáros Gyula: Csuvasok és tatárok közt a Volga-vidéken. Ethnographia XIX. 4.

régén a samán-világban. Egyik elhalványodott emléke ez is az egykori régiós világelfogásnak.

A földfelületet, magát az emberek lakta világot «felső világ»-nak (*šūlōi šandālek*) nevezik a földalatti régiókkal szemben. A földet a csuvas felfogás *négyszegletű*nek képzei — valószínűleg a négy égtáj után, — a ráolvasó igékben is, meg egyéb szólásformákban is gyakran halljuk említeni a «négyszegletű világ»-ot, vagy helyesebben a «négyszegletű ragyogó világ»-ot (*terat kōdēsle šut šandālek*). Azt tartja a hagyomány, hogy a világot isten teremtette, «de ma már senki sem tudja, hogy hogyan teremtette». Kezdetben csak egy nyelv és egy vallás volt. «Az sem bizonyos már, hogy melyik nyelv volt a legelső: a csuvas-e, a mišer-e vagy pedig az orosz . . .» Ma már a földön hetvenhét féle nép, hetvenhét féle nyelv és hetvenhét féle vallás van. A népek császárai és uralkodói között van egy leghatalmasabb, a «fehér császár» (*šūr patšā*), a legöregebb és legtekintélyesebb uralkodó, a ki ellen a többiek nem mernek hadat viselni és a ki ítélkezik valamennyi *patšā* felett. A mikor engem megláttak a csuvasok legelőször a pogány *Ułxš*-ban, sokan mondogatták az öregeik közül:

— Ez bizonyára annak a «fehér császár»-nak az emberei közül való, a ki a leghatalmasabb a földön . . .!

A maga külön szellemei is megvannak a földnek, a «föld apja» (*šər āššə*) és a «föld anyja» (*šər āmēš*), vagy a hogy együttvéve nevezik minakettőt: a «föld családja», (*šər j̄zə*). Jó szellemeknek tartják őket, s a ráolvasások közt is találunk igéket, a melyekkel egyes betegségek elhárítása ellen hozzájuk könyörögnek. Így pl. ha a kis gyerek elesik a földön és ezen elesés következtében valami baja támad, a javós a markába fogott kis kenyérdarabkával (9, 11 vagy 40) megkeríti háromszor a beteg gyermek fejét és közben ezeket mondja:

Föld anyja, föld apja,
A rosszat-gonoszt hárítsd el,
A gyermeknek egészséget adjál.

Van Csebokszári-ban egy kápolna, és a többek közt két szentkép, a melyekre a környékbéli csuvasok ráfogták, hogy az egyik a «föld apja», a másik a «föld anyja». Ha valami külö-

nősebb kívánságuk támad, valaminémű áldást vagy egészséget szeretnének kérni, gyertyát gyújtanak a szentképek előtt, és elkönyörögnek előttük a maguk nyelvén, hogy ez is kellene, meg amaz is kellene. Az orosz szenteket a néplélek felöltöztette pogány szellemeknek.

A kuruzslásokban nem egy betegséggel találkozunk, a mely a «föld rontása»-ból (*šar' šar'geha*) keletkezik, mindmegannyi a földben lakozó gonosz szellemek ártalma. A *šujtan* és az összes *k'rémet*-ek a földben vagy legalább is a földön tanyáznak, kinek-kinek közülök megvan a maga ismert külön lakóhelye is, ezeknek a gonoszságából ered a legtöbb «föld rontása».

Az esztendőnek hónapokra való felosztása, és ezeknek a hónapoknak az elnevezése is a földből, illetőleg a föld megmunkálásából indul ki. Ámbár a holdnak és a hónap szónak egy és ugyanazon neve van (*ūjeχ, ōjeχ*), magán ezen az elnevezésen kívül ma már nehéz volna egyébből is következtetni egy esetleges régebbi lunaris időszámításra. Mert a csuvas hónapok számának és időtartamának ma már nem a hold a mérője náluk, hanem a föld megművelése, és a mezei munka egyes fázisai. Eszerint a hónapok száma is vidékenként különböző, 15, majd 13, s csak újabban az orosz naptár megismerése szállította le a hónapok számát 12-re.

Az északi csuvas *Vombū-kassī*-ban a következő 13 hónapnevet ismerik:

'raštav-ōjeχ = Karácsony-hónap

k'isān kerlatš = kicsiny *kerlatš* (?)

mōn kerlatš = nagy *kerlatš* (?)

norz-ōjeχ = *aurūz*-hónap*)

pōž-ōjeχ = üres-hónap

šū-ōjeχ = nyár-hónap

āg-ōjeχ = eke-hónap

žar'-ōjeχ = leány-hónap**)

vūv-ōjeχ = széna-hónap

šorl-ōjeχ = sarló-hónap

*) V. ö. a perzsa *aurūz* (نوروز), tavaszi napforduló ünnepeinek az elnevezésével.

**) Ebben a hónapban tartották régente a lakodalmakat.

āven-ōjeχ = gabnaszáritó csűr-hónap

tšüg-ōjeχ = áldozat-hónap

jōB-ōjeχ = fejfa-hónap.

ZOLOTNYICKIJ 15 hónapnevet ismer: ¹⁾

nōrez-ōjeχ = *naurūz*-hónap

pōž-ōjeχ = üres-hónap

āgā-ōjeχ = eke-hónap

šū-ōjeχ = nyár-hónap

šārthē-ōjeχ = trágyázottföld-hónap

žər-ōjeχ = leány-hónap

ūd-ōjeχ = széna-hónap

šorlā-ōjeχ = sarló-hónap

jāBān-ōjeχ = len-hónap (vagy *jāBēm-ōjeχ* = szerű-hónap)

āven-ōjeχ = gabnaszáritócsűr-hónap

jōBā-ōjeχ = fejfa-hónap

tšüg-ōjeχ = áldozat-hónap

'raštav-ōjeχ = Karácsony-hónap

mōn kerlatš = nagy *kerlatš* (?)

kāžān kerlatš = kicsiny *kerlatš* (?).

Az újabb csuvas nyelvű naptárak a következőképpen egyeztetik össze a régi csuvas hónapneveket az orosz hónapokkal: ²⁾

kerlāžē = január

nūres ūježə = február

pūžə ūjeχ = márczius

āgā ūježə = április

šū ūježə = május

šārthē ūježə = június

ūdə ūježə = július

šurlā ūježə = augusztus

āven ūježə = szeptember

jūBā ūježə = október

tšūk ūježə = november

'raštav ūježə = december. ³⁾

¹⁾ Корневой чувашско-русский словарь, 191—199. l.

²⁾ Календарь на чувашском языке. Казань, 1908.

³⁾ A *'raštav* az orosz Рождество (Karácsony) szóból lett hangbeli romlás következtében.

A csuvaság jellemzetes foglalkozása, a földművelés is telve van mythosokkal és hozzája fűződő számos ősi szokással és babonával. A föld megmunkálásának, a szántásnak az eredetét is mythosszal magyarázzák meg:

... Az emberek régente nem tudtak szántani, sem a tüzet nem ismerték. Összejöttek egy napon az öregek és elkezdtek azon tanakodni, hogy hogyan kellene megmunkálni a földet. Egyik sem tudta közülök kitalálni.

— Hívjuk el a tusködisznót (*tšarap*), az tudja a módját!

Elhívták hát, hogy megkérdezzék tőle. A mint odaért a házhoz, a hol az öregek összegyülekeztek, be akart volna menni, de nem tudott, mert az ajtóközöb magas volt. A mint ott kapaszkodott, ugrált felfelé, hogy bemegy, erőlködésében elszelentette magát. Az öregek kinevették. Megharagudott érte a tusködisznó, és pirongatta őket:

— Nevetni tudtok ugy-e, de szántani nem tudtok!

Hanem azért mégis megtanította őket rá, hogy hogyan kell: Egy görbe fa felhasított végébe vasat kell erősíteni, ez elébe két rúd közé lovat fogni, és evvel lehet aztán felszántani a földet.

A tűz élesztésére (*tot kelarmā*) is megtanította őket: Veregetni kell egy darab vassal a tűzkövet (*tot tšōla*), mindaddig, a míg csak sziporkák nem pattannak ki belőle. Ezek elé a szikrák elé taplót kell tenni, és ebből lesz a tűz ... (*Pīzek Kara-Džorā*.)

Magnyickij is közöl egy erre vonatkozó legendát egyetmás változattal, a mely szintén arról szól, hogy hogyan tanulták a földművelést a tusködisznótól:*)

... A világ megteremtése után az isten összehívta az összes állatokat és madarakat, és megparancsolta nekik, hogy gondolják ki a föld megművelésének a módját. Az összes állatok és madarak összegyülekeztek már, csak a tusködisznó késett. Elküldték érte az egeret. A mikor a tusködisznó odaért a gyűlésbe, megbotlott és elesett. Az egész gyűlekezet elnevette magát rajta. A tusködisznó megharagudott érte és visszafordult. Egyébként pedig a föld megművelésének a módját csak ő tudta

*) Материалы 18. 1.

egyedül. Ezért elküldték utána a disznót, hogy hallgassa meg, mit beszél. A disznó, a mikor visszatért a gyűlésbe így szólt:

— Nevetnek rajtam — mondta a tuskösdisznó —, de ők maguk semmit sem tudnak. A földnek a megmunkálásához eke (*soxā-Bōža*), borona (*šūrē*) és szekér (*orabā*) kell. A mikor a földet már felszántották és beboronálták, el kell vetni, s a mikor megnő a gabona, le kell aratni sarlóval. Mikor elcsépezték, el kell vinni a gabonát a malomba megőrölni, azután meg kell sütni a kemencében, és így kell cselekedni az egész életen keresztül.

Azért, a miért a disznó csak sokára ment el a tuskösdisznóhoz, a gyűlés határozott felette. Ettől az időtől kezdve a tuskösdisznó, mivel megharagudott az egerekre, megeszi az egeret, a disznó pedig a tuskösdisznót, a beteg bárányt sőt még az emberi holttestet is. Ezenkívül (a disznót) az isten is elátkozta, úgy hogy három évben csak egyszer látja meg a napot(?) . . .

A szántóföldnek a felszántása és bevetése mindig a nekik megfelelő áldozatok bemutatásával jár. A mielőtt a gazda hozzáfogna az elvetégetéshez, tavasszal is meg ősszel is az a szokás, hogy előbb egy marokra való gabonát vet el valamelyik földjében, s ezt «vetőmag kivívés»-nek (*verlex kelarnē*) nevezik. A mikor már felszántotta valamennyi földjét, utána valamelyik nap kora reggelén egy marok gabonát visz ki a mezőre, s a melyik földje legelőbb útjába esik, azon elszórja. Akármelyik nap megteheti, csak keddi napon nem, mivelhogy ez szerencsétlen. Jó korán, hajnalban kell kimenni, hogy útközben senkivel se találkozzék. Ha jó emberrel jön szembe, az nem baj ugyan, de ha tarral (*kukšā*) találkozik, akkor abban az évben rossz lesz a vetése. Néhutt arra bízzák a családban ezt a kötelességet, a ki közöttük a legszerencsésebb. A következő szavak kíséretében szórja el a markában levő gabonát:

pəshallē āmīn tūrē,
pār pārūža agādep,
pīn pārūža pūlber.
təša xemešpēk pūlber,
terrē tšaganbēk pūlber.

Az isten nevében ámen isten,
 Egy szemet vetek,
 Ezer szem legyen.
 A töve olyan legyen, mint a nád,
 A feje olyan legyen, mint a nádbuzogány. (*Ulzas.*)

A földműveléssel kapcsolatosan volt régen egy igen érdekes babonás szokásuk a csuvasoknak, a *földlopás*, a mely ma már jóformán teljesen kiment a nép köztudatából, azért részletesebben csak orosz források után szólhatunk róla. MAGNYICKIJ idézi D. KHRUSZTALYEV leírása alapján.*) Ha valamely falu határában már éveken keresztül rossz volt a termés, azon olyan módon véltek segíteni a csuvasok, hogy valamely más falu határából, a hol jó volt a termőföld, földet loptak, és elhintették a maguk mezejében. Tavasszal követték el, a mikor a földek be voltak már vetve. Az egész földlopás nem volt egyéb, mint a jó termőföldnek egy falujokbéli legényhez való eljegyzése és menyasszonyul való elhozása. Kiválasztottak a faluban egy erre kapható jóra való legényembert, hogy legyen vőlegénye a földmenyasszonynak. Nem mindenki vállalkozott erre a szerepre, mert az a baljóslatú hiedelem fűződött hozzá, hogy ez a föld-vőlegénye nem lesz hosszú életű, akárhogy vigyázzon is magára, meghal még mielőtt megöregednék. Rendesen elhagyott, szegény árva-gyerekek fogadták el e vőlegénységet, a kik az életben nem sok örömeiket lelték. Hozzákészültek aztán a faluban a lopáshoz, úgy, mint a hogyan a lakodalomhoz szoktak. Faluszerre sörfőzéshez és lakomához valót gyűjtöttek, s a legényt is szépen felöltöztették, úgy mint a vőlegényt. Egy meghatározott napon este, hogy a sötétben senki se lássa őket, megindultak kocsikon a föld-menyasszonyért. Csengős lovakkal, a legelső kocsin a vőlegény, a többiek a falubéli öregemberek, muzsikaszóval, lakodalmi dalokat énekelve. Hanem a mikor kiérték a maguk határából, lekötötték a csengők nyelvét, elhallgatott a zene meg az ének, és csendben hajtottak mindaddig, a míg csak el nem érték a kitűzött földeket, hogy tetten ne kapják őket. A mikor odaérték a kívánt helyre, a vőlegényt leemelték a karjaikon a

*) Извѣстія Казанской Епархіи. 1874. No. 1.

kocsiról, mint a hogy a lakodalomban szokás, és odaálltak a föld elé leánykérőbe. A legöregebb ember maga mellé állította a vőlegényt, mintha a fia lenne, és beszélni kezdett a bevetett föld felé:

— Gazdag, drága menyasszony, eljöttünk hozzád szép, okos legénynyel. Tudjuk, hogy megszámlálhatatlan a te gazdagságod, s megbecsülhetetlen a mi vőlegényünk hozzád való forró szerelme. Te is szeresd meg, drága menyasszony, a mi vőlegényünket és ne tagadd meg a kérésünket. Vedd magaddal minden hozományodat a mezőkről, a rétekről, az erdőkből és a patakokból...

Közben többször hajlongtak a föld felé, s a mikor vége volt a leánykérésnek, fellapátoltak egy csomó földet a kocsijaikra, a vőlegényt ismét felemelték a legelső kocsira és hazahajtottak. A mikor a határba értek, újra rákezdték a zenét meg a kurjongatást a meghozott föld-menyasszonynyal. Megállapodtak aztán a mezőben, levették a vőlegényt a kocsiról, a ki lapáttal széjjel-szórta aztán a lopott földet a maguk mezejében. Utána hazamentek a faluba és ittak meg lakomáztak, mint a hogy a lakodalomban szokás.

MAGNYICKIJ szavai szerint a jadrinszki kerületben (kazáni korm.) régente nemcsak földet, hanem vizet is loptak, csak hogy itt valami öreg embert választottak ki vőlegénynek, a ki már különben sem élt volna sokáig.*)

A földművelés eszközei között a sarlónak (*šurlā, šorlā*) is megvan a keletkezéséről szóló mythosa. Isteni eredetet tulajdonítanak neki:

... Régente az emberek nem ismerték a sarlót, hanem megtüzesített lyukasztó árral pörkölték el egyenkint a gabona-szárakat. Isten megsajnálta az embereket, és ő maga dobott le egy sarlót az égből. Esése közben egy embernek a nyakára esett, és elvágta a nyakát. Innen tudták meg, hogy mirevaló a sarló... (*Tajavā.*)

Egy más változatát is lejegyeztem ugyanezen *Tajavā*-ban, a két mythos mintegy kiegészíti egymást:

*) Материалы 40—43. 1.

... Egy ember kiment a mezőre, s a tarlón a rend mellett sarlót talált. Mindezideig sarlót sohasem látott.

— Micsoda jószág ez, a gabonát elpusztítja ... Féreg ez! Odahívja a pajtásait:

— Gyertek csak, a mezőn tudja isten mi van. Nagyon sok gabonát megevett, még az egészet elpusztítja. Gyertek, keressük el onnan!

Csapatostul hosszú póznát fogtak, és a póznával elkezdték piszkálni a sarlót. A sarló se nem ugrik, se nem mozdul.

— Még ha kergetjük sem megy ez el innen — így szólnak.

A sarlót aztán a póznával magasra emelték, de hosszában lecsúszott rajta, és egyiknek a nyakára esett.

— Még a nyakát is megeszi ez, húzzátok!

Megfogták a nyelénél és húzták. Az embernek elvágta a nyakát, úgy hogy dőlt belőle a vér.

— Még az embert is megeszi ez — így szóltak. Gyertek, dobjuk a Volgába!

A sarlóra nagy követ kötöttek, és csónakra tették. A követ is a csónakra tették. Beeveztek a Volga közepére, és így szóltak:

— Gyertek, dobjuk hát bele!

Először a követ dobták a Volgába, a sarló beleakadt a csónak szélébe. A kő, a mint így húzta, a csónakot felborította, ők is beleestek a Volgába, és belehaltak ...

Az aratáshoz is fűződnek egyes népszokások: A mikor elvégzik egy tábla földnek a learatását, a gabonából egy markot kidob a gazda a tarló melletti útra, és így szól:

*anā vej mā par,
kīlē pīrzā zej mā par,
pīlācām pītīnē par,
šurlām šellazā par,
tekkīnē-akkīnē pužā par.*

Szántóföld erőmet add,
Haza menvén tejfelt adj,
Derekam erősségét add,
A sarlómat élesítsd meg,*)
A hulladékot gyűjtsd össze.

*) *šella*-tulajdonképen annyit jelent, mint «fogakkal ellátni», mivel a csuvas sarlónak finom fűrészszerű fogacskái vannak.

Másik változata :

*ānā vejñē par,
śurlāmā śella,
tekkī-tākkīñē puṣṭar,
kīlē pīrzan tāgā-būś,
xejmāle türey par.*

Szántóföld erőt adjál,
A sarlómat élesítsed,
A hulladékot gyűjtsd össze,
Haza menvén kosfejet,
Tejfeles aludt-tejet adjál.

(Tajabā.)

A mikor pedig az összes gabonaföldek learatását elvégezték, a legutolsó tarlóban meghagynak a lábán egy marokra való gabonát, és összezsavarva a fejét a föld felé hajtják. Ez a «föld része» (*ānā pājē*), ez künn marad a mezőn.

Aratás közben, a midőn a tarlón ebédelnek, a gazda minden ebéd előtt meghívja a jó szellemeket is, a kik segítettek a mezei munkában. Mielőtt a tál köré ülnének, így szól hangosan:

kīlārēṣṣ pūlēṣaganzēm ābādā!
Jöjjetek segítők az ebédhez!

És csak ezután kezdenek el ők maguk is enni. (Tajabā.)

A földhöz kötött hiedelmekhez tartoznak azok a babonák és mythosok is, a melyek a föld gyomrában rejtőzködő *kincsek*-ről és ezeknek a felásásáról szólnak. Csuvasul a rejtett kincset «kincs»-nek, «vagyon»-nak (*mul*), «régi kincs»-nek (*avalṣī mul*) vagy «régi pénz»-nek (*avalṣī okṣā*) hívják. A nép azt tartja róluk, hogy régi rablóknak a földbe rejtegetett kincsei ezek, a melyeket a gonosz szellem, a *śujtan* őriz, és legtöbbször csak egy-egy emberélet árán juttatja kézhez. Mivel a kincs felásása közben mindig meg kell hálnia valakinek, másképen nem juthatnak a birtokába. Eleinte különböző rémek, fegyveres katonák, nagy medvék alakjában ijesztgeti őket, de ha ettől sem félnek, és szóltanul folytatják tovább az ásást, akkor valamelyiknek közülök az életét veszi.

Néha tüzes lángok törnek fel éjszakánként arról a helyről,

a hol kincs van elásva. Legfőképen Szentháromság vasárnapja előtt való szombat (*šínak*) előestéjén lobognak fel ezek a lángok a földből, ha aztán valami szerencsés ember (*telejle šin*) látja meg, az odamehet hozzá, mert mindaddig égnek a lángok, a míg csak odaér. Az ilyen ember aztán — némely helyütt így tartja a néphit — felveheti a kincset. De ha olyan ember látja meg ezt a tüzet, a kinek e pénzt isten nem rendelte oda, az hiába megy feléje, mert a lángok elaluszna, mielőtt még odaérne, s így nem talál rá.

A rejtett kincs néha borjú, fehér kutya, macska vagy madár alakjában tűnik fel, olykor megy az úton egy-egy ember után. Ha elhajtja valaki magától, tovább megy. De ha *pasmallē* (az isten nevében) szóval hozzányúl vagy hozzáüt az ember, abban a pillanatban csengő arany meg ezüstpénz hull széjjel a látomás helyén, csak úgy gurul. De az ilyesmi is csak szerencsés emberekkel szokott megtörténni, a kiknek az isten így rendelte.

Ezt a rejtett kincset a földben — mint már mondtuk is — a *šojtan* őrzi. Régente a gazdag csuvasok maguk is a földbe rejtegették a pénzüket valami megjelelt helyen a kertben, vagy az erdőben, s hogy más el ne lophassa, az őrizetét a gonosz szellemre bízták. A pénz elásása közben így szóltak hozzá: (Ő természetesen ott volt látatlanul is, tehát jól hallotta.)

(*šojtan*) *χoralber,*
okšūnē osra,
ōreχ šinnā an par,
χāmā anūžax par.

(*šojtan*) álljál őrt,
 Vigyázz a pénzre,
 Más embernek ne add oda,
 Csak magamnak adjad.

A gonosz szellem aztán vigyázott rája, hogy más hozzá ne nyúljon. Ha idegen ember akarta felvenni, mindenféle rémalakban tört rája, és elijesztette onnan. A gazdája maga sem vette fel az egész pénzt a földből sohasem, mindig hagyott még ott belőle valamit, mert különben a kincsőrző *šojtan* meghara-

gudott volna érte. A mikor pedig ismét visszatette a pénzt, ha többet nem is, legalább egy-két kopejkával mindig többet tett vissza, ez volt a gonosz szellemnek a jutalma a kincsörzésért.

Vidékenkint sok mende-mondát, mythost tudnak a rejtett kincsek keletkezéséről és felásásáról, az érdekesebbek közül én magam is feljegyeztem hármat.

. . . A Volga mellett Szvijazsszk és Csebokszári városkák között Kozlovka határában a csuvasok hagyományai szerint nagyon sok kincs hever a föld gyomrában. Mindmegannyi vízi rablók pénze.

Valami két-háromszáz év előtt egyszer két csuvas ember jött alá a Volgán Nyizsnij-Novgorod felől. Hajókon szolgáltak jó ideig, összekuporgattak egy kis pénzecskét, s most visszatérőben voltak a családjukhoz. Az egyik kikötőben összetalálkoztak ilyen vízi rablókkal, a kik felvették őket a hajójukra, és azt ígérték nekik, hogy elviszik őket lefelé, a meddig menni akarnak. A két csuvas nem tudta, hogy ezek vízi rablók. Utközben a hajón kifosztották őket és elvették a pénzüket. A rablott összeget három részre osztották: az egyik részt visszaadták a két csuvasnak, a másik részt a Volgába dobták a *šojtan* számára, a harmadik részt pedig megtartották maguknak. A mikor odaértek a hajóval Kozlovka melletti föld alatt lévő rejtekhelyükhöz, megállapodtak, hogy odateszik a rablott pénzt a többi kincs mellé. A rablók megkérdezték a két csuvasról, hogy melyikük akarna ott maradni a rejtekhelyen kincsörzőnek. Az egyik magára vállalta, hogy ő ott marad. A rablóvezér odavezette a nagy vas-kapus barlanghoz, s a mikor belül értek, a vezér kirántotta a kardját és leütötte vele a csuvas ember fejét:

— No hát maradj is itt örökké kincset őrizni . . . !

A csuvas pedig most is ott őrizi a sok aranyat meg a sok ezüstöt, és senkisé sem férhet hozzá, hogy feláss a földből . . . (*T'sänder.*)

Tajabā közelében is van egy mély gödör, a nevét is «mély gödör»-nek (*tären var*) hívják, a melyről szintén azt tartja a nép, hogy kincsek vannak benne elásva. Keletkezéséről és a kincsek felásási kísérletéről a következőket mesélték:

. . . A *tären var*-ban régen rablók tanyáztak. Egyszer egy kereskedő ment el e gödör mellett kocsistul, portékástul, s a

rablók rátámadtak, hogy kifosszák. A kereskedő nem ijedt meg tőlük, hanem fegyvert rántott, a mire azok menekülni kezdtek. Ő meg ment tovább utánuk, üldözte őket. Már egészen a gödörbe értek. A rablók látták, hogy nem tudnak előle elmene-külni, a bűbájossághoz fogtak, mert rabló létükre híres bűbájo-sok is voltak körülben. Átváltoztak egy pillanat alatt fűzfa-bokrokká. A kereskedő látta, hogy hogyan siklottak ki a kezei közül és mi lett belőlük, megátkozta őket:

— No hát maradjatok is örökké fűzfa-bokroknak!

És még ma is ott vannak ezek a bokrok a *tāren* var-ban.

Tajabā-i emberek aztán többször látták éjszakánként, hogy lángok lobognak fel e fűzfabokrok közül. Ott kincsek lehetnek a föld alatt elásva. Összebeszéltek hát hárman, hogy kiássák a földből. Az egyik közöttük javós volt. Ez megkérdezte a *šujtan*-tól, hogy milyen áldozatot kíván azért, hogy a pénzt felvehessék. A *šujtan* megmondta. Levágták számára a kívánt állatot és el-indultak kincset ásni. Megígérték egymás között, hogy akármi történjék is velük, egy szót sem szólnak sem egymáshoz, sem máshoz, mert ez is hozzátartozik a kincsásáshoz.

Ássák, ássák a földet, egyszerre csak fegyveres katonák, nagy, fogaikat vicsorgató medvék törnek elő a földből és rájuk támadnak. Mintha észre sem vették volna őket, szó nélkül dol-goztak tovább. Ásás közben eljutottak már egészen a kincsekig, látták a sok aranyat meg a sok ezüstöt nagy ládákban, nagy edényekben, csak ki kellett volna emelni a földből. Megfogták ketten, de nem bírtak vele. Körül néztek a harmadik társuk után, hogy hol van, hadd segítsen ő is — hát nem messze tőlük a földön fekvő aludt. Tudták, hogy a kincsásás közben valakinek meg kell halnia közülök, de ők úgy szerették volna, hogy a kincset is megkerítsék, meg azért egyikük se haljon meg. Nem akarták tehát a harmadikat így fekvő hagyni, mert meghalt volna. Elkezdte az egyik ébresztgetni, döfötte az oldalát, hogy keljen fel. De csak nem mozdult. Még jobban rázta, attól sem ébredt fel. Dühbe jött már és rákiáltott:

— Ejnye, kelj fel már . . !

És a mint kimondta ezeket a szokat, a sok arany meg ezüst abban a nyomban elsüllyedt a földben, csak úgy csörömpölt. A harmadik társuk is felébredt aztán.

Még ma is meglátszik az a mély gödör a *tāren var*-ban, melyet a kincsásók ástak...

A csebokszári-i kerületben *vörman-kassī* nevű faluban is hallottam egy ilyen kincsásóról szóló hagyományt. Maga az eset is ott történt a hagyomány szerint:

...Egyszer a határban egy ember lángokat látott fellobogni a földből. Odament arra a helyre, és megjegyezte magának, hogy máskor rátaláljon. Mert kincsnek kellett ott lenni a föld alatt. Elment aztán a javóshoz, és megkérdezte tőle, hogy hogyan juthat a kincshez. A javós azt tanácsolta néki, hogy faragjon fából egy kis ekét, fogjon egy kakast elébe, és szántsa meg vele előbb azt a helyet, a hol a lángokat látta, s csak azután fogjon a kincsásáshoz. A *šoitan* számára pedig vigye ki magával a kis fiát, azt majd elviszi a gonosz szellem, s csak így veheti fel a pénzt a földből. Az ember mindenben úgy tett, a mint a javós mondta. Kis ekét faragott, s a mikor készen volt, kakast fogott elébe, és felszántotta vele a kincses helyet. A kis fiát is kivitte magával, leültette a földre, ő pedig hozzálátott az ásáshoz. A mint így dolgozott, egyszerre csak a kis fia megijedt valamitől és elkezdett sikitozni:

attē, attē manā tipacan kilēt...!

Apám, apám, jön valaki, a ki megfog engem...!

Felugrott a kis gyerek és sírva hazaszaladt az apja mellől. Az ember is abban hagyta a munkát, e nélkül már úgysem áshatta volna fel a kincset...

A víz (*šīr*, *šū*).

A tavak, folyók és patakok vizét a néphit gonosz szellemekkel népesítette be. A *šoitan* legtöbbszörre a vizekben tartózkodik, azért «*vizi šoitan*»-nak (*šūrī šoitan*) is hívják. Ott lakik a tavak fenekén, vagy a folyók, patakok medrében, s onnan leskelődik a fürdő vagy a vizen átkelő emberekre, hogy melyiket tudná vízbe fúlasztani.

A népmesékben egy «*víz császára*» (*šū patsī*) nevű hosszú hajú vízi rém is előfordul, mint mesebéli alak, valószínűleg ezt is a *šoitan*-ra értik.

Legelterjedtebb a «*víz apja*»-ról (*šīr āššō*) és a «*víz anyja*»-

ról (*šīv āmeš*) szóló néphit, még engesztelő áldozatot is mutatnak be nekik évente, hogy ne rémítsék őket a vizek mellett, és fürdés, vízen való átkelés, vagy vízivás alkalmával betegséget ne küldjenek rájuk. Mert ők is azon vannak, hogy ártsanak az embernek, a hol lehet. Ha kocsival kelnek át a patak vizén, elkapják a ló lábát, vagy süppedékbe vezetik, s a kocsi a vízbe fordul. A vízben fürdő embernek hideglelés vagy görcs alakjában ártnak. Esténként, éjszakánként megijeszti a patak mellett járókat, s már ebből az ijedésből magából is hideglelés támad. Mindez a «viz nyavalyája» (*šīv siyǵērā*). Mivelhogy egyik jellemző sajátságuk az ijesztgetés, «viz félelem-apja»-nak (*šīv ǵer-āššā*), és «viz félelem-anyja»-nak (*šīv ǵer-āmeš*) is nevezik őket. Legtöbbször nem is egyedül járnak, hanem a gonoszt (a *šojtan-t*), az *ésrēla-t* és *vūpken-t* (vagy *ūpken-t*) veszik maguk mellé, s ezekkel együtt rémitgetik az embereket, mint a hogy egy «viz nyavalyája» ellen való ráolvasó ige kifejezi:

... Alighanem megrémült,
 Akár reggeli harmattal,
 Akár napkeltével,
 Akár napnyugtával,
 Akár az úton jártában,
 Alighanem a víztől ijedt meg.
 Viz-anyja, víz-apja
 Alighanem a gonoszt (a *šujtan-t*), *ésrēl-t*, *ūpken-t*
 maga mellé véve járt...*)

Engesztelésül kis kenyérdarabkákkal (9, 11, 40, 41, 77 keríti meg a javós a beteg fejét, ezeket aztán bele kell dobni a vízbe (néhol kis fehér vászondarabba kötve), oda, a hol az illető megijedt, vagy vízbe esett. Néha nem tudni, hogy melyik víztől ijedt meg az ember, ilyenkor a vízben lakó gonosz szellemek számára való engesztelő ajándékot a kocsi útra dobják, a merre a lovak járnak. A lovak lába rátapos, ezek mindenfelé megfordulnak, s így elviszik magukkal a kívánt helyre.

Az északi csuvasok közt (*Vombū-kasī*), azt a szokást is hallottam, hogy a mikor forrás vagy patak mellett elmenőben

*) L. Gonosz szellemek okozta betegségek 15.

iszik valaki a vízből, utána egy kis darab szalmaszálat, kórót, a mi a kezébe akad, ketté töri, beledobja a vízbe és így szól:

ēp 'əśmēn, vīrespā majrī 'əśā

Én nem ittam, az orosz meg a felesége ivott.

Letagadja a «víz apja» és a «víz anyja» előtt, hogy ő ivott a vízből, mert máskülömben esetleg valami betegség jön rá, «megfogja a víz» (*šū tīdat*) vagy «megfogja a forrás» (*šōl-gōš tīdat*).

Minden esztendőben rendes engesztelő áldozata is van a «víz apjára»-nak és a «víz anyjára»-nak, a «víz pempője» (*šv mīmāra*), hogy békeségben lehessenek tőlük. Imádkozás közben arra kéri őket, hogy ne rémítgessék őket a patak mellett, ne haragudjanak meg azért, ha vízen való átkeléskor káromkodnak a lovaikra:

... Akár éjjel való átkelés idején,
Akár a mikor nappal megijedünk,
Akár a mikor a gyerekek megijednek,
Akár a mikor a jószágot megütjük,
Akár a mikor a lóval káromkodunk,
Ne hibáztass, ne rémíts...*)

A legfőbb *kīrēmēt*, a «fő-jó» vizénél is mutatnak be «víz pempője»-t a «lúdáldozat» alkalmával, mert a *kīrēmēt*-ek is szívesen tartózkodnak a vízben, a falvak határában rendszeren szokott lenni egy-két patak, a melyet a néphit lakóhelyüknek tart.

T'sānder-ban «víz gazdája» (*šū χòžē*), «víz feje» (*šū-bōža*) néven is emlegetnek a halász-emberek egyfajta gonosz szellemet, a mely a *tavakban* lakik. (Valószínűleg ez is a *šojtan* lesz.) Halászás előtt egy darabka fehér búzakenyeret dobnak a számára a vízbe, s egy kevés pálinkát öntenek bele áldozatul, hogy szerencsés halászatot, jó zsákmányt adjon nekik. A kenyér vízbe-dobásakor és a pálinka beleöntésekor így könyörögnek hozzá:

šak kūlōžōndžē χòžā polzā teragan šū-bōža,
sanà tarjašlādep.

*) L. *šv mīmāra*.

ōze kormālexnē par manà,
 ōze keptart.
 šak kŭlŏžŏnŏžī pŏlezēnē,
 pornēdē konḍā χŭzā kizē par.
 sanà ētēgēbē, kolaḍžebā tšŭklēḍāp,
 širlax.

Ezen tóban gazdakép lakó «víz-feje»,
 Téged engesztellek,
 Látni való hasznót adj nekem,
 Hasznót mutass.
 Ezen tóbéli halakat,
 Valamennyit idehajtva add oda.
 Neked pálinkával, fehér kenyérrel áldozok,
 Irgalmazz.

Utána meghajtja magát a tó felé, a többi fehér kenyeret megeszi, a maradék pálinkát megiszsza, s csak azután lát a halászáshoz. De csakis a tavi halászatoknál szokás ez így, a folyóvizeken sosem áldoznak néki.

A vízben lakó gonosz szellemet az északi csuvasok némely helyütt (*Pizək Kara-ḍžorā*) *šū vōdēš*-nak nevezték régebben, de ma már a nevéen kívül semmi egyebet sem tudnak róla. Magnyickij is említést tesz róla *vōdēš* (Водыш) név alatt, és azt írja, hogy a bisevszki és a karacsevszki egyházkerületekben pempőt áldoztak néki.*) A kultusza alighanem a «víz apja» és a «víz anyja» tiszteletéhez volt hasonló.

A népmesékben említik néha az «eleven víz»-et (*tšərē šū*), és a «holt víz»-et (*vīlš šū*) is. A mese hőseit megölik, elégetik a testét, úgy hogy csak a hamvai maradnak. Ekkor aztán jön valaki, a ki összeszedi a földről ezeket a hamvakat, és leönti a «holt víz»-zel. És abban a pillanatban holt emberré válik a mese hőse. A holt embert megmosdatja aztán az «eleven víz»-zel, és életre támad tőle. Úgy látszik, mintha vonatkozásban lenne a mohammedán népek «élet vizé»-vel (*āb-i-hajāt*, آب حیات), a melytől halhatatlanná lesz a túlvilágon az ember teste, hogyha egyszer megfürdik benne.

*) Материалы 55. l.

A víznek általában gyógyító erőt tulajdonít a néphit. A javós számtalan betegség gyógyításánál egyszerű tiszta vizre olvassa rá az igéket, s ezt megitatja a beteggel, mint orvosságot.

A levegő.

Ez alatt a név alatt foglaljuk össze a csuvasoknak a szélről, hidegről és a felhőről szóló hiedelmeit és babonáit.

A szélnek (*šil'*) is megvan az apja, a «szél apja» (*šil' āššā*) és az anyja, a «szél anyja» (*šil' āmēš*). Veszedelmesek ők, mert sok kárt okoznak a házbán és a gabonában. Az áldozati imádságokban gyakran kéri az istent, hogy oltalmazza meg őket a széltől-vihartól. Az északi csuvasok «szél szárnya» (*šil' šonāḏḏa* vagy *šil' šonātš*) név alatt is megszemélyesítették a szelet, sőt régen ilyen alakban még a sör-áldozat imádságába is bevették, és könyörögtek hozzá:

šil' šonātš šīrlay,
vatsā an kaj.

Szél szárnya irgalmazz,
Ne rombolj!
(*Vombū-kassī*).

A déli csuvasok ezt ilyen értelemben nem ismerik, hanem a dicsekvő, szájhős emberre mondják csúfolódásból, hogy «szél szárnya» (*šil' šonāḏḏa*).

A forgószélről (*šavrā-zil'*) azt tartja a nép, hogy a *šujtan* jár benne. Ott ül a forgószél közepén és hegedűn játszik. Ha szembe találkozik valakivel, azonnal megronthatja (*šārgem verēnat* = hozzáütődik a rontás), úgy hogy azon a helyen összeesik az ember és eláll a száva. Megüti a szél. Ez a «szél nyavalyája» (*šil' siŋgērā*).*) Azért ha forgószél jön szembe, bele kell köpni, és így kell szólani:

ṭpū-ṭpū,
tūḏāren īk ārem,
īk āremḏan pārnē il!

*) L. a gonosz szellemek okozta betegségek közt (18—19).

tɕū-tɕū (-odaköp)

A tatárnak két felesége,

A két feleség közül az egyiket vedd el.

(*TajaBā*).

Ułxaš-ban a *pásməllē* — *pásməllē* (az isten nevében — az isten nevében) szókat mondják a forgószelet felé, és ettől sem tud a gonosz szellem emberben ártani. Vagy pedig valami vászszerszámot, kést kell feléje dobni, ha szembe akar jönni, ettől is megijed, és tovább megy.

V'is-pürt-ben a forgószelet «*šujtan* lakodalmá»-nak (*šujtan tūja*) hívják, és itt is azt tartják, hogy bele kell köpni ezekkel a szókkal:

tɕū-tɕū šujtan tūja,

uzalā tūre ajakkū sīrəpər!

tɕū-tɕū šujtan lakodalma,

A gonoszt isten messzire távoztassa!

A téli *hideget* is megszemélyesítette a csuvas néphit. A mikor a nagy hidegben meg-megroppan a ház egy-egy geren-dája, vagy megpattan valamelyik fa az erdön, arra azt mondják, hogy «a hideg fia kopogtatja meg» (*sīv -əpəzē šakkat*). Sokan vannak ezek a «hideg fiai» (*sīv əpəzēn*), nagyon pajkos kis gyerekek, a szabadban járó embernek «meghúzzák a fülét». A nagy hidegben természetesen fázik az embernek a füle oda-künn, és úgy érzik, mintha húzná valaki. (*Pizək Kara-əzorā*).

A *felhőt* (*pəlt*) a csuvasok holmi tömlőszerű testnek kép-zelik, a mely az esőhöz szükséges vizet a földről szivja fel magába a kutakból és a tiszta forrásokból. Régen még látták az öregek, hogy hogyan emelkedett fel a víz a felhőbe, a for-rásokból egész fekete oszlop alakjában. Ezért régente a kutak tetejét még nyár elején leszedték, és egész nyáron át födetlenül hagyták, hogy a felhő szabadon szivhasson fel magába vizet a kutakból, mert nyáron át nagy szükség van az esőre. Nagy szárazságok idején pedig azt tartották, hogy ki kell tisztítani a kutakat, mert máskülömben nem esik az eső.

Arról is tud a hagyomány, hogy a felhők hajdan csak olyan alacsonyan jártak, mint a szélmalomok teteje, úgyhogy a

földről a felhőt el lehetett érni. Hanem a mikor az emberek rosszakká lettek, a felhő is megharagudott rájuk, és nagy bögéssel felemelkedett a magasba; s azóta távol jár tőlük.

A tűz (*vut, vot*).

Valamint a többi elemről, úgy a tűzről is azt tartják, hogy van apja meg anyja. A «tűz apja» *vud-āššə*, a «tűz anyja» *vud-āmeš* vagy *vud-amā*. Ezek hordozzák tűzveszedelem alkalmával a tüzet egyik házról a másikra, s ha valamiképen meg nem akadályozzák őket, az egész falút lángokba borítják. Voltak a régi időkben híres bűbájosok, a kik ráolvasó igéket tudtak a tűz ellen (*vut tšəljē* = tűz igéje), s a mikor kigyúladt a faluban valamely ház, legelőször is hozzá szaladnak. A bűbájos odament, elkezdte kerülgetni körben az égő házat, és mondta a tűz igéit. A «tűz apja» és a «tűz anyja» ettől nem tudott átmenni a szomszédos házra, s a veszedelemnek elejét vágták. Csakhogy az igék mondása közben a tűzi szellemek rátámadnak a bűbájosra, és perelnek vele, hogy minek állítja meg őket, miért nem engedi a tüzet tovább égni.

A déli csuvasoknál én magam is lejegyeztem egy ilyen «tűz igéjé»t, a melyet a javós úgy alkalmaz, hogy ráolvassa a legelső vödör vízre, melyet az égő házra öntenek. Csak ezután látnak hozzá az oltásához. A ráolvasásban ő is a «tűz apja»-t és a «tűz anyja»-t kérleli, majd meg az istenhez fordul:

...Tűz anyja, tűz apja,
A magad ház-alapját magad gyűjtsd össze,
A tűz igéjét fúvom.
Az isten nevében ámen isten sajnáld meg,
A magad házát magad ne ríkasd meg.

.
Tűz anyja ne dühöngj...

Áldozatot is mutatnak be a tűznek (*vut tšūčə*) a lúd-áldozattal egybekötve, és pempőt tesznek le a tiszteletére a «fő-jó» patakja mellé.*)

*) L. *χur tšūčə* (Lúd-áldozat) alatt.

Kisebb babonás szokások is fűződnek a tűzhöz:

Nem szabad a tűzbe köpni, mert kisebesedik tőle az ember ajka. (Ez a «tűz-sömör, *vot-köžén*).

A kis gyerekeknek nem szabad tűzzel játszani, mert akkor maga alá vizes.

A nap (*žəvél*).

A leghatalmasabb égitest, melegével és sugarával az életnek és minden földi jónak a forrása. A néphit tisztelettel áll meg előtte. A felkelő és a lenyugvó nap színgazdagsága, a delelő nap fényes ragyogása színpompával tölti meg a Volga-menti pusztákat és a csuvas erdők mélyeit. A népköltészetnek mindig kedves tárgya, a legnagyobb szépség képe.

Zolotnyickij közlése szerint*) régente apát és anyát is tulajdonítottak neki. *žəvél āššə* a «nap apja», és *žəvél āmēš* a «nap anyja». Ma már nem emlegetik.

Van egy régi, mythologiai eredetű mondásuk, a mely azt tartja, hogy «a nap délig bikán jön, délután nyúlón megy le» (*žəvél kenderlātštšén kilél vegerbā, kenderlāran vārā anat kājekpā — Ułxaš*). Azt értik alatta, hogy a nap reggeltől délig méltóságosan, lassan emelkedik, mint hogyha bikára ülve jönne. A délután már nagyon hamar elmegy, a nap oly gyorsan siet a nyugati ég felé, mint hogyha nyúlra ülve vágatna.

Hideg téli reggeleken úgy látszik, mintha a nap piros sugarai két oldalt szárnyakat alkotnának napkeltekor, erre a jelenségre azt mondja a csuvas ember, hogy «a nap megszárnyasodva kelt fel» (*žəvél šunatlantzā tūžne*). A két oldalt látszó piros sugárkéve a «nap szárnya» (*žəvél šunāvžə*). Ugyanerre a jelenségre azt is mondják még, hogy «három nap kelt fel» (*ēvžə žəvél tūžne*), a két oldalt látszó piros szárnyait külön-külön egy-egy napnak veszik. (*Ułxaš*.)

Az északi csuvasok ugyanezt a «nap fülé»-nek (*žəvél xolxī*) hívják.

Beszélnek még a «nap lábá»-ról (*žəvél űrī*) is. A ki bele-

*) Корневой чувашско-русский словарь 153. l. Ugyanott Szbojev után feleségéről és gyermekeiről (*žəvél űvelazém*) is beszél, de ez már nem lehet egyéb, mint az író tudálékoskodása.

kószol az élet nehézségeibe, a kit egyik csapás a másik után ér, arra azt mondják, hogy «rálépett a nap lába» (*ḡəḡēl ūrī pūsne*), vagy röviden úgy is, hogy «ráesett a nap». Ez utóbbi szólásformát egy lakodalmi dalban is megtaláljuk:

*appāžemay lizā pur.
ūrle kəlet ūmānūžē
ūrā sīrzā laratten,
ḡəḡēl ūkrīm pīt sīnē?*

Liza az én nénécském.

A keresztben fekvő kamra előtt

A lábadra háncsbocskort húzva (szívesen) ülnél,

A nap esett-e az arczodra?

(*Tajābā*).

Napfogyatkozásakor azt tartják, hogy a «*vūber* eszi» a napot (*vūber sījet*). Néha annyira befalja, hogy csak a fele látszik ki. Az északi csuvasok ilyenkor, hogy elkergessék róla a *vūber*-t, favillát vesznek a kezükbe, a két ágánál fogva szét-repesztik, és így szólnak:

vūber ūktər, ərī šörelber!

A *vūber* essen le, a lába repedjen szét!

Tüzes fahasábokat is dobálnak feléje a levegőbe, hogy elijeszszék, és így kiabálnak:

vūber tōdī šōnzā kājder!

A *vūber* ajka égjen meg!

(*Vombū-kassī*).

A napkeleti irány (*ḡəḡēl tōžes* = napkelet, vagy *mal jēn* = elülső irány) nagy szerepet játszik az áldozatokban és az imádkozásban. Az áldozat bemutatása közben valahányszor csak imádkozásra állanak fel — ha a szabad ég alatt végzik — mindig kelet felé fordulnak arczczal. A mikor a szobában mutatják be az áldozatot, az ajtó felé fordulnak. De ez is csak az előbbi szokásra vezet vissza, mert régente a csuvasok úgy építették a házaikat, hogy az ajtó mindig kelet felé nézett. A régi kémény nélküli «fekete ház»-nál (*ḡōrā pūrt*) ma is így van még sok

helyütt az északi csuvas nyelvterületen. A temetkezéseknél pedig a sírt is úgy ássák, meg a halottat is úgy fektetik a sírba, hogy arcczal napkelet felé nézzon. Némely helyütt csak a fejét fordítják egy kicsit kelet felé. Mindez még a régi, ma már elhomályosult napkultusz emléke.

A világos nappal ellentéte az *éjszaka*, mint minden néphiedelmeiben, a csuvasok képzelete szerint is telve van mindenféle gonosz szellemmel és rémmel, ilyenkor eshetik az ember legkönnyebben a hatalmukba. Egész hajnali három óra tájig járnak a gonoszok, hanem a mikor három óra tájban megszólamlanak a kakasok, egyszerre eltűnik a földről mindenféle gonosz szellem és hazajáró lélek, és olyan biztonságossá válik ettől kezdve a künn való járás, akár csak világos nappal. Legfőképen *éjjélkor* kísértének a gonosz szellemek, az újév éjszakai babonák is jórészen az éjjélhez fűződnek.

A sugárzó nap, mint az áldás és jószág képe, legkedvesebb motívuma a csuvas ékitményeknek. Kapúkon és házak homlokzatán majd mindenütt ott van, hol díszesebben, hol egyszerűbben, vékonyra faragott léczesekéből összeróva a nap sugárzó képe. Legszebbeket a déli pogány csuvasoknál láttam.

A népköltés termékei, a népdalok is szeretettel szólnak mindig a pirosan kelő napról, hisz alig is van ennél szebb látvány az egyhangú, unalmas arczú Volga-vidéken. Mint a szépség symboluma a népmesékben is előjön a szépséges «kis fiú, a kinek az egyik arcza hold, a másik arcza nap» (*põr' pûdzə õjez, põr' pûdzə žõžél' àdžā*).

Íme néhány sor a népdalokból:

*žəžél' tuxat žəžélzē,
ūjez sînē sîlénzē...*

Feljön a nap pirosodva,
A holdra megharagudva...

*...žərlə žəžél' tuxat žəžélzē,
žərlə tšāder karzā tšārenmas.
'əndə 'əməŕ ir'det, 'əməŕ ir'det,
iltien-kəməŕ parzā tšārenmas.*

...Piros nap kél pirosodva,
 Ha piros sátrát vernel (néki), akkor sem állna meg.
 Elmúlik ím' az élet, elmúlik az élet,
 Ha aranyat-ezüstöt adnál (érte), akkor sem állna meg.
 (*Tajabā*).

A hold (*ūjeχ*).

Az égen járó holdat is, meg a hónapot is egyaránt *ūjeχ*-nak, *ōjeχ*-nak nevezik. Esetleges tanúsága egy régebbi lunaris időszámításnak. De a néven kívül ma már alig van közöttük egyéb közösség. A hónapok számának és időtartamának nem a hold járása a kimérője náluk, mint Kelet régi népeinél, vagy ma is még a mohammedán világban, hanem a nép régtől üzött foglalkozása a földművelés, mint a hogy fentebb szólottunk róla.

De vannak a holdról hiedelmeik és jóslásaik, a melyek régi keletiek.

A holdban látszó fekete foltokról azt tartják, hogy az egy menyecske odafenn. Az anyósa folyton szidta és czivakodott vele, a miért ő azt kérte az istentől, hogy vegye magához. Az isten megsajnálta, és felvitte a holdba. A hagyomány általában nagyon szűkszavú róla. Némely helyütt már csak annyit tudnak belőle, hogy «a holdban menyecske áll vízzel» (*ōjeχrā kažan šin šūbā törat*), vagy hogy «a holdban rovátkos vízhordó fával orosz asszony vizet visz» (*ūjeχrā majrā kārte kafenēbē šv jetsā pirat*).

A holdfogyatkozásról ugyanazt tartja a nép, mint a napfogyatkozásról. Ezt is a «*vūber* eszi». Az elijesztésére ez alkalommal is épen olyan módszerekkel élnek, mint a napfogyatkozásnál.

A mikor legelőször meglátják az újholdat (*šānā ūjeχ*), így fohászkodnak:

ūjeχā tūleχ, mənā šemelleχ pāder!

A holdnak teltséget, nekem könnyüséget adjon (az isten)!

Vagy:

ōjeχā tollilleχ, χōrā χāleχā šómölleχ!

A holdnak teltség, a fekete népnek könnyűség!

Az újhoid feltünésekor belőle jövendelgetni is szoktak. Ha nagyon vékonynak látszik az újhoid sarlója, azt mondják: «a hold kihagyosodott, tiszta idő lesz» (*ūjex širāwā, ūjar pulat*). Ha pedig teltebbnek látszik, azt mondják: «a hold erősnek született, nedves (idő) lesz» (*ūjex parcā šurālnē, jābē pulat*).

Habár az újhoid nem is határozza meg a hónapjaikat és ünnepeiket, néhány áldozat bemutatásánál és egyes munkáik végzésében tekintettel vannak rá. Az őszi sör-áldozatot (*tšūklēmē*) és a lúd-áldozatot (*zur tšūcā*) a pogány csuvasok *Ulaşban* rendszeren új-holdkor szokták megtartani. A többi áldozat bemutatásánál nem irányadó a hold járása, hanem a mezei munkák után igazodnak. A gyászünnepeknél is vigyáznak arra, hogy újhoidkor ne tartsák, rendszeren a második negyedében «öreg hold»-dal (*kū ōjex*) ülik meg.

Ha újhoidkor kezdenek valami munkát, az könnyű lesz. A gabonát is újhoidkor kell vetni. De nem szabad a krumplit kiásni újhoiddal, mert akkor elrothad. A fürdő tűzhelyét sem szabad ilyenkor megrakni, sem kemenczét, kéményt kisöpörni.

A *kazáni tatárság* hiedelmei között kerekdedebb legenda beszél a holdban látszó fekete foltok eredetéről. Szerintük minden esztendőben egyszer (más változat szerint háromszor) megnyílik egy pillanatra az égbolt, az «ég kapúja», s ebben a pillanatban bármit kívánjon is az ember, beteljesíti neki az Allah. Egy szép holdvilágos éjszakán vízért ment egy leány a patakhoz, vízhordó rúd volt a vállán. Mentében mindegyre a ragyogó holdat bámulta, és azt gondolta magában, hogy milyen szép lenne, ha az Allah őt felvinné a holdba. Ebben a pillanatban megnyílt az «ég kapúja». Allah beteljesítette a kívánságát, s azóta ott látszik éjjelente a holdban a vízhordó rudas leány.

A csillag (*šelder*).

A csuvas néphit szerint az égen minden embernek megvan a maga csillaga.

Zolotnyickij közlése szerint*) a szegény embereknek homályos csillagokat tulajdonítanak, a gazdagoknak fényesek a csillagai, az uralkodókéi pedig a legfényesebbek.

*) Корневой чувашско-русский словарь 159. l.

Ha csillag hullik le az égről, azt tartják, hogy ilyenkor meghalt valaki (*şoldır ūkrā, şin ilbāz* = csillag esett le, meghalt valaki). Ha csillagot lát lehullani a csuvas ember, fütttyent egyet a fogai között és így szól:

mān şelder tūbērē!

Az én csillagom fenn van!

Az űstökös csillag, vagy a mint ők nevezik, «farkas csillag» (*şürēlā şelder*) háborút jelent, ha feltűnik az égen.

A csillagképek közül a következőket tudja megnevezni a csuvas ember: *şitş-şelder* («hét csillag») vagy *ālder şelder* («merítőcsésze-csillag») = Gönczöl szekér. *kāşēñbē şelder* («vízhordórúd-csillag») = Orion. *'ālēr, ūlēr* vagy *ālā şelder* («szita-csillag») = Fiastyúk. *şūt-şelder* («fényes csillag») = Északi csillag. *şūrem-būş şelderā* («hajnalhasadás csillaga») = Est-hajnali csillag. A Tejútát *kājek şur şūlā*-nak, vagy *şor-gājek şōlā*-nak («vadlúd útja») nevezik, s azt tartják róla, hogy ezen költöznek a vadludak ősszel, tavasszal. Az egyes csillagképekről külön-külön sem hiedelmeik, sem mythosaik nincsenek.

«Az ég kapúja» (*kerak şuppē*).

Éjszakánkint néha hirtelen fény árad szét az égen, s a mint felvillan, nem sokára ismét el is tűnik. A csuvas ember azt mondja erről a légi jelenségről, hogy «megnyílt az ég kapúja» (*kerak şuppē ūşelne*). A néphit azt a hiedelmet köti hozzá, hogy ebben a pillanatban akármit kíván is az ember az istentől, teljesedésbe megy a kívánsága.

Mulatságos adomákat is tudnak róla:

...Egyszer egy nagyon szegény ember látta, hogy megnyílik az ég kapúja, lovat szeretett volna kérni az istentől, és így kiáltott fel:

— Sok legyen a kötőfékem! (*mānen jāvēñ nummaj pūlder!*)

Isten meghallgatta a kívánságát, és... pásztor lett belőle. Annak sok a kötőféke, hogyha lova nincs is... (*Tajabā*).

Egy másik adoma így szól:

...Egy szegény ember, a mikor látta, hogy megnyílik az ég kapúja, így kiáltott fel az istenhez:

— Minden lyukam duguljon be! (*šedegem-šexerem pīdā-rānūr!*).

Lyukas volt a háza oldala, lyukasak voltak az ablakja táblái, rongyos volt a ruhája, esizmája, azt kérte volna az istentől, hogy mindezt foltozza be. Az isten meghallgatta a szavait, és mindenféle lyukát, száját, orrát, szemeit, füleit... betömte, s az ember meghalt... (*Ulys*).

Az a naiv tanulság van bennük, hogyha hirtelen kérnie kell az embernek valamit, azt sem tudja, hogy mit kérjen hamarjában.

A népköltészet is felhasználja az ég kapúja megnyílását, és egy lakodalmi dalban eredeti hasonlatba állítja:

*kevak xuppī ūželōžā,
šut-šandālek šūdēlōžā.
appā kabīnē teḡenzan,
jisnā kemelō ūželōžā.*

Az ég kapúja megnyílt,
A világ kivilágosodott.
A néne az ingét felhúzta,
A vő kedve megnyílt.
(*Tajabā*).

A *kazáni tatárság* is hisz az ég kapújának a megnyílásában (*kuk kapōḡg ašlōg*). Szerintük az égnek ez a pillanatnyi megnyílása «az isteni irgalom ideje» (*rahmāt wākte*), s ebben a pillanatban az Allah mindenkinek beteljesíti a kívánságát. Némely változat szerint évente háromszor nyílik így meg az ég kapúja. A tatárok is tréfás adomákkal kapcsolatban beszélnek róla. Ezzel magyarázzák meg a holdban látszó fekete foltok származását is.

Az égiháború.

A *mennydörgésről* azt tartja a néphit, hogy az az isten szava. A mikor dörög az ég, akkor «a nagyapó szól» (*aslābī āreḡdat*), vagy «a nagyapó dörömböl» (*aslābī kūndārdēpēt*). A kozmogemjánszki kerületben a mennydörgést «nagy nagyapó»-nak (*mōn āzī*) hívják, s a mikor dörög, «a nagy nagyapó»

szól» (*mōn āzī adat*). A Pőskert vidéki nyelvjárásban *ažadat* = mennydörög. Összevonással keletkezett ebből: *āzū adat* (a nagyapó szól).

A villám (*šīžan*) szintén az istentől jön. Az isten a gonosz szellemet, a *šujtan*-t kergeti vele a földön, hogy agyonverje. Ha nem üldözné és nem verdesné őket a villámmal és a mennykövel, úgy elszaporodnának, hogy az embereknek még gabonájuk sem teremne miattuk. Azért haragszik rájuk legjobban az isten, hogy a mikor ő szól a mennydörgésben, a *šujtan* felfelé fordítja a farát és veri az ég felé, hogy az istent csüfolja vele. (L. *Az isten* cz. alatt.)

De a mikor villámlani kezd az ég, mégis csak megijed a gonosz szellem, és átváltozik mindenféle alakba, hogy megmeneküljön az agyonverés elől. Odabújik az emberek mellé, be szeretne furakodni a házakba, de nem szabad bebocsátani, mert beleütne a házba a villám. Az úton sírdogáló kis gyermek képét veszi magára, és kéri a mellette elhaladó kocsisokat, hogy vegyék fel maguk mellé a kocsira, de nem kell ráhallgatni, mert odaüt a villám.

Egy mythost is hallottam erről *K'ip-T'sāce*-ből, a buinszki kerületből:

...Egyszer egy ember borultas időben kocsival volt künn a mezőn, és szénát kaszált. Távolról villámlani kezdett már, jött az eső, sietett hazafelé, hogy meg ne ázzék. A mint bajtott az úton, meglátott az út szélén egy síró kis gyermeket. A gyermek könyörgött néki, hogy vegye a kocsijára. Felvette. A mikor a villámlás mind közelebb és közelebb ért, a gyermek arra kérte az embert, hogy bújtsa bele a kocsin lévő agyagkorsóba. Ez összeszidta érte. Erre a kis gyermek leugrott a kocsiról és megállt az úton. Egyszerre csak megdördült az ég és nagyot villámlott, az ember hátranézett, és látta, hogy a kis gyermek eltűnt abban a pillanatban. Isten hozzája vágott a villámmal...

A dörgés nélküli «száraz villám»-ról (*típ šīžan*) azt hiszik, hogy «megöli a lódarazsat» (*típ šīžan pevanā pabērēt*).

A mennykőt a déli csuvasok *āzā*-nak nevezik. Ez is «nagyapó»-t jelent. (V. ö. *āzī* = nagyapó; a kozmogemjanszki kerületben) *āzā šabat* = út a mennykő. Az északi csuvasok *Vombūkassī* vidékén erre is azt mondják, hogy «a nagyapó út» (*aslādī*

šabat). A néphit szerint ettől is elpusztulnak a kártékony bogarak, és a növények meg a fák új erőre kapnak tőle.

A mennykő lényegét kis kavicsforma, gömbölyű sárga kőnek képzelik, ez a «nagyapó köve» (*āzā tšūlā*). Ha a mennykő beleüt valamelyik házba, azt nem szabad vízzel öntözni, vagy fecskendezni, mert akkor a tűz tovább terjed a faluban, és több házat is elpusztít. Hanem ha nem bántják, akkor nem ég le több annál az egy háznál, s a tűzvész megáll.

A szivárvány (*azamat kabērī*).

A szó etymologiai értelme annyit jelent, mint «az isteni nagyság hídja».*) Régi, mohammedán eredetű elnevezését az a néphit magyarázza meg, hogy a lélek a test halála után a szivárványon át megy a túlvilágra. Ha jó életű volt az ember az életben, akkor keresztül tud rajta menni, de ha bűnös, rossz ember volt, akkor leesik róla a pokolba, a hol a tüzes «pokol kazánja»-ban fogják sütögetni. (L. *A túlvilági élet*-ben.)

Azt is mondják még a szivárványról, hogy az isten azért teremtetten, hogy vizet szívjon fel a földről a felhőkbe, hogy legyen miből essék az eső.

Az északi csuvasok vidékenként *šōtēm-kōbēr*-nek, *šūčēk-kōbērī*-nek, *sarēk-kabērī*-nek, *sak-kabērī*-nek nevezik. És azt tartják róla, hogyha valaki vízhordófával, tele vödörrel a vállán egyik végétől a másikig keresztül megy rajta, akkor, ha férfi volt, asszony lesz belőle, ha asszony volt, férfi lesz belőle.

Az északi fény.

A csuvaslakta területeken is ritka tünemény számba megy még az északi fény. Ha nagy időközökben néha feltűnik az égen, az öregek azt jóvondelgetik belőle, hogy háború lesz a világon. Az isten ezzel a fényességgel az embereknek a háborúban kiömlő vérét mutatja meg előre. Mivel csak nagyon ritkán látszik az égen, nevet sem adtak még neki.

*) V. ö. arab عظمة (*azamet*) = nagyság, isteni nagyság.

ÁLLATVILÁG.

A ló (*l à ž ā, ù t*).

A csuvas ember legkedvesebb jószágá. Még szellemeket is tulajdonít néki (*vídē χùžī, vùžnī*), a kik szintúgy szeretik a lovat, mint az ember, etetik, gondozzák, és befonogatják a sörényét. Az istennek bemutatott régi, nagy «mezei áldozat»-oknak (*uóžuk*) kedvencz áldozati állata volt a fehér kanczaló, s a nagy halotti torokon (*pumilkē*) is lovat vágtak régente a halott tiszteletére, sőt a pogányok közt még ma is így van ez.

A népköltészetnek is kedves tárgya a ló dicsérete, s a közmondásaik is szólnak róla. Ime egy-két mutatóvány belőlük:

ār sunāpžā ùt = A férfi szárnya a ló

šinnā laženā parištšén, āremnā par = A helyett, hogy a lovat adnád másnak, inkább a feleségedet add.

lažānā irāš-ūlem šipéržén, irāš-ūlem tijēhē kajmā anóžax = Ha a lóval rozs-szalmát etetsz, csak arra való, hogy rozs-szalmát húzass vele.

üttā pežagan šuran julman, vattā pežagan vīžē šürēmēn = A ki a lovat gondozta, nem maradt gyalog, a ki az öreget gondozta, nem járt éhesen.

Bizonyos fokú értelmet is tulajdonítanak néki. Azt mondják, hogyha a ló rálép véletlenségből az ember lábára, ezért nagyon szomorkodik, még sír is miatta. Mert ő is szereti az embert. Nem úgy, mint a tehén. Ha a tehén lép az ember lábára, az azt mondja magában:

šaplā kīrlā, χīpərax kīrlā! (Úgy kell, még erősebben kell!)

A pogány déli csuvasok a pálinkaivást véteknek tartják, s ezért az olyan embert, a ki egész életében pálinkát ivott, a

šujtan halála után büntetésből lóvá változtatja. (*érék 'assé vīlānā šinnā šujtan lāzā tērat — Ulyas.*)

A ló meg szokta érezni az esőt. Ha a ló horkant az orrával, eső lesz. (*lāzā šūmerā tēxerat* = a ló esőnek horkol.)

A ló eladásakor az a szokás, hogy az eladó nem csupasz kézzel adja át a vevőnek a ló kötőfékszárát, hanem az inge elejébe fogja, és úgy adja át. Átadáskor szerencsét kíván hozzá az új gazdának, és így szól: *tēlējē pōldeṛ!* (Szerencsés legyen!) A vevő is az inge elejével veszi át a kötőféket, és így válaszol: *tūlōžē pōldeṛ!* (Szapora legyen!)

Ha ellopják a gazdától valamelyik lovát, mielőtt még hozzákezdene az elveszett jószág kutatásához, legelőször is megkeresi az udvarában a ló nyomát, a melyet akkor hagyott, mikor a tolvaj kivezette. Odaviszi aztán a boronát a ló nyomához, és végighúzza fölötte abba az irányba, a merrefelé a nyom mutat. És így szól:

àgā-sožāran ožrelzā an kaj, tōben!

Az ekétől ne válj el, találtassál meg!

Ha így járnak el, nagyon hamar ráakadnak a tolvajra (*Vombū-kassī*).

Némely ló olyan sebes járású, hogy alig lehet tartani, mindig vágatna. Az ilyent «szárnyas ló»-nak (*šunātē lāzā*) nevezik, és azt hiszik róla, hogy két oldalt szárnyai vannak, csak az ember szeme nem látja. Nem is úgy fekszik az ilyen ló az istállóban, mint a többi közönséges jószág, hanem felfekszik a jászolába. Ha így látja az ember, nem szabad hozzászólni, mert evvel ártanak néki.

A «szárnyas ló»-val nem szabad azonosítanunk a mesék táltos lovát (*uržamaz*), a mely megint más képzelmi alak. A néphit és a hagyomány egyébként nem szól róla, csupán csak a mesékben fordul elő. Hitvány gebének látszik, ott tengődik a szemétdombon, de ha megetetnek vele egy teknő paraszat, sima szőrű, gyönyörű paripává válik, s ha felül rája a mese hőse, egy szempillantás alatt ott van, a hol gondolják, ezen jár a hős a királyleánykáért. Beszélni is tud a táltos ló, és ő szokott tanácsot adni a hősnek, hogy mit hogyan tegyenek.

A tehén ('*anē*).

Hajdan a tehén a mennyországban volt, hanem mivel ott piszkítani kezdett, az isten kidobta őt, s azóta a földön él. Ha az égben nem piszkított volna, nekünk a tehenet «anyánk»-nak kellene neveznünk, mert a tejével táplál bennünket. (*V'is-pürt.*)

Egyébiránt igen rosszindulatú jószág. Ha rálép az ember lábára, még örül neki, és azt mondja magában, hogy «hej el-törttem a lábát!» Vagy pedig:

— Úgy kell, még erősebben kell!

Közmondásképen is mondják az olyan emberről, a ki még nem ismeri az élet baját, nehézségeit, hogy az még semmit sem tud a világból, annak még «a lábára nem lépett a tehén» (*urī śānē 'anē pusman*).

A tehén borjazása után egy hétre, a mikor már jó a teje, a déli csuvasok «tehén-jóját csinálnak» ('*anērri* [vagy '*anē irrī*] *tevasśa*). Vajat köpülnek az új tej tejfeleiből, árpalepényt sütnek, és a ház népe egy kis lakomát tart a tejjel, vajjal és árpalepénnyel. Utána leöntözik egymást vízzel és így szólnak:

'anē saśśa pūlder!

A tehén jó tejelő legyen!

Olyanforma szokás ez, mint nálunk a főcstej evéskor való öntözködés.

A tehén eladásakor az eladó, épúgy mint a lóeladásnál nem adja át a vevőnek csupasz kézzel a tehén kötőfékjét, hanem az inge elejével fogja meg, és így adja át. A vevő is az inge elejével veszi el. Az eladó szerencsét is kíván hozzá az új gazdának:

mānā ukśī pūlder, śānā 'anī tēlējla pūlder, śīye pūlder!
(A pénz az enyém legyen, a tehén neked szerencsés legyen, egészséges legyen!)

De hogy a tehénnel együtt a jószághoz való szerencse se menjen el a házból, a gazda kitép egy kis szőrt a tehénből és így szól:

tēlēj an kājper! (A szerencse el ne menjen!)

Ezt a kis szörpamatot aztán behúzza a gazda a kerítés

hasadékba. (A ló sörényéből is ki szoktak egy keveset tépni eladáskor.)

Egy kis szelet kenyeret is szokott még adni az eladó a tehénnek, mielőtt kivezetnék az udvarából, és így szól hozzá:

sañē nummāj śīrāmā, kūrēñzē an kaj, mē śekker param!

(A tejedet soká ettük, neheztelve ne menj el, ne, kenyeret adok!)

Azt is megvigyázzák, hogy ha a tehén elpiszkítja magát a mikor a vevő kivezeti az előbbi gazdája udvarából, az a vevőre nézve szerencsét jelent, fel is szedi lapáttal a földről a ganaját, és felteszi a kocsijára. De ha vizel a tehén kivezetésekor, az a vevőre nézve nem jelent szerencsét.

A kutya (*jīde*).

Ha a kutya tutul, valami rosszat érez. Ennek a tutulásnak is két módja van. Ha a föld felé néz ilyenkor, a falura valami baj háramlik. «Vagy elvisznek valakit katonának a legények közül, vagy meghal valaki». Ha pedig a kutya az ég felé néz a mikor tutul, akkor ez által panaszkodik az istennek, hogy nem adnak neki enni. Egyébként nem türelmetlen, megvárja mindig a míg a gazdája eszik, mert azt tartja, hogyha az jóllakott, akkor majd neki is ád valamit. De ha semmit sem kap, akkor már panaszkodik az istennek.

Ha a kutya a földön hempereg, vihar lesz (*āññēg sārñē jēranzan tēman pulat*) (*Ulyāš*).

Magnyickij közlése szerint*) az északi csuvasoknál az volt a szokás, hogy ha egy anyának nem maradt életben egy gyermeke sem, akkor a legközelebb születő fiának *moškā* (Москва) nevet adott, a mely «fekete kutya»-t jelent. Ettől azt hitték, hogy életben fog maradni. Ha az ilyen gyermek nevével nem vált becsületére az embereknek, akkor a kutyáknak vált becsületére.

A macska (*kužak*).

Hamis jószág a macska. Akármennyit adjanak is neki enni, mégis panaszkodik az istennek, hogy nem adnak neki.

*) Материалы 10. 1.

«A macska panaszkodik az istennek, így szól: a gazda maga evett, de engem nem etet meg. A kutya így szól: most még ő sem evett, ha majd eszik, (nekem is) ad». (*kužak* — *χὺζᾱ χεῖ σῖνά, mǎnā šibérhēs — tēzē élēklēt turrā. ānōžek kalat tēt: χᾱλ χεῖβῆ σῖνῆν, χεῖ σῖζῆν, parat tēt. — (Ulyās.)*

Ha az ember előtt macska megy keresztül az úton, megbetegszik tőle. (*S'ōn-ēlBūš.*)

Az északi csuvasok (*Vombū-kassī*) a fekete macskának babonás erőt tulajdonítanak. Csakhogy teljesen feketének kell lennie, egy szál más színű szőr se legyen rajta. Ha az ilyen macskát az ember olyan helyen, a hol senki sem látja, a fürdőben, elevenen egy kazán vízbe dobja, és addig főzi, a míg csak egészen el nem fől, a csontjai között talál egy kis darab ragyogó csontot, a mely úgy fénylik, mint a tűz. A ki ezt a kis fényes csontot a kezébe veszi, az azt elvezeti oda, a hol kincs van a földbe ásva. Az ilyen embert, a mikor ez a csont a kezében van, senki sem látja.

A déli csuvasok közt csak egy közmondást hallottam a fekete macskáról:

χὺρᾱ kužak ver teyat, šūr kužagā semāχ tičēt. (A fekete macska lopást követ el, a fehér macskát szó éri.) Vagyis a fekete macska bűnéért a fehéret is hibáztatják.

A vadállatok császára.

Az északi csuvasok mythosszal magyarázzák, hogy miért lett az ember az összes vadállatok császárává:

... A vadállatok egyszer összegyűltek, és azon tanácskoztak, hogy ki legyen a császár. Valamennyien azt mondták, hogy az embert kell megválasztani. Az oroszán erre azt felelte:

— Én magam leszek a császár, éntőlem mindnyájan félnek!

A többiek azt mondták erre:

— Ha olyan erős vagy, verekedjél meg az ember fiával!

Elment hát az oroszán, hogy meglássa az ember fiát. Találkozott útközben egy kis gyermekkel, és így szólította meg:

— Ember vagy te?

— Én fele sem vagyok az embernek! — válaszolt a gyermek.

Tovább ment az úton, meglátott egy öreg embert, és megszólította:

— Ember vagy te?

— Én fele sem vagyok az embernek! — válaszolt az öreg ember.

Szembe jött az oroszlánál egy kozák. Megkérdezi a kozáktól:

— Ember vagy te?

— Ember vagyok! — mondja a kozák.

— No ha ember vagy, verekedjünk meg ketten!

Elkezdtek verekedni, a kozák elkezdett a puskával löni, a karddal vágni, — az oroszlán visszafordult és elszaladt. A mint odaért a vadállatok közé, így szólt:

— Az ember elkezdett köpni, köpött, káromkodott, visszafordult és elszaladtam. Őt választjuk meg császárnak!

És az összes vadállatok félték az embertől . . . (*Pīzek Kara-őzőrā*).

A medve (*ū B ā*).

A puszta-vidéken lakó déli csuvasok nem igen látnak medvét, babonákat sem tudnak róla. Az északi csuvas erdőkben azonban előfordul még helylyel-közzel, hiedelmet is kötnek hozzá. Azt mondják, hogy a medve elrabolja az erdön eprésző asszonyokat, elviszi őket a barlangjába, és páros életet él velük. Mindenféle ennivalót, bogyókat, mézet hord a számukra eledelül. Az elrablott asszony néha gyermeket is szül tőle, melynek emberi formája van, csak hogy a testét sűrű szőr fedi, mint a medvét. (*Pīzek Kara-őzőrā*.)

A farkas (*k ā š k e r*).

Hívják még *tukmak*-nak, *tokmak*-nak is, a mely utóbbi elnevezés annyit jelent, mint «sulyok, falapoczka». A déli csuvasok (*Tajabā*) azt tartják róla, hogyha csak *kāšker*-nak nevezik, azt a farkas fel sem veszi, de ha *tukmak*-nak hívják, az nagyon nehezére esik, és ha folyton ennek szólítják beszéd közben, akkor nagyon könnyen az ember kezére jut.

A farkasnak az isten rendeli, hogy mit fogjon meg eledelül

Fekete erdön keresztül menet
 Tizenkét nyúl jött velem szembe.
 A míg a tizenkét nyúl elhaladt,
 Jobb lett volna a levelek alatt feküdni.
 Ha ennek az időnek a nehézségét tudtam volna,
 Jobb lett volna anyám kebelén feküdni.
 (*Tajabā*).

A tuskösdiszno (*tšəřəp*).

Neki tulajdonítja a néphit a földművelés és a tüzelesztés módjának a feltalálását. Az erre vonatkozó mythosokat l. *A föld* cz. alatt.

A hörcsög (*sever*).

A hörcsög árva gyermekből lett. Le-leül most is egy-egy domb tetejére, a szemeit eltakarja a két első lábával, és úgy sír. Nem szabad hozzá nyúlni (*Tajabā*).

Más hagyomány szerint a hörcsög egy leányból lett, a kinek törvénytelen gyermeke született. Nagyon szégyenlette magát e miatt az emberek előtt, és szégyenében hörcsöggé változott. Még ma is sír, ha megfogja az ember, s a két első lábával eltakarja az arcát (*Ulys*).

Egy harmadik hagyományt is hallottam róla:

. . . Egy gazdag ember ment egyszer az úton a gyermekeivel. Szembe találkozik vele egy másik ember, és így szól hozzá:

— Gyere aranyat keresni, itt meg itt sok arany van, keressük meg!

És a gazdag ember ott hagyta az úton a gyermekeit, és elindult avval a másikkal aranyat találni. Semmit sem leltek, a gazdag ember visszafordult. Keresi a gyermekeit az úton, ott a hol hagyta, de sehol sincsenek. A gyerekek belebujtak a gabona közé, s azóta sírva járnak hörcsög képében. (*K'iq-T'sāge*.)

Az egér (*šəžī*).

Az északi csuvasok «macska vadja»-nak, «macska nyulá»-nak (*kožak-kājēā, kožagājek*) nevezik.

magának. «A farkas az isten rendelése szerint fog meg (valamit)» (*tokmak tõre pürüübe tıpat*). «Ha az isten nem ád, a farkas nem eszik». (*tõre parmazâsen, kâşker şimes*).

Már a jó szellemek felsorolásánál említettük, hogy a néphit *pîχambar*-t tulajdonítja a farkasok gazdájának. A farkasok az ő kutyái, s egyedül csak az ő szavára haligatnak. Őhöz fohászkodnak, a mikor farkast látnak az úton vagy a nyáj körül ólálkodni, hogy csitítsa a kutyáját.

Zolotnyickij a farkast a fentebbi két néven felül még a következőkép nevezi meg az északi csuvas nyelvterületről:*) *vöröm ĵürē* («hosszú farok»), *tokmak ĵürē* («sulyokfarok»), és *pîχambar ĵittē* («*pîχambar* kutyája»).

A hiuz (*sal'ēās*).

ZOLOTNYICKIJ СВЯЛЫЕСЬ-nek írja, és hiuzzal (рысь) fordítja. Csak régebben, vagy vidékenként lehetett a szónak ez a jelentése, én már csak «csavargó» értelemben hallottam a *sal'ēās*-t. Egyébiránt is a csuvas területeken már nagyon ritka állat, és legtöbbször csak orosz szóval tudják megnevezni.

Nem jó a hiuzt megfogni vagy meglőni, mert a ki megfogja, az nem soká él. Legfeljebb egy évre meghal utána (*Pōşkert*).

A nyúl (*mulgās*).

Az északi csuvasok *molgābže*-nak, *mōgātš*-nak nevezik. Ha útközben nyúl szalad el valaki előtt, az nem jót jelent. Nem sikerül a miben jár az ember.

Egy sör-dal is szól erről a babonáról:

ĵürā verman vīdər tūyne tšuy
vun-ik mulgās mănā təl pūlbžs.
vun-ik mulgās irtsē kajitššēn
vīrdastšō ikkēn šulžezein ājīnbžē.
kū samānā ĵīgerne pālīa pulzan,
vīrdastšō ikkēn anīnēnān ĵeĵēnbžē.

*) Корневой чувашско-русский словарь 202. l.

Tovább ment az úton, meglátott egy öreg embert, és megszólította:

— Ember vagy te?

— Én fele sem vagyok az embernek! — válaszolt az öreg ember.

Szembe jött az oroszlánál egy kozák. Megkérdezi a kozáktól:

— Ember vagy te?

— Ember vagyok! — mondja a kozák.

— No ha ember vagy, verekedjünk meg ketten!

Elkezdtek verekedni, a kozák elkezdett a puskával löni, a karddal vágni, — az oroszlán visszafordult és elszaladt. A mint odaért a vadállatok közé, így szólt:

— Az ember elkezdett köpni, köpött, káromkodott, visszafordultam és elszaladtam. Őt választjuk meg császárnak!

És az összes vadállatok féltek az embertől . . . (*Pīzek Kara-őzőrā*).

A medve (*ū B ā*).

A puszta-vidéken lakó déli csuvasok nem igen látnak medvét, babonákat sem tudnak róla. Az északi csuvas erdőkben azonban előfordul még helylyel-közzel, hiedelmet is kötnek hozzá. Azt mondják, hogy a medve elrabolja az erdön eprésző asszonyokat, elviszi őket a barlangjába, és páros életet él velük. Mindenféle ennivalót, bogyókat, mézet hord a számukra eledelül. Az elrablott asszony néha gyermeket is szül tőle, melynek emberi formája van, csak hogy a testét sűrű szőr fedi, mint a medvét. (*Pīzek Kara-őzőrā*.)

A farkas (*k ā š k e r*).

Hívják még *tukmak*-nak, *tokmak*-nak is, a mely utóbbi elnevezés annyit jelent, mint «sulyok, falapoczka». A déli csuvasok (*Tajabā*) azt tartják róla, hogyha csak *kāšker*-nak nevezik, azt a farkas fel sem veszi, de ha *tukmak*-nak hívják, az nagyon nehezére esik, és ha folyton ennek szólítják beszéd közben, akkor nagyon könnyen az ember kezére jut.

A farkasnak az isten rendeli, hogy mit fogjon meg eledelül

inkább félnek tőle. Akárhogyan is, minél előbb túl adnak rajta.
(*Vombū-kassū.*)

A mikor *baromfit*, tyúkot, ludat vágnak le, így szólnak:

āzū-ānū jelē! (Apád-anyád szokása!) (*Tajabā.*)

A pogány csuvasok *Ulχas*-ban baromfi levágásakor ezt mondják:

pāsmellē, julaškiñē tūlājñē par! (Az isten nevében, a többinek szaporaságot adjál!)

A holló (*šexan*).

Ha károgva ül valamelyik ház tetejére, az rosszat jelent. Abból a házból vagy meghal valaki, vagy egy-egy jószág pusztul el. A holló ezt előre megérzi. Nem szabad ilyenkor valami szidalmat visszakiabálni, ellenkezőleg így kell neki szólni:

pūbā šū ševārenā! (Méz és vaj a szádba!) (*Tajabā.*)

Az északi csuvas babonák szerint a holló tudja az összes emberek balsorsát. A mikor *kerők-kerők* szavát hangoztatva repül el valakinek a feje felett, a maga nyelvén meg is mondja az illető embernek a jövőben bekövetkező valami szerencsétlenségét. Igen fél tőle ilyenkor a csuvas ember.

Ha pedig keresztül repül a holló valaki előtt az út felett, attól nem sikerül a miben jár az ember.

A *kirēmēt*-nek bemutatott áldozat is érvénytelenné válik, ha az áldozati tárgyaknak a *kirēmēt* tartózkodó helyére való kivitele alkalmával holló száll el az áldozó felett.

Néha kis fiú-gyermekeknek *šexan* nevet adnak, azért, hogy életben maradjanak. Rendesen akkor teszik, ha előzőleg minden gyermekük meghalt.

A varjú (*kurak*).

Ha egy anyának egymás után meghalnak a gyermekei, az ismét születő fiúgyermekének *kurak* nevet ad, hogy életben maradjon.

A szarka (*tš a g a k*).

A pusztai déli csuvas vidékeken ritkábban látnak szarkát, mert jobban szeret az erdőben tartózkodni. De ha mégis meglátják valahol künn a szántó földeken, rosszra magyarázzák. «Ha a szarka kijön a mezőre, nem lesz gabona». (*tšagak ĵirē tuxsan tūre pulmas*) (*Ułxaš*).

Az északi csuvasok ha a faluban látják a szarkát, azt mondják, hogy az egész falura valami betegség jön.

A hattyú (*ā k k e š*).

Az északi csuvasban *āgeš* vagy *ĵorgājeg-āgeš* («vadlúd-hattyú»).* Ha hattyú száll el a falu felett, az egész falura valami nagyobb szerencsétlenséget, dögvétszt, tűzveszedelmet jelent. (*Ułxaš*.)

A vadlúd (*k ā j e k ĵ u r*).

Az északi csuvasban *ĵor-gājek*. Azt tartják róluk, hogy a tejúton vándorolnak el ősszel dél felé a Kaukázus (*kapkas*) hegyeire. A tejútat ezért «vadlúd útja»-nak (*kājek ĵur šulā* vagy *ĵor-gājek šulā*) nevezik.

A mikor tavasszal visszatérőben látják őket legelőször, így szólnak feléjük:

sāmaleĵ, kajrē mālā! (Üdvözöllek (?), az utolsó előre!**) Vagyis mindnyájan jöjjetek meg, a vége is kerüljön előre!

Ha nagyon sok vadludat látnak a levegőben szállani tavasszal, így szólnak:

mān sāven-bžulā ĵur tšāppī tūĵter! (Nekem ennyi lúd-zsibám keljen!) (*Ułxaš*).

Az északi csuvasok a mikor a visszatérő vadludakat látják tavasszal, azon a helyen, a hol állanak, lenyúlnak hamarjában

*) Eredetileg tatár kölcsönszó. A kazáni tatárban: *āk-kōš* («fehér madár»).

**) Valószínűleg a csuvasoknál hajdan megvolt mohamedán üdvözlési mód egyik formája. Arabul *selām 'alejk* (سلام عليك) = üdvösség veled.

a földre, és egy kis szál szalmát, gazt, a mi legelőször a kezök ügyébe akad, felkapnak, s ezt a kotlós tyúk ültető fészkébe teszik. Annyi csibéje kel ki ettől, mint a vadlúd amennyi. (*Vombū-kassū.*)

A darú (*ternā*).

Az északi csuvasban *törnē*. «Ha a darú magasra megy, tiszta idő lesz, ha alacsonyan jár, nedves idő lesz» (*ternā šūlē kajzan űjar pulat, ajalban šūrēzēn jəBē pulat*) (*Ulyaş*).

Az északi csuvas területekre már ritkábban vetődik el, csak minden második-harmadik évben látják egyszer. Azt tartják róla, hogy ha leszáll a szántóföldre, akkor abban az esztendőben nem terem jó gabona a határban.

A gém (?) (*šūmer-kājek*).

A civilyszki kerületben *šalan*k. *šūmer-kājek* annyit jelent, mint «eső-madár». Az elnevezését a hozzája fűződő mythosok magyarázzák meg:

... A gém (?) zavarosnak találta a patak vizét, nem akart belőle inni. Arra kérte az istent, hogy tiszta vizet adjon néki. Az isten így szólott:

— Jól van hát, ne igyál a patak vizéből, neked esővizet adok!

Azóta nem iszik egyebet, csupán csak esővizet . . . (*K'ű-T'šāge*).

Egy másik mythos így szól róla:

... A gém (?) egyszer egy forrást ásott ki a földből, hogy vizet igyék belőle. Ivott a vízből s aztán elrepült. Megtalálta ezt a forrást a hamvas varjú, és így szólt az istenhez:

— *keran*k-*keran*k,*) isten, forrást ástam ki!

Az isten visszafelelt neki:

— Köszönöm hamvas varjú, te egész életedben ebből a forrásvízből igyál!

A gémnek (?) pedig nem volt szabad belőle többet inni, ő azóta esővizet iszik az isten rendelkezéséből . . . (*S'ű-ēl'büs.*)

*) Hangutánzó szó.

A harkály (*ölā-gājek*).

Szószerint «tarka madár». A harkályról azt tartja a néphit, hogy ismer egyfajta füvet, a melylyel minden fajta lakatot, zárt fel lehet nyitani. Hogy a tolvajok ezt megszerezzék tőle, a következőkép járnak el: A mikor kis fiai vannak a harkálynak, kilesik, hogy mikor repül ki az anyamadár a fészekből. Felmásznak ekkor a fészkéhez, a fa odujához, és egy erős fadugaszt vernek a szájába. Lejönnek aztán, és elrejtőznek valahol a fa közelében. Visszajön az anyamadár és be akarna menni a fiaihoz. Kopogtatja, kopogtatja a fadugaszt, de nem tudja kivenni. Elrepül aztán, és honnan, honnan sem megkeresi a «vasfü»-vet (*tīhar-kōrek*). A mint hozzáér vele a dugaszhoz, úgy kirepül az odúból, mintha puskából lőnék ki. A vasfüvet aztán ledobja a fa tövéhez, tovább már semmi szüksége sincsen rája. A tolvaj erre előjön a búvóhelyéről, felveszi a fa alól a vasfüvet, evvel aztán be tud törni mindenhová, nincsen az a lakat, melyet fel ne nyisson vele. (*Vombū-kassī*.)

A kakuk (*kukukuk*).

Az északi csuvasban *kukkū*. A mikor a gyerekek tavasszal meghallják a legelső kakukszót, megkérdezik, hogy hány év múlva házasodnak meg. A fiú gyermek így kiált a kakuk felé:

mizē šulban aylanap? (Hány év múlva házasodom?)

A leány ezt kérdi:

mizē šulban katštšā kajap? (Hány év múlva megyek férjhez?) (*V'is-pürtf.*)

Az északi csuvasok azt kérdezik tőle, hogy hány évig élnek. Megolvassák aztán, hogy hányat szól rá a kakuk, minden egyes kakukkolást tíz évnek számítanak.

Így kiáltanak feléje:

kukkū, kukkū, ēp mīn'žē šol pōrenādeg, šańbžol āvet! (Kakuk, kakuk, én hány évig élek, annyit szólj!) (*Vombū-kassī*.)

A bagoly (*ūžə*).

Az északi csuvasban *ūžə*. A déliek ritkábban látják, nem is tudnak róla semmit sem. De az északi erdőkben gyakran elő-

fordul. A csuvas ember, főképen éjjel nagyon fél a hubogásától. A mikor *χe-χe χê* nevető hangját hallják, azt hiszik, hogy ez maga az *ar-žorĭ*, a veszedelmes erdei rém, és semmiért sem mernének visszaszólni néki. (*Vombū-kassĭ*.)

A fecske (*tšə G ê š*).

A néphit kedves madara. Az isten is nagyon szereti. Ősszel, a mikor a hideg beálltával a madarak elvándorolnak a mezőről meg az erdőből, a földről az istenhez mennek. A fecske is elszáll az istenhez, de a míg a többi madarak csak távolabb járnak tőle, addig a fecske az isten asztala alá rakja a fészket, és a lába körül csicsereg.

A néphit mythosszal magyarázza, hogy a fecskét miért kell szeretniök az embereknek:

... A mikor az isten megteremtette már a világot és az összes állatokat, a kigyók elküldték hozzá követségbe a szúnyogot, hogy kérdezze meg tőle, mit rendelt a számukra ételül, italul. Az isten akkor még igen szerette a kigyókat, jó barátságban élt velük (— csak később átkozta ki őket —), e végből azt rendelte a számukra, hogy az emberek vére legyen az italuk. A fecske is meghallotta az isten szavát, és fájt neki ez a végzés, mert nagyon szerette az embereket. A mikor visszafelé repült a szúnyog a hírrel a kigyókhoz, a fecske elébe került az úton. Kikérdezte, hogy hol járt, mi dologban járt. A szúnyog elmondta néki, hogy követségben járt, a kigyók küldték az istenhez, hogy kérdezze meg tőle, mit rendelt a számukra ételül, italul. Az isten az ember vérét adta nekik.

— Mit rendelt nekik? — rivalt rá a fecske.

— Az ember vérét — válaszolt a szúnyog.

A fecske e szók hallatára kitépte a szúnyog nyelvét. A szúnyog visszarepült a kigyókhoz, de mivel nyelve nem volt, egyebet nem tudott mondani, mindig csak azt hajtogatta: *ńĩ-ńĩ*...

A kigyók ebből semmit sem értettek, másodízben a fecskét küldték az istenhez. Ő már ismerte az egész történetet, úgy tett mintha az istennél járt volna, nem sok vártatva visszatért hozzájuk, és azt mondta nekik, hogy az isten a békák vérét rendelte italul a kigyók számára. Nagyon megharagudtak rája, az egyik

Kicsinyke arczú, szemű, kedves, köszöntyüs, farka végére
sárgaré (2) jött, vidd el Péter (2), *peđženđerr** (*Pizek Karabžorā*).

Vonatkozások a sördalokból:

*kamalejtē sūle, jas kaptermā
pulzan pūla χūzānen lavkiñdžē.
sīrāñbēgēj šēmžē tšalžēlā, ševārle šin
pulzan pūla χūrā tšāčēšrē.*

Ezüst-karperecz, sárgaré-csat
Ha van (valahol), Kazán bótjában van.
Mint ti, olyan lágy nyelvű, szájú ember
Ha van (valahol), a fekete fecskék közt van.

Vagy:

*sīrāñ āllerdi tšēberkker pit šinñdžē,
χēš pazardan ilñiñē pālestšā.
sīrāñējtē tšalžaržēm pit šēmžē,
χēš tšāčēšrēñ ilñiñē pālestšā.*

A ti kezelekben lévő ostortok nagyon vékony,
Hadd tudjuk meg, melyik vásárból vettétek.
A ti nyelvetek nagyon lágy,
Hadd tudjuk meg, melyik fecskétől vettétek.
(*Tajabā*).

A fentebb elmondott mythost a kígyókról, szúnyogról és a
fecskéről a szimbirszi kormányzóság tatárjainál is lejegyeztem
Kišā Taržan-ban, nagyon kevés változattal. A tatár mythos *Nūχ*
próféta (Noé) bárkáján kezdi. A bárkában a föld mindenfajta
állatjából van egy-egy pár. Ezek között az egér elkezdte vájni
a bárka fenekét, és addig vájta, a míg kilukadt, s a víz elkezdett
ömleni rajta. A mint a kígyó észrevette a bajt, összetekerözve
ráfeküdt a lyukra, s a betóduló vizet visszatartotta. *Nūχ* proféta
e miatt igen megszerette a kígyót, s azt mondta néki, hogy
akármelyik állat husát, vérét kívánja is magának eledelül, meg-
adja néki. A kígyó elküldte a szúnyogot, hogy ízlelje meg,

*) Hangutánzó szó.

melyik állat vére a legjobb, és hozzon hírt róla. A szúnyog az ember vérét találta legjobb ízűnek. A mint visszafelé megy a kígyóhoz az üzenettel, szembe találkozik az úton a fecskével. A fecske megkérdezi tőle, hogy hol járt. A szúnyog elmondja az egész történetet, s azt is megmondja, hogy az ember vérét találta a legjobb ízűnek.

— Mutasd a nyelvedet! — szólt hozzá a fecske.

A mint a szúnyog kiöltötte a nyelvét, a fecske kicsípte a szájából. Mindketten visszatérnek aztán a kígyóhoz. A szúnyog egyre csak azt mondja: *bežž-bežž*... Egyebet nem tud szólani, mert nincsen nyelve.

A kígyó azt kérdi:

— Mit mond ez a szúnyog?

A fecske azt feleli:

— Azt mondja, hogy a béka vére volt a legjobb ízű!

A kígyó dühbe jött e miatt, meg akarta fogni a fecskét, utána kapott, de csak a farka végéből csipett ki egy darabkát...

Szemmel láthatólag közös eredetre mutat e csuvas és tatár mythos.

A fülemüle (*šeptšek*).

Keletkezéséről mythost jegyeztem le *Pīzek Karađžorā*-ban: ... Élt régen a földön egy rettenetes emberformájú szörnyeteg, a mely olyan erős volt, hogy az embereket már hét versztnyi távolságról magához ragadta a lehelletével, s megette őket. Ezt a szörnyeteget *Illés próféta* pusztította el. Hét versztnyi távolságról lőtt rája nyíllal, s a nyíl a szemébe fűródott. A kiömlő vére a mint a földre hullott, minden csepjéből fülemüle lett. Innen van, hogy csendes éjszakákon már hét versztnyiről meg lehet hallani a fülemüle dalát.

A veréb (*sala-gājek*).

Szószerint annyit jelent, mint: «a falu madara».*) A néphit azt tartja róla, hogy ha az ablakon keresztül berepül a házba, a család tagjai közül valaki megbetegszik. (*Vombū-kassī*.)

*) A déli csuvasban a verebet *šérži*-nek hívják.

A bőregér (*šarà-šérzī*).

Szóról szóra: «meztelen veréb». Gyógyító erőt tulajdonítanak neki a hideglelés (*šīr tšīr* = hideg betegség) ellen. A dögöltött bőregeret vízben megöblögetik, s ezt a vizet megitatják a hideglelőssel. (*Ulʒaš*.)

A kígyó (*šālén*).

Az erdőtisztásokon legelésző tehénnek megszopja a tögyét. Ha egyszer rákap ilyen módon a tejre, minden alkalommal odajár a tehénhez, és a tögyét egészen véresre szopja. A néphit azt tartja, hogy voltak régente nagy *óriáskígyók*. Hanem a mikor elkezdtek pusztítani, enni az embereket, a mennykő (*āzā*) valamennyit agyonverdeste, úgy hogy ma már egy sem maradt belőlük.

A mesékben gyakori a «háromfejű kígyó» (*vīza pūšle šālén*) meg a «kilenczfejű kígyó» (*teʒer pūšle šālén*), a mely földalatti váraiban elrablott csodaszép leányokat őriz. A mesebéli hősök verekesznek velük.

A «sárgaréz-kígyó»-ról (*toj šālén* — oroszul медница) olyan forma mythost tudnak, mint a milyet fentebb tatár területről bemutattam a fecskéről szóló fejezetben:

. . . Az özönvíz idejében Nőé bárkája kilukadt a vizeken való jártában. A mikor a «sárgaréz-kígyó» meglátta, hogy ezen a lyukon víz ömlik be a bárkába, hamar beledugta a farkát, és ez által az embert és az összes állatokat megmentette az elsüllyedéstől. Az isten ezért nagyon megszerette a kígyót, és a homlokára ragyogó sárgaréz ékességet tett, figyelmeztetésül az embereknek, hogy meg ne öljék . . .

Ő sem bánt senkit, s a csuvas ember sem bántja. Az elnevezése is innen származik. (*T'šānder*.)

A béka (*šāBā*).

A tél elején, a mikor befagynak a vizek, a béka azt mondja: Az isten akarta (*tūrren īrāk*). Tavasszal, a mikor felenged a jég, azt mondja: A magam akarata (*χāmen īrāk*). És örül neki, brekeg és ugrál hozzá (*V'īs pūt*).

Ulʒaš-ban azt tartják, hogy «a mikor a béka brekeg, el-

érkezett az idő a búza-vetésre» (*šābā keškerzan, tūg akmā veyet šīhā*).

A tücsök (*šer džek*).

Ha a házi tücsök szem elé kerül, a házra valami kár vagy szerencsétlenség jön.

Ha a tücsök czirpel, meleg lesz. (*Ulaş.*)

A lepke (*lābāš*).

Az északi csuvasban *lābā*. A halottak lelke, főképen a kis gyermekek lelke kicsiny *fehér lepke* (*šūre lābāš*) alakjában visszajár a sírból, hogy apját, anyját lássa. Berepül a szobába, és meglapul valahol a falon. Nem szabad megölni.

Ha a nyár vége felé, a hűvös idő beálltával didergő lepkét látnak, a mint odaül a ház falára, a tenyerükbe fogják, felmelegítik a lehelletükkel, és eleresztik. (*Ulaş.*)

A méh (*χurt*).

Vagy «a méhkas bogara» (*čallē χūrōžā*), «a méz bogara» (*pil χūrōžā*). Az északi csuvasban *χort*.*) A méh azt kérte az istentől, hogy adjon neki olyan erőt, hogy ha egyszer megszúrja az embert, az ember meghaljon tőle. Az isten azt mondta néki:

— Ha te egyszer megszúrod az embert, te magad halj meg! (*V'is pūrt.*)

A darázs (*sereslan*).

Az északi csuvasban *vuslan*. A néphit azt tartja róla, hogy ha hét évet megél, olyan erős lesz, hogy a szúrásától meghal az ember vagy az állat. (*Tajabā.*)

A svábbogár (*taragan*).

Ha nagyon elszaporodik a házban a svábbogár, azt tartják, hogy a birka is szaporodni fog. Ha egyszerre eltűnik a házból, a ház leég. Mert a svábbogár megérzi előre a tűzveszedelmet,

*) *χurt*, *χort* általánosságban bogarat, férget jelent.

és elmenekül a házból a mezőre. Egészen szállóige-szerűvé lett az a mondás, hogy «a svábbogár nem ég meg» (*taragan šun-mas*). Innen ered valószínűleg az elnevezése is, mert *taragan* annyit jelent, mint *futó, szaladó*. (*Ulyaş.*)

A hangya (*ketke*).

Az északi csuvasok bűnnek tartják, ha valaki megrongálja, vagy széjjelszórja a hangyabolyt (= *ketke kòbē* vagy *ketke tühēsķi*, szószerint «hangya dombja»). Mythost is tudnak róla:

... Volt egyszer egy fősvény gazdag ember. A szántóföldjén egy óriási hangyaboly állott. Azt gondolta, hogy jó lenne széjjelszórni, és annak a helyére is gabonát vetni. Elküldi a szolgáját villával ki a mezőre, hogy hánnya széjjel a hangyabolyt. A mint a szolga hozzáfog és elkezd bolygatni, kijön belőle egy nagy hangya, és így szól:

— Miért rontod el a fészünköt?

— A gazdám parancsolta.

— Miért?

— Mert nagy helyet fog el a hangyabolyotok, annak a helyére is gabonát fogunk vetni.

— No jól van, eredj haza, hordjál össze az udvartokban egy nagy halom szemetet, oda megyünk hát lakni.

A szolga hazament, összekotorta az udvarban a szemétkupaczt, aztán ismét visszament a mezőre, hogy széjjelhánnya a hangyafészket. Akkorra már egy hangyát sem látott, valamennyi átköltözködött az alatt az idő alatt a szemétkupaczbba, a gazda udvarára. De egyszerre csak azt veszik észre, hogy a hambárból minden nap eltűnik egy-egy pud gabona. Addig hordogatták a hangyák, hogy végül a gazdának egy szem gabonája sem maradt. (*Vombū-kassī*).

A déli csuvasok időt jósolnak a szárnyas hangyáról: «Ha a hangya megszárnasodik, eső lesz» (*ketke šunatlanzā kajzan šemer ševat*). (*Ulyaş.*)

A pók (*ērēšmēn*).

A pókot megölik, ha meglátják a szobában. Azt tartják róla, hogy ha beleesik az ételbe, s ezt megeszi az ember, akkor meghal tőle. (*Vombū-kassī*.)

A katiczabogár (*éés-éés kugamaj*).

Szószerint: «repülj-repülj nagyanyó». Az északi csuvasok *ojar*-nak (tisztá idő) hívják. Az elnevezése onnan ered, hogy a repüléséből a gyerekek tisztá időt vagy esőt jövendőlnek. A katiczabogarat az ujjuk hegyére teszik, s a következő mondókát mondják rá:

*éés-éés kugamaj,
šumer kiles püzässen,
éésšéj kaj!*

Repülj-repülj nagyanyó,
Hogyha eső jönne,
Menj el repülve.

Egy másik változat:

*éés-éés kugamaj,
šumer pulas pulzan
šülē éésšē kaj,
ujar pulas pulzan,
šarēllē éés!*

Repülj-repülj nagyanyó,
Hogyha eső lenne
Felfelé menj el repülve,
Hogyha tisztá idő lenne,
A föld felé repülj!

(*Tajabā.*)

Északi csuvas változat:

*ojar, ojar, ojar,
ojar polat pōzan perr,
šomer polat pōzan pettū!*

Katiczabogár, katiczabogár, katiczabogár,
Hogyha tisztá idő lenne, *perr*,
Hogyha eső lenne, *pettū*!

(*Pizek Karađžorū.*)

A *perr* és *pettū* hangutánzó szók. *perr* az ide-oda röpdösést jelenti, *pettū* pedig az egyenes irányban való gyors elrepülést.

NÖVÉNYVILÁG.

A fák.

A csuvas néphit legfőképen az északi területeken ruházta fel a fákat hiedelmekkel, ott, a hol régebben csaknem átjárhatatlan őserdők borították a Volga-vidéket, s a hol ma is erdőség az erdőséget éri. A képzelet rémekkel *űbədē*-vel, *ar-šūrī*-val telepítette be a rengeteget, és megteremtette az erdő kultuszát, a mely a csuvas ember hitvilágában nem csekély szerepet játszik. Az erdőben voltak a *kirēmēt*-ek fái és áldozóhelyei, a temetők is az erdőben voltak, csupa miszticizmus és rettegéssel vontak be a csuvas ember lelke a rengeteget. A faágak recsegése, ropogása, a lombok susogása a szélben borzadással töltötte el őket a kísértetes zajtól, s ámbár egyébiránt is módfelett gyáva természetű a csuvas ember, de talán semmitől sem fél annyira, mint az erdő magányától. Hajdan a falvak az erdő közepén voltak egy-egy tisztáson, elszigetelve minden oldalról a rengeteg által, egyik falu távol a másiktól. Ez az oka annak, hogy olyan gazdag a nyelvjárási tenyészet az északi csuvas területen. Falvak és emberek ritkábban érintkeztek egymással, nem igen merészkedtek elmenni messze a rengetegbe. Innen van, hogy csaknem minden egyes falu nyelvében van valami eltérés, valami változás, a mi már nincs meg a szomszédos falu tájéjtésében.

A déli csuvas terület már kisebb arányban erdős, a legalsóbb vége a szimoirszki kormányzóságban fátalan pusztára lapul. Az erdőségek gyérülése nyomán mind jobban homályosodik az erdők kultusza is. A lankás déli pusztaságokon imitt-amott tűnik csak a szemünkbe egy-egy magányosan álldogáló nyírfá, nem tudja a nép, hogy honnan került oda, mert már az apák és nagyapák idejében is megvolt. Félelemmel veszik

körül e pusztában nőtt magányos fákat, egy-egy gonosz szellem tartózkodó helyének vélik. Nem merik kívágni, ott korhad, ott szárad el a tövén, ha fel nem égeti a villám.

Egyenkint is különböző hiedelem fűződik egynémely fához:

A nyírfa (*χῦρεν*) nemcsak hogy egyike az északi tájak legszebb fáinak, de egyike a leghasznosabbaknak is. A kérgéből mindenféle edényt és háziipari cikket készítenek. A *kirémét*-ek is leginkább ott szeretnek tartózkodni — az északi csuvasok hite szerint — a hol sok a nyírfa. A *kirémét*-ek fája, a melyben laknak, a hová az áldozatot hordják nekik, rendesen nyírfa. Az északi területen némely helyütt «áldozat-fá»-ul (*tšuk-jŕes*) is nyírfa szerepel, ennek az ágairól tépik azokat a galyakat, a melyekkel behintik az áldozatra szánt állatot vízzel, s ennek a fának a tövéhez öntik az állat csontjait, vagy az elégetett csontok hamuját, s az áldozati jószág egyéb megehetetlen részeit.

A nyárfafa (*'eves*). Az északi csuvasban *vūs*. A néphit megátkozott rossz fának tartja. (L. a *dohány* legendáját.) Nem használják templomépítésre, semmiféle templomban szükséges bútort, padot nem készítenek nyárfából. A bűbájosokról azt tartják, hogy feljárnak éjszakánként a sirjaikból, és haláluk után is megrontják az embereket és minden gonoszt művelnek. De ha felássák a sírjukat, és egy nyárfakarót döfnek keresztül a szívükön, s a sirt így karóstul újra beföldelik, azontúl többé sosem jöhetnek fel. (*T'sānder*.)

A hársfa (*potššis*) fájáról metszett darabkával a hozzávaló bűbájoskodás mellett el lehet venni az asszonyok termékenységét. (L. a Bűbájosság fejezetében.)

A berkenye (*pilēs*). Oroszul *рябина*. A bűbájos rontása ellen használják háritószerül a leveleit és a fájáról metszett kis darab ágacskát. Az északi csuvas asszonyok lakodalomba menet ennek a leveleivel tüzdelik tele a hajukat, kalpagjukat, mert főképen a lakodalomban lehetnek kitéve annak, hogy megrontják őket. A ki pedig a berkenye fájából állandóan hordoz magánál egy kis darabkát, az ellen nem fog a bűbájosnak semmiféle ígéje sem, hasonlóképen szemverés ellen is hathatós háritószer. (L. Szemverés.)

A zelnice (*sāmārt*). Oroszul *черёмуха*. Az erdőben lakó rém, az *ūšāpē* nagyon fél a zelnice fájának a tűzön való

pattogásától. Azt tartja ugyanis a néphit, hogy az erdőn tanyázó favágó, szénégető emberekhez oda szokott menni az *ūBəDē*, a mikor hideg éjszakákon a tűz körül melegesznek. Ő is odaül közéjük a tűz mellé, s melegszik. De ha a zelnicze ágait dobálják a tűzre, ez nagyon pattog és mindenfelé szórja a sziporkákat, ettől nem mer közeledni, mert fél, hogy megégeti a szőrét.

A vadrózsa (*ja p l a z o l e*).

A keresztény csuvasok a vadrózsa bogyóját megenni bűnnek tartják. Azt vélik, hogy Jézust ennek a tüskös ágaival koszorúzták meg. A bokrárt még a ház közelében sem tűrik meg. (*Pöskert.*)

A nád (*z o m e š*).

Az északi csuvasok némely helyütt nagyon szép, költőies mythost tudnak a nádról és a dal eredetéről. Azt mondják, hogy az emberek az éneklést a nádtól tanulták. El-elhallgatták nádasok mellett, hogy hogyan zizeg-susog a nád:

veš-veš-veš
tšī-Dži-Dži

ezt a nádzizegést utánozni kezdték, s így származott a dal. (*Vombū-kassē.*)

A páfrány (*š ö š l a k ö r e k*).

Iván-nap éjszakáján, éjfélnél, ragyogó fényes virágja nyílik. Ha meglesi valaki és le tudja szakítani, a páfrányvirág azt elvezeti oda, a hol a földben kincs van elásva, s a sok aranyat-ezüstöt birtokába juttatja. Az ilyen embernek a rejtett kincs megmutatja magát fellobogó lángok alakjában. De nagyon nehéz a virágot meglesni s letépni. Mert a gonosz szellem (*ozal*) szintén ott leskelődik a páfrányvirágzás idejében, különböző alakot ölt magára, és elkapja az ember elől a ragyogó virágot. Rendesen valami orosz előljáró, nacsaly nyik képében tűnik fel, odamegy a virágzást váró csuvas mellé, megkérdezi, hogy mi az, ő is látni akarja, s a mihelyt a virág kivillanik, elkapja

előle. (Hogyan merne persze a szegény csuvas szembe szállani az orosz nacsalynyikkal...?) (*Vombū-kassī.*)

A rozs (*iraš*).

Eredetéről a csuvasok mythost beszélnek:

... Kezdetben, a mikor az emberek még se nem szántottak, se nem vetettek, se a gabonát még nem ismerték, megmutatta az isten az embernek a rozsot, a melynek a szára a tövétől kezdve egészen a fejéig csupa kalász volt, tele szemmel, s azt kérdezte tőle:

— Kell-e ez neked?

Az ember azt felelte:

— Nem kell, megélek e nélkül is!

Az embernek erre a szavára a rozs tövétől kezdve elfogyott egy jó arasznyira való a kalászból. Az isten újra kérdezte:

— Kell-e ez neked?

Az ember ismét azt felelte:

— Nem kell.

Újra elfogyott egy arasznyi a kalászból. A mikor az isten harmadszor is azt kérdezte, hogy kell-e, a kutya, a ki mindezt hallotta, elvakkantotta magát: *zamm!* Így maradt meg a rozs kalásza, különben az is eltűnt volna... (*S'əñ-əlbūs.*)

Ezért nem szabad bántani a kutyát, mert ő mentette meg a rozsot az ember számára. Nevelni kell a háznál.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.